

RIKASTETTU
DEMOKRATIA

PETRI
RÄSÄNEN

RIKASTETTU
DEMOKRATIA

POLITIIKKA
TALOUSTIETEEN
PURISTUKSESSA

VASTAPAINO
TAMPERE 2024

DOI: 10.58181/VP99789523971905

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, eikä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttöilupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta ja
- Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

© Vastapaino, Petri Räsänen

ISBN 978-952-397-190-5 (painettu kirja)

ISBN 978-952-397-156-1 (Open Access pdf-kirja)

DOI: 10.58181/VP99789523971905

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Sisällys

JOHDANTO

OSA 1: KAPITALISMI _____ **11**

Kapitalismin liberalistiset lähtökohdat _____ **17**

Sopimusteoreettinen ajattelu _____ 21

Luonnonoikeudellinen ajattelu _____ 30

Utilitarismi _____ 35

Kapitalistiset markkinat ja politiikka _____ **39**

Taloudellinen tehokkuus ja talouskasvu _____ 40

Veropolitiikka _____ 46

Työvoima- ja palkkapolitiikka _____ 54

Sosiaalipolitiikka _____ 59

Koulutuspolitiikka _____ 66

Suhdannepolitiikka _____ 70

Europolitiikka ja talouskuri _____ 76

Hyvinvointivaltio ja sen talousrationaaliset perustelut _____ 81

Kapitalistinen minimaalinen demokratia _____ **89**

Kansalaisten intressien epätasa-arvoinen huomioiminen _____ 91

Poliitikkojen itsekkyyys ja julkisen valinnan koulukunta _____ 94

Kansalaisten tietämättömyys ja elitistinen ja teknoraattinen päätöksenteko _____ 98

OSA 2: SOSIALISMI _____ **107**

Liberalistisen ajattelun kritiikistä sosialismiin _____ **109**

Sopimusteoreettisesta ajattelusta yhteiseen päätöksentekoon _____ 109

Luonnonoikeuksien uudelleenarviointi _____ 117

Utilitarismi ja sen laajemmat näkymät _____ 129

Sosialismin puitteet _____ 132

Kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsite	135
Egoistinen tulkinta	137
Hegeliläinen tulkinta	145
Sosialistinen rikastettu demokratia	151
Pluralismi ja intressiryhmien politiikka	151
Osallistuva demokratia ja suoran vaikuttamisen mahdollisuudet	157
Deliberatiivinen demokratia ja yhteisen intressin ihanne	161
LOPUKSI: TALOUSTIETEEN POLITIIKKA	173
LÄHTEET	179
KIITOKSET	183

Johdanto

Taloustiede on politiikkaa. Kaikki yhteiskunnallista järjestystä ja resurssien jakoa tarkastelevat oppijärjestelmät nojaavat poliittisesti merkityksellisiin erotteluihin, eikä taloustiede muodosta tähän poikkeusta. Erilaiset yhteiskuntateoriat hahmottavat eri tavoin kansalaisten keskinäisen toiminnan ja julkisten instituutioiden roolin erilaisten sääntöjärjestelmien puitteissa ja ilmentävät tätä kautta erilaisia normatiivisia ja poliittisia näkemyksiä. Ajassamme taloustiede on noussut keskeiseksi poliittista päätöksentekoa määrittäväksi oppialaksi, mikä antaa syyn tarkastella sen poliittisia sitoumuksia.

Kapitalismia tukevana oppina taloustiede nojaa liberalistiseen ihanteeseen kansalaisten mahdollisuudesta tehdä itseään hyödyttäviä sopimuksia: kun yksilöt saavat vapaasti tavoitella omaa etuaan ja tehdä sopimuksia toistensa kanssa, johtaa tämä yhteiskunnan kokonaisuhyvinvoinnin maksimointiin. Taustalla vaikuttaa yleinen sopimusteoreettinen ajattelutapa, jonka mukaan juuri yksilöiden välinen yhteistyö tai toiminta on yhteiskunnallisen järjestyksen perusta. Taloustieteen mukaan kapitalistiset markkinat koostuvat omaa etuaan tavoittelevista yksilöistä ja yrityksistä, joiden yhteistoiminta (parhaimmillaan) johtaa kansalaisten kokonaisuhyvinvoinnin maksimoivaan taloudelliseen tasapainoon.

Käytännössä hyvinvoinnin maksimoiminen edellyttää talouskasvun maksimointia. Mitä enemmän kansalaiset kuluttavat tuotteita ja palveluja, sitä suuremmaksi heidän yhteenlaskettu hyvinvointinsa kasvaa. Talouskasvun tavoittelussa taloustieteellinen asiantuntijuus nousee keskeiseen asemaan. Tämä asiantuntijuus koetaan poliittisesti neutraaliksi: taloustiede tarjoaa välineet kapitalistisen yhteiskunnan ja sen tehokkaan toiminnan rakentamiseksi, ja sen hedelmiä voidaan sitten vaaleissa ilmaistujen näkemysten pohjalta jakaa normatiivisesti ja poliittisesti hyväksyttävällä tavalla.

Tämän minimaalisen demokratianäkemyksen mukaan talous ja politiikka voidaan siis erottaa toisistaan. Poliittikkaa tehdään vaalikoipeissa, ei talouden puitteissa.¹

Oletus kapitalismin ja sitä tukevan taloustieteen neutraalista luonteesta on kuitenkin harhaa. Kapitalismin poliittinen luonne tulee ilmeiseksi, kun tarkastelemme kansalaisten valintoja ja päämääriä suhteessa yhteiskunnassa vallitseviin sosiaalisiin sääntöjärjestelmiin ja käytäntöihin. Toimintamme nojaa aina joihinkin sääntöjärjestelmiin, kuten kapitalismiin, mutta niiden normatiivista merkitystä voidaan arvioida kriittisesti. Ihanteellisesti kansalaiset voisivat yhdessä pohtia, minkälaiset yhteiskunnalliset sääntöjärjestelmät parhaiten palvelisivat heidän intressejään ja käsitystään hyvästä elämästä, jolloin julkiset päätökset tulisi perustaa tämän harkinnan pohjalle. Koska myös talousjärjestelmä nojaa omiin sääntöihinsä, tulisi myös se politisoida.

Nämä näkemykset pohjaavat *sosialismia* ja sen mukaista rikastettua demokratianäkemystä: poliittisten ja taloudellisten päätösten tulisi nojata julkiseen harkintaan perustuvaan demokraattiseen päätöksentekoon, joka mahdollistaisi kansalaisten intressien tasa-arvoisemman huomioimisen. Suurin ongelma sosialististen ihanteiden toteuttamiselle on niiden ristiriita kapitalistista sääntöjärjestelmästä tukevan taloustieteellisen ajattelutavan kanssa. Sosialististen käytäntöjen ja ihanteiden edistäminen haittaa taloudellisesti tehokkaan toiminnan ja talouskasvun päämäärien tavoittelua.

Taloustieteen poliittinen luonne määräytyykin suhteessa kapitalismiin ja sosialismiin. Kapitalismia tukevana teoriana taloustiede kaventaa liberalismien tulkintaa sen sopimusteoreettisen ytimeen, asettaa selvät rajat poliittiselle päätöksenteolle ja tukee minimaalista demokratianäkemystä. Sosialismi haastaa sopimusteoreettisen ajattelun lähtökohdat, laajentaa ymmärrystämme taloudellisesti te-

1 Vuonna 2014 perustetun talouspolitiikan arviointineuvoston tehtävänkuva nojaa näkemykseen taloudellisten kysymysten neutraalista luonteesta. Omien sanojensa mukaan neuvosto tarjoaa tutkimustietoon pohjautuvan riippumattoman näkökulman talouspoliittiseen keskusteluun (<https://talouspolitiikanarviointineuvosto.fi/>.)

hokkaan toiminnan luonteesta ja tukee rikastettua demokratianäkemyistä. Tämä avaa mahdollisuuden kapitalismin järjestelmätason kritiikille.

Taloustieteen politiikan hahmottaminen edellyttää siis taloustieteellisen ajattelutavan suhteuttamista yleisempään yhteiskunta-teoreettiseen pohdintaan. Kyse on teoriasta mutta samalla käytännöstä: teoria asettaa rajat poliittisten ihanteiden toteuttamiselle. Taloustieteellinen tapa tarkastella yksilöllistä toimintaa irrallaan sosiaalisesta todellisuudesta on omiaan tukemaan kapitalismia, kun taas sosiaalisten käytäntöjen ja sääntöjen huomioiminen avaa näkyvän sosialististen tavoitteiden edistämiseksi.

Vaikka taloustiede on suurelta osin syrjäyttänyt sosialististen ihanteiden pohdinnan, mitään periaatteellista estettä niiden tarkastelulle ei ole. Tähän liittyy metodologisia ja ideologisia ongelmia, mutta ajattelu voi auttaa. Taloustiede on poliittista, mutta sen politiikan ei tarvitse olla kapitalistista. Tai jos tarvitsee, niin se olisi hyvä ainakin huomioida.

Taloustieteilijät voivat löytää kirjasta filosofisia ja yhteiskuntatieteellisiä näkemyksiä. Yhteiskuntatieteilijät saavat mahdollisuuden tutustua taloustieteelliseen ajattelutapaan. Käsiteltävät aiheet karvoittavat poliittisen päätöksenteon rajoja, minkä voi ajatella kiinnostavan myös laajempaa yleisöä.

OSA 1

KAPITALISMI

Kapitalismi on voittokulkunsa aikana kohdannut ylistystä ja saanut kuulla kunniansa. Toisille kapitalistiset markkinat näyttäytyvät vapauden valtakuntana, jotka tuottavat kansalaisille kaikkea hyvää ja palkitsevat toimijat ansioidensa mukaan. Toiset näkevät kapitalismin systemaattisesti sortavan markkinoiden ja pääoman tuotto-vaatimuksille alisteisia ryhmiä, kuten työntekijöitä ja yhteiskunnan huono-osaisia.

Kapitalismilla on tukeanaan vahva historia. 1700- ja 1800-luvuilta alkanut markkinoiden laajentuminen ja syventyminen näkyivät huimana tuottavuuden kasvuna, jonka vertaista ei ihmiskunnan historiassa ollut aiemmin nähty. Se mahdollisti kansalaisten hyvinvoinnin kohentumisen, joskin äärimmäisen epätasa-arvoisella tavalla. Kapitalismin kehdoissa Isossa-Britanniassa teollisuustuotannon kasvu synnytti työpaikkoja ja nosti keskimääräistä elintasoja mutta loi samalla työläisköyhälistön ja työttömien vara-armeijan. Kapitalismin varhaisvaiheen saavutukset perustuivat myös laajamittaiseen kolonialismiin, siirtomaiden raaka-aineiden riistoon ja suoraan sotilaalliseen pakottamiseen. Kapitalistit voivat hyvin, monet muut entistä huonommin.

Kapitalismi eli voittoa tavoitteleviin taloudellisiin vaihtosuhteisiin perustuva yhteiskuntajärjestys ei kuitenkaan syntynyt tyhjästä. Sen taustalla vaikuttivat yhteiskunnallisen tuotantotavan ja siihen linkittyvien ajattelutapojen muutokset. Feodalistinen eli maatalous-

tuotantoon perustuva yhteiskuntajärjestys sai väistyä teollisen tuotannon ja markkinoiden laajentumisen tieltä. Yhteiskunnallista tuotantoa ei enää ollut järkevää rakentaa kolmijakoisen yhteiskunnan puitteisiin, jossa tavalliset kansalaiset (kolmas luokka eli talonpojat) huolehtivat tuotantotoiminnasta ja ylemmät luokat (papisto, aateliset ja sotilaat) yleiseen järjestykseen liittyvistä tehtävistä. Kolmijakoinen yhteiskunta oli pitkään mahdollistanut yhteiskunnan funktionaalisen toiminnan, jossa kaikilla oli paikkansa, mutta pikkuhiljaa nouseva porvaristo alkoi vaatia oman asemansa tukevoittamista ja vapautta tavoitella omaa etuaan markkinoilla. Syntyi kapitalistinen järjestelmä, jossa yhteiskunnallinen tuotanto ja sen jakautuminen tapahtuvat voittoa tuottavien markkinoiden puitteissa.

Kapitalistinen tuotanto voidaan tietenkin järjestää monella tavalla, mikä nosti esiin huolen kansalaisten hyvinvoinnista. Huoli hyvinvoinnista ei välttämättä kohdistu ihmisten tosiasiallisiin mahdollisuuksiin tulla toimeen ja pärjätä elämässä vaan siihen, miten heidän voidaan ajatella pärjäävän, kunhan yhteiskunta ja markkinat on rakennettu oikealla tavalla. Ajattelu ja teoria täytyy hoitaa kuntoon. Kapitalismin ja sen yhteiskunnallisten käytäntöjen teoretisoinnissa taloustieteellä on ollut merkittävä rooli.

Yhteiskunnallisena ja konkreettisten sosiaalisten toimintatapojen muodostelmana kapitalismi nojaa monenlaisiin historiallisesti rakentuneisiin käytäntöihin, joiden luonteesta, merkityksestä ja suhteellisesta painoarvosta kapitalismin ymmärtämiseksi voidaan kiistellä. Perimmäisenä käyttövoimana kapitalismissa on kuitenkin voiton tavoittelu kilpailullisilla markkinoilla, minkä toiset näkevät työntekijöiden riiston, toiset kansalaisten hyvinvoinnin lähteeksi. Myös kapitalismin epäkohtien, kuten taloudellisen epätasa-arvon ja kriisien syistä voidaan olla eri mieltä. Toiset näkevät niiden juontuvan pohjimmiltaan yksilöiden toiminnasta, toiset kapitalistisen talouden rakenteisiin iskostuneista sisäsyntyisistä mekanismeista. Katsantokanta määrittää, miltä kapitalismi näyttää.

Taloustiede tarkastelee kapitalismia *idealisoituna markkinataloutena*: egoistisia päämääriään tavoittelevien yksilöiden ja yri-

tysten keskinäisenä sopimusten verkostona, jolla on taipumus tasapainottua ja maksimoida kansalaisten hyvinvointi. Juuri tämän kapitalismia koskevan tulkinnan lähtökohtia ja niiden merkitystä poliittiselle päätöksenteolle tarkastellaan jatkossa. Taloustieteen eettisenä ihanteena voidaan nähdä kansalaisten hyvinvoinnin maksimoiminen, mikä edellyttää talouskasvun maksimointia. Tätä voidaan tavoitella eri tavoin. Jotkut ajattelevat täydellisten markkinoiden teorian mukaisesti, että yksilöt tekevät vain itseään hyödyttäviä rationaalisia päätöksiä ja markkinat toimivat jouhevasti, jolloin ne voi jättää omilleen. Valtion ja muiden julkisten instituutioiden tehtäväksi jää tarjota puitteet markkinoiden toiminnalle. Useimmat tukeutuvat kuitenkin (enemmän tai vähemmän) epätäydellisten markkinoiden teoriaan. Tällöin huomio kiinnitetään toimijoiden epärationaalisuuteen ja markkinahäiriöihin, jotka vääristävät yksilöllistä hyödyn tavoittelua ja siten talouden tehokasta toimintaa. Valtio ja muut julkiset instituutiot voivat sitten korjata näitä häiriöitä sekä tukea talouskasvun ja kansalaisten hyvinvoinnin tavoittelua.

Taloustieteen idealisoidun markkinatalousteorian suhteesta kapitalistisen yhteiskunnan todellisiin käytäntöihin ja toimintamekanismeihin voidaan olla monta mieltä. Valtavirran ajattelussa taloustieteen näkemyksiin luotetaan. Marxilainen ajattelu tarjoaa vastakkaisen näkemyksen. Sen mukaan idealisoitu markkinateoria ei auta ymmärtämään kapitalismin ydintä, joka löytyy Karl Marxin (1818–1883) esittämästä pääoman¹ kiertokulkukaavasta $R-T-R'$: tavara tuotantoon (T) sijoitetun rahan (R) täytyy tuottaa itseään enemmän (R'). Tuotantoon ja yrityksiin investoidaan rahaa siis vain, jotta sillä voidaan tehdä lisää rahaa. Tämä edellyttää yksityisen pääoman kasaamista (jotta olisi mitä sijoittaa) ja työntekijöiden vaatimusten kurissa pitämistä (jotta voitot voidaan maksimoida). Tästä seuraavia ongelmia ei kapitalismin puitteissa voi poistaa. Voittojen täytyy

1 Marxilaisittain pääoman käsitteellä viitataan kapitalistista tuotantotapaa määrittävään yhteiskunnalliseen suhdejärjestelmään, jossa lisäarvon tuotanto perustuu tuotantovälineiden omistajien ja palkkatyön väliseen suhteeseen (Smith 2018).

kasaantua nimenomaan omistajille eikä esimerkiksi työntekijöille tai kuluttajille, jotta pääoman kiertokulkukaavion suhde $R-R'$ voi toteutua. Pakko tuottaa rahalla rahaa (voittomotiivi) on kapitalismin kehittyessä myös saanut yhä enemmän hakemaan voittoja finanssisektorilta, mikä on johtanut kapitalismin finansialisaatioon ja sen synnyttämiin spekulatiivisiin kupliin ja kriiseihin.²

Anwar Shaikhin marxilaisen ja laajemminkin 1700- ja 1800-lukujen klassiseen poliittiseen taloustieteeseen nojaavan tulkinnan mukaan taloustieteen idealisoitu markkinatalousteoria ei tavoita kapitalismin olemusta, joka löytyy sitä luonnehtivasta todellisesta kilpailusta (*real competition*). Todellinen kilpailu kapitalistisilla markkinoilla ei vastaa uusklassisen taloustieteen täydellisten markkinoiden teorian näkemystä täydellisestä kilpailusta, joka määritelmällisesti johtaa tehokkaaseen markkinatasapainoon. Se ei vastaa epätäydellisten markkinoiden teorian näkemystäkään, joka tarkastelee lukuisia poikkeuksia tästä ideaalimallista. Kapitalistiset markkinat ovat jatkuvassa epäjärjestyksen ja muutoksen tilassa, jossa kaikki kapitalisteista työntekijöihin kilpailevat kaikkia muita vastaan. Todellisen kilpailun sotaiset käytännöt toki tuottavat tendenssinomaista järjestystä kapitalismiin, esimerkiksi tasoittamalla voittoasteita yritysten ja tuotantosektoreiden välillä, mutta tämä ei johda markkinatasapainoon siten kuin se taloustieteen idealisoidussa markkinatalousteoriassa ymmärretään.³

Marxilaisesta näkökulmasta uusklassinen taloustiede jättääkin huomioimatta kapitalismin rakenteellisen ytimen: pääoman ja kapitalistien voittomotiiviin pohjaavan rakenteellisen vallan, joka on perimmäinen syy kapitalismin synnyttämiin kriiseihin ja epätasaa-arvoon. Vaikka taloustiedekin huomioi kapitalismin taipumuksen tuottaa taloudellista epätasaa-arvoa ja kriisejä, unohtaa se näiden ongelmien rakenteellisen luonteen eikä pysty lunastamaan eettistä ihannettaan kansalaisten hyvinvoinnin maksimoimisesta.

2 Foster 2010.

3 Shaikh 2016.

Ajassamme taloustieteen idealisoitu markkinatalousteoria on joka tapauksessa syrjäyttänyt marxilaisen (kuten monen muunkinlaisen talousteoreettisen) ajattelun. Taloustiede tarjoaa kyseenalaistamattoman viitekehyksen talouspoliittiselle päätöksenteolle. Siinä määrin kuin tavoitteena on talouskasvu ja kansalaisten hyvinvoinnin maksimoiminen, alistetaan monet muut poliittiset ihanteet sen alaisuuteen. Erityisesti tämä koskee demokratiaa.

Koska kansalaiset eivät ymmärrä talouden lainalaisuuksia, tulee sitä koskevat ratkaisut jättää asiantuntijoille. Taloutta ei siis tule politisoida. Kansalaisten poliittinen vaikutusvalta tulee rajata vaalidemokratiaan, jonka puitteissa he voivat säännöllisin väliajoin vaihtaa päätöksentekijät, jos he kokevat näiden kahmivan liikaa valtaa itselleen tai toimivan heidän intressiensä vastaisesti. Tämä minimaalinen demokratiakäsitys on kapitalismin ja sitä tukevan taloustieteen ytimellinen piirre ja monilta osin iskostunut poliittista ajatteluamme määrittäväksi tekijäksi. Sen ajatellaan tarjoavan neutraalin viitekehyksen, jonka puitteissa kansalaiset voivat ilmaista normatiivisia ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta koskevia ihanteitaan ja kapitalistinen talous voidaan sitten valjastaa palvelemaan näitä ihanteita. Jatkossa tarkastellaan kuitenkin sitä, miten taloustieteellisen teorian pohjalta rakennettu kapitalistinen talous itse on normatiivinen ja poliittinen järjestelmä, joka sallii vain tietynlaisten intressien huomioimisen eikä näe demokraattisella päätöksenteolla itseisarvoa.

Kapitalismin taloustieteellisen tulkinnan filosofiset perusteet löytyvät liberalistisen ajattelun tietystä tulkinnasta. Alla sopimusteoreettiseksi näkökulmaksi nimetty ajattelutapa tarjoaa puitteet taloustieteen idealisoidulle markkinatalousteorialle ja sen näkemykselle egoistisista yksilöistä, jotka yhteiskunnallisten instituutioiden tuella pyrkivät maksimoimaan hyvinvointinsa.

Kapitalismin liberalistiset lähtökohdat

Olemme kaikki kasvaneet liberalismiin ihanteisiin mutta jotenkin täsmentymättömästi. Kunnioitamme ihmisiä ja vapauttamme toimia haluamallamme tavalla. Arvopluralismi ja suvaitsevaisuus ovat monille ajatuksellisia esikuvia, jotka voivat saada myös tuntemaan myötätuntoa toisia kohtaan. Saatan kantaa huolta lähimmäisten hyvinvoinnista, myös vähän kauempana olevien. Liberalistisen ajattelun historia peilaa tämänkaltaisia lähtökohtia mutta kovin eri tavoin. 1600- ja 1700-luvuilta alkanut yksilöiden oikeuksien ja vapauksien esiinmarssi tuki lähinnä miespuolisen omistavan luokan intressejä, mutta huoli kansalaisten hyvinvoinnista sai pohtimaan myös yhteiskunnallisen tasa-arvon ja yksilöllisen itsemääräämisen ihanteita. Monet, kuten Wilhelm von Humboldt (1767–1835), John Stuart Mill (1806–1873) ja Robert Nozick (1938–2002), ovatkin nähneet liberalismiin normatiiviseksi opiksi, jonka tarkoituksena on tukea kansalaisten hyvinvointia, itsemääräämistä ja autonomiaa. Mutta mitä tarkoitamme hyvinvoinnilla ja autonomialla?

Uusliberalistit (kuten Friedrich Hayek ja Robert Nozick) painottavat sisäsyntyisten tavoitteidemme ja preferenssiemme¹ merkitystä. Ajatellaan, että ihmisillä on jossain vahvassa mielessä valmiina käsitys siitä, mitä he haluavat ja mitä hyvä elämä pitää sisällään. Kansalaisten hyvinvoinnin maksimointi edellyttääkin, että kaikki saavat mahdollisimman vapaasti toimia mielensä mukaan, eihän kukaan voi toisten puolesta kertoa, mitä kenenkin tulisi tavoitella. *Hyvin-*

1 Preferenssin (*preference*) käsitteellä viitataan yleisesti ottaen yksilöiden kaikenlaisiin päämääriin, joiden he haluavat toteutuvan. Taloustieteessä preferenssit liitetään yksilölliseen hyödyn (*utility*) tavoitteluun: preferenssien tyydyttyminen lisää yksilöiden hyötyä ja hyvinvointia (*welfare*).

vointiliberalistit (John Rawls ja hänen seuraajansa) tarkastelevat hyvinvoinnin edistämistä laajemmasta näkökulmasta. Yksilöllisen hyvinvoinnin ja autonomian edistäminen edellyttävät valistunutta harkintaa sekä kykyä tehdä valintoja, jotka auttavat edistämään merkityksellisiksi kokemiemme asioiden saavuttamista.² Nämä erot hyvinvointikäsitelyssä synnyttävät erilaisen suhtautumisen valtioon ja julkisiin toimenpiteisiin. Jos preferenssiemme katsotaan olevan aidosti sisäsyntyisiä, näyttäytyvät valtion ja muiden julkisten instituutioiden asettamat säännöt ensi sijassa yksilöllistä hyvinvoinnin tavoittelua rajoittavina tekijöinä. Jos hyvinvoinnin taas nähdään riippuvan kyvystämme autonomiseen harkintaan ja tosiallisiin mahdollisuuksiin tehdä valintoja, näyttäytyvät julkiset toimenpiteet (sopivalla tavalla rakennettuina) näitä ihanteita tukevin tekijöinä.

Liberalismia ei voikaan iskostaa täsmälliseen muottiin, koska yhtä lailla sen historia kuin liberalisteiksi itsensä mieltävät ajattelijat ovat painottaneet erilaisia asioita. Samalla ero liberalismiin ja sosialismin välillä tulee tulkinnanvaraiseksi. Monia myöhemmin tässä kirjassa sosialismin yhteydessä tarkasteltavia yhteiskunnallisia ihanteita voitaisiinkin haluttaessa tarkastella myös liberalistisen ajattelun puitteissa. Etenkin kysymykset yksilöllisestä autonomiasta, yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja yhteisestä päätöksenteosta ovat elähdyttäneet sekä liberalistista että sosialistista ajattelua.

Liberalismilla on kuitenkin tietty ydin: yksilön ja yhteisön välisessä suhteessa yksilö saa etusijan. Liberalismin ytimessä ovat yksilö, hänen oikeutensa ja monesti egoistisesti määritellyt intressit. Yksilöillä katsotaan silti olevan myös motiivi tehdä yhteistyötä toisten kanssa, sillä omin avuin ei aina pärjää. Tueksi tarvitaan valtiota, joka takaa ainakin turvallisen toimintaympäristön, ja toisia yksilöitä, jotka tarjoavat alustan peilata omaa itseä ja joiden kanssa voi tehdä itseään hyödyttäviä sopimuksia. Myös demokratia palvelee omien intressien ja hyvinvoinnin edistämistä: vaalidemokratian avulla hallitsijat voidaan vaihtaa, jos heidän ei enää katsota ajavan

2 Smith 2018.

kansalaisten etuja. Tämän pidemmälle demokratiaan ei kuitenkaan yleensä luoteta. Julkiset päätökset luovutetaan mieluusti asiantuntijoiden käsiin, joiden tehtävänä on rakentaa puitteet kansalaisten omaehtoisten hyvinvointipyrkimysten toteuttamiselle.

Myös metodologisesti liberalistinen ajattelu on ponnistanut erilaisista lähtökohdista. Varhaisten sopimusteoreettisten muotoilujen ohella yksilön ja yhteisön suhdetta on tarkasteltu muun muassa vapauden ja demokratian näkökulmista. Adam Smithin (1723–1790), Benjamin Constantin (1767–1830) ja Friedrich von Hayekin (1899–1992) ajattelussa yhteiskunnalliset rakenteet ja valtion rooli määrittyvät pitkälti kansalaisten vapausihanteen pohjalta. Tämä nostaa esiin vapauskäsitteelle annetun merkityksen yhteiskunta- ja valtionäkemykselle ja vaikutuksen siihen. Paljon riippuu siitä, missä määrin yksilöt nähdään kykeneviksi omaehtoiisiin valintoihin, ilman julkisten instituutioiden tukea. Tähän kysymykseen palataan sosialismin yhteydessä.

Monet ovat pohtineet myös demokratian merkitystä liberalististen ihanteiden toteutumisen kannalta. Vaalidemokratia ja suljettu lippuäänestys eivät kaikkien mielestä riittävästi tue kansalaisten kasvua autonomiseksi toimijoiksi. Alexis de Tocquevillen (1805–1859) ja John Stuart Millin tarkasteluissa demokraattiset instituutiot toimivat poliittisten eli julkiseen päätöksentekoon liittyvien ratkaisujen ohella kasvualustana kansalaisten autonomiselle ja yhteiseen päätöksentekoon valmistavalle kehitykselle. Laajemmin huomio voidaan kohdistaa sosiaalisen todellisuuden merkitykseen ihmisten ajattelulle ja demokraattiselle päätöksenteolle. Ajattelumme rakentuu aina yhdessä toisten kanssa, ja julkisten päätösten voisi toivoa heijastavan rationaalisen keskustelun kautta saavutettua yhteisymmärrystä. Näihin teemoihin, joita ovat pohtineet muun muassa John Rawls ja Jürgen Habermas, palataan sosialismin ja erityisesti deliberatiivisen demokratiateorian yhteydessä.

Joka tapauksessa liberalistisen ajattelun määräävä lähtökohta on yksilön vahva kunnioitus. Tällöin on luontevaa ajatella, että oikeutettuja ovat vain sellaiset yksilöiden toimintaa koskevat rajoitukset,

jotka he itse voivat hyväksyä. Vahvimmillaan tämän ihanteen voi nähdä edellyttävän kansalaisten yhteisen keskustelun kautta muotoutunutta näkemystä kaikkien hyväksymästä yhteisestä intressistä. Ajassamme tämä demokraattisen päätöksenteon vahva tulkinta on kuitenkin saanut väistyä minimaalista demokratiakäsitystä tukevan sopimusteoreettisen ajattelutavan tieltä.³ Siinä lähtökohdaksi oletetaan joukko (abstraktilla tavalla määriteltyjä) egoistisia yksilöitä, jotka omien päämääriensä toteuttamiseksi sopivat valtion ja julkisten instituutioiden rakentamisesta.

Taloustieteellinen ajattelu on painoarvoltaan vahvistanut liberalismin sopimusteoreettista tulkintaa. Sen ohella, että taloustieteessä julkisten instituutioiden oikeutuksen nähdään lopulta nojaavan kansalaisten niille antamaan hyväksyntään, nähdään sopimusten tekeminen pohjaksi koko yhteiskunnan koordinaatiolle. Markkinoilla taloudelliset vaihtosuhteet ymmärretään yksilöiden välisiksi vapaaehtoisiksi sopimussuhteiksi, jotka kokonaisuuden tasolla (teoreettisesti) johtavat kaikenkattavaan yhteiskunnalliseen tasapainoon. Näin yhteiskunta tulee kokonaisuudessaan ymmärretyksi yksilöiden välisten sopimusten näkökulmasta. Jatkossa sopimusteoreettisella ajattelulla viitataan yleiseen ajatukseen yksilöiden vapaaehtoisen yhteistoiminnan kautta rakentuvasta yhteiskunnallisesta koordinaatiosta, ei pelkästään filosofiseen sopimusteoriaan (jota tarkastellaan seuraavaksi). Sekä liberalistinen että taloustieteelli-

3 Tony Smith lukee liberalistiseen demokratiakäsitykseen ajatuksen, jonka mukaan yhteiskunnallisen järjestyksen tulisi pohjimmiltaan nojata kansalaisten julkisen harkinnan kautta muodostettuun yhteiseen intressiin. Tämän ihanteen keskeiseksi edustajaksi hän näkee Jürgen Habermasin ja hänen teoriansa rationaalisen keskustelun pohjalta rakentuvasta deliberatiivisesta demokratiasta (Smith 2018.) Normatiivisesta näkökulmasta tämä on asianmukainen laajennus liberalistisesta yksilöllisen autonomian ihanteesta, jonka mukaan julkisten sääntöjen oikeutuksen tulee nojata kansalaisten niille antamaan hyväksyntään. Ajassamme tämänkaltaisen demokratian rikasta tulkintaa tukeva näkemys on kuitenkin tullut syrjäytetyksi. Ehkä suurimpana syynä tähän on sen ristiriita liberalismia luonnehtivan taloudellisten kysymysten epäpoliittisoinnin kanssa: julkista harkintaa ei tule soveltaa poliittisesti neutraaleiksi ymmärrettyihin taloudellisiin kysymyksiin. Tässä teoksessa julkista harkintaa ja sen mukaista rikastettua demokratianäkemyistä tarkastellaankin sosialismin puitteissa.

nen ajattelu ymmärretään nimenomaan tämän laajasti määritellyn sopimusteoreettisen tulkinnan pohjalta.⁴

Ennen taloustieteelliseen ajatteluun paneutumista on syytä kartoittaa sopimusteoreettisen ajattelun yleiset lähtökohdat, jotka löytyvät mainitusta filosofisesta sopimusteoriasta. Filosofinen sopimusteoria linkittyy oleellisesti yksilöiden toiminnalle rajat asettaviin luonnonoikeuksiin ja yksilöllistä hyvinvointia koskeviin utilitaristisiin pohdintoihin. Tässä merkityksessä sopimusteoreettisen ajattelun nähdään siis pitävän sisällään myös luonnonoikeudellisen ja utilitaristisen näkökulman.

Sopimusteoreettinen ajattelu

Sopimusteoreettisen ajattelun juuret löytyvät kaukaa roomalaisesta oikeudesta ja keskiajan kiistoista koskien jumalallisen ja maallisen vallan keskinäistä suhdetta. Varsinaisen perustan sopimusteoreettiselle ajattelulle loi kuitenkin englantilainen filosofi Thomas Hobbes (1588–1679) teoksessaan *Leviathan*.⁵ Hobbesin pohdinnat heijastavat muutenkin uuden ajan ajattelussa tapahtunutta muutosta yksilön ja yhteisön välisen suhteen ymmärtämisessä.

Hobbesin mukaan keskiajalta periytyvä aristoteelinen näkemys ihmisen yhteisöllisestä luonteesta ei pitänyt paikkaansa. Emme voi ajatella ihmisten olevan luontojaan sosiaalisia olentoja, joille pyrkimys yhteisölliseen elämään on sisäsyntyistä ja ilmentää (filosofian harjoittamisen ohella) elämän korkeinta kehitysastetta. Englannin sisällissotien, uskonnollisten kiistojen ja kaikenlaisten turhamaisien pyrkimysten leimaama todellisuus kertovat muuta. Ihmiset ovat egoisteja, joiden ainoa päämäärä on oman edun tavoittelu. Yksilöt pitävät hyvänä sitä, mikä on hyvää heille ja pahana sitä, mikä on pahaa heille. Hobbesin mukaan mitkään moraaliperiaatteetkaan eivät

4 Sopimusteoreettinen näkökulma kaventaa liberalismin tulkintaa ja onkin syytä pohtia, millaisten yhteiskunnallisten järjestelyiden puitteissa liberalistiset ihanteet parhaiten voisivat toteutua. Sosialistisen ajattelun ei tarvitse nähdä olevan niiden kanssa ristiriidassa, päinvastoin.

5 Hobbes 1999, alkuperäinen 1651.

estä oman edun tavoittelua, sillä ihminen ei ole moraalinen olento. Sen sijaan kaikki pyrkivät kahmimaan asioita mieltensä mukaan, alistamaan ja tappamaan toisiaan sekä laajentamaan valtaansa.

Tämänkaltaisen ihmiskuvan pohjalle Hobbes rakensi näkemyksensä niin sanotusta luonnontilasta, jossa mikään ei estä yksilöitä toimimasta puhtaasti oman edun pohjalta. Rationaalisina toimijoina ihmiset myös ymmärtävät, että kaikki pyrkivät edistämään omia egoistisia pyyteitään, jolloin muita ihmisiä on syytä kohdella vihollisina, jotka eivät epäröi tappaa tai vahingoittaa toisia. Lisäksi on aina olemassa joukko ihmisiä, jotka yliarvioivat omat voimansa tai nauttivat toisten vahingoittamisesta. Koska emme etukäteen voi tietää, keitä nämä ihmiset ovat ja mitä kaikkea he ovat valmiita tekemään, syntyy epäluottamuksen kehä, jossa kaikkien kannattaa hyökätä toisten kimppuun heti, kun tämä on mahdollista. Koska kaikki pyrkivät laajentamaan valtaansa ja omistuksiaan eivätkä halua alistua toisten määräysvaltaan, on elämä kovin ikävää. Ihmisten aika ja resurssit menevät jatkuvaan omien ja muiden hyökkäysten miettimiseen sekä epäilyihin ja kostotoimiin, jos oma ylpeys tulee loukatuksi. Mitään yhteistoiminnan, kaupankäynnin ja kulttuurin muotoja ei pääse kehittymään. Elämä luonnontilassa on yksinäistä, inhottavaa, elämellistä ja lyhyttä.⁶

Rationaalisina toimijoina ihmiset osaavat kuitenkin laskea itselleen koituvia hyötyjä ja haittoja. He ymmärtävät, että rajoittamalla kaikkien oman edun tavoittelua menetetään toki jonkin verran vapautta, mutta tilalle saadaan turvallisuutta. Turvallinen elinympäristö luo puitteet paremmalle elämälle, kun aikaa jää muuhunkin kuin yleiseen varuillaan oloon ja vihanpitoon. Näin myös kauppa ja kulttuuri pääsevät kehittymään sekä edistämään hienostuneempia inhimillisiä pyrkimyksiä. On siis yksilöiden oman edun mu-

6 Saastamoinen 1998a, 269–271. Luonnontila oli Hobbesin mukaan vallinnut ihmiskunnan alkuaikojen patriarkaalisten perheyhteisöjen välillä ja vallitsi edelleen suvereenien valtioiden välillä (Saastamoinen 1998a, 269). Ennen kaikkea kyseessä on kuitenkin filosofinen ajatuskoe, jonka avulla voimme pohtia järjestäytyneen yhteiskunnan tai valtion syntyä.

kaista myöntyä sopimukseen, jossa kaikkien luonnollista oikeutta oman edun tavoitteluun rajoitetaan. Omatkin päämäärät toteutuvat paremmin, kun niiden tavoittelulle asetetaan yleiset rajat: puhtaasti egoistinen toiminta ei aina johda parhaaseen lopputulokseen. Tämä ajatus on iskostunut liberalismiin ytimeen. Toimintaamme rajoittavat ulkopuoliset säännöt ovat lähtökohtaisesti tuomittavia, mutta niihin tukeutuminen voi auttaa yksilöllisten pyrkimystemme toteutumista. Onkin syytä pohtia, miten yhteiset rajoitukset tai keskinäiset sopimukset ja luottamus voivat edistää oman edun tavoittelua. Myöhemmät taloustieteelliset ja peliteoreettiset tarkastelut (esimerkiksi vangin dilemma) ovatkin osoittaneet, miten yhteisesti sovituista säännöistä kiinni pitäminen voi tuottaa kaikkien kannalta paremman lopputuloksen. Toisinaan kannattaa luottaa siihen, mitä on sovittu, vaikka houkutusta sovittujen sääntöjen rikkomiseen ei voikaan poistaa.

Hobbesin ratkaisu oman edun tavoittelun ja sille asetettavien rajoitusten ongelmaan oli kuitenkin kovin ankara. Hänen mukaansa vain suvereeni eli absoluuttinen hallinto voi turvata kansalaisten vapauden ja hyvinvoinnin. Jos yksilöt ovat egoisteja eivätkä mitkään moraaliperiaatteet rajoita heidän toimintaansa, vain absoluuttinen valta kykenee estämään yksityiset valtapyrkimykset. Jos valtiollinen valta olisi jakaantunut useammalle taholle (vaikkapa lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan), ajautuisivat nämä valtakeskittymät keskinäiseen valtataisteluun eli sisällissotaan. Samasta syystä kansaa itseään ei voi asettaa valvomaan hallitsijaa. Erilaiset kansalaisryhmitelmät vain pyrkisivät kahmimaan vallan itselleen. Kansalaisten täytyykin tehdä yhteiskuntasopimus, jossa valta lopullisesti ja kokonaisuudessaan luovutetaan suvereenille. Näin hallitsijan ja kansalaisten välillä ei ole mitään sopimusta, jonka hallitsija voisi rikkoa ja joka tarjoaisi tekosyyntä nousta kapinaan hallitsijaa vastaan.⁷

Absoluuttinen hallintovalta on siis kansalaisten etu, koska vain sen puitteissa voi kansalaisten kaipaama rauha ja järjestys toteutua.

7 Saastamoinen 1998a, 272.

Yhteiskuntarauhan vahvistamiseksi suvereenin on voitava harjoittaa muun muassa sensuuria, poliittisten yhteenliittymisen kieltämistä, väkivaltaa ja yleisesti suvereenin toimintaa kyseenalaistavan käytöksen kitkemistä. Suvereniteetti onkin keinotekoinen persoona, joka seisoo lain ja oikeuden ulkopuolella nauttien täydellisestä luonnoikeudesta, josta jokainen yksilö nauttii luonnontilassa. Suvereenia eivät sido yhteiskunnalliset lait, sillä juuri suvereniteetti, kyky ja voima tehdä mielivaltaisesti mitä tahansa, takaa lain ja järjestyksen.⁸

Hobbesin näkemys ihmisten ja yhteiskunnallisen auktoriteetin luonteesta jäi kaivertamaan aikalaistensa mieliä. Sopimusteoreettinen ajattelu tuntui tarjoavan asianmukaisen lähtökohdan modernin valtion tarkastelulle, mutta ajatus absoluutista suvereenista ei vakuuttanut. Jäi filosofi John Locken (1632–1704) tehtäväksi muotoilla teoksessaan *Tutkielma hallitusvallasta*⁹ salonkikelpoisempi näkemys, jota myöhemmin on hyödynnetty liberalismiin tarpeisiin.¹⁰ Locke ei hyväksynyt ajatusta suvereenista, jolle kansalaiset olisivat alisteisia, olkoon kyseessä sitten yksilö (kuningas) tai hallinnollisesti laajempi järjestelmä (kuten aristokratia). Miksi luovuttaisimme omat luonnolliset oikeutemme ylipäänsä kenenkään haltuun? Jos myös hallitsija on egoisti, kuten Hobbes opettaa, käyttää hän valtaansa omaksi hyväkseen eikä epäröi alistaa kansalaisia omiin tarkoituksiinsa. Parempi vaihtoehto olisi jäädä luonnontilaan, jossa kaikilla olisi edes oikeus ja mahdollisuus puolustaa itseään. Hobbesin teoria sisältääkin ristiriidan: jos ihmiset todella ovat egoisteja, vain suvereeni voi pakkovaltansa tukemana palvella kansalaisten etuja, mutta tällöin suvereeni itse ei voi olla egoisti.

Locke näkikin aiheelliseksi muokata sopimusteoreettista ajattelua ja sen pohjalla vaikuttavaa yksilökäsitystä. Hänen mukaansa ihmiset ovat Jumalan luomia ja tunnistavat luonnolliset moraalilait,

8 Jakonen 2012, 226–227.

9 Locke 1995, alkuperäinen 1689.

10 Varsinaisen liberalistisen ajattelun synty voidaan ajoittaa 1700- ja 1800-lukujen tienoille. Ajoitus riippuu siitä, halutaanko painottaa esimerkiksi kansalaisoikeuksien myöntämistä, kapitalistisen markkinatalouden kehittymistä vai nykyään liberalistisille valtioille ominaisten valtiollisten instituutioiden syntymistä.

jotka rajoittavat yksilöiden oman edun tavoittelua. Ihmiset ymmärtävät kunnioittaa kanssakulkijoidensa oikeutta elämään, vapauteen ja yksityisomistukseen. Nämä luonnonoikeudet määrittävät rajat yksilöiden toiminnalle. Moraalisina toimijoina ihmiset pystyvät ainakin jossain määrin pitämään egoistiset intressinsä kurissa, ja valtion tehtäväksi tulee tukea kansalaisia heidän (luonnollisten oikeuksien määrittämien) pyrkimystensä toteuttamisessa.

Hobbesin tavoin Locke tukeutuu ajatukseen luonnontilasta mutta näkee siis luonnollisten moraalilakien rajoittavan ihmisten toimintaa sen puitteissa. Luonnontilasta siirrytään valtiolliseen järjestykseen kahdessa vaiheessa. Ensin joukko ihmisiä sopii luovuttavansa heillä luonnontilassa olevan vapauden ja oikeuden rangaista luonnollisen lain rikkojia uuden yhteenliittymän käsiin niin pitkälle kuin yhteisen hyvän edistäminen sitä edellyttää, mikä synnyttää yhteisön (*community; society*).¹¹ Toisessa vaiheessa sovitaan parhaasta tavasta järjestää valtion hallinto, sen institutionaalinen ja toiminnallinen rakenne. Yhteisö muuttuu poliittiseksi yhteisöksi, kun sen jäsenet valitsevat itselleen hallitusmuodon ja perustavat lainsäädäntöelimen.¹² Valtion tehtäväksi tulee kansalaisten intressien edistäminen, ja valtion oikeutus nojaa luottamukseen, jota kansalaiset tuntevat päätöksentekijöitä ja heidän ratkaisujaan kohtaan. Jos valtio ei täytä tehtäväänsä, on kansalla oikeus nousta kapinaan ja jopa surmata hallitsija.

Locken teoria peliasi 1600-luvulla muutoksen alla olevan englantilaisen yhteiskunnan haasteita. Kritiikki absoluuttista kuninkaanvaltaa kohtaan oli nostanut esiin kysymyksen kansalaisten oikeudesta toimia itse parhaaksi katsomallaan tavalla. Kuninkaalle ei ehkä tulisi suoda kansalaisten intresseistä erillistä statusta itsenäisine lainsäädäntö- ja veronkanto-oikeuksineen. Tämä uhkasi etenkin maanomistajien ja kehityksessä olevan porvariston etuja, heidän toimintansa ja omistuksensa turvaa. Locken vaatimus kansansuvel-

11 Saastamoinen 2012, 256.

12 Saastamoinen 2012, 256.

reniteetista ilmenikin ensi sijassa vaatimuksena asettaa rajat valtiolliselle vallankäytölle: valtio on välttämätön, mutta se ei voi tehdä mitä vain. Nämä haasteet kärjistyivät vuoden 1688 mainiossa valankumouksessa (*Glorious Revolution*), jonka oikeuttajana Locken teosta *Tutkielma hallitusvallasta* on luettu.¹³ Valtion(kin) tulee kunnioittaa kansalaisten luonnollisia oikeuksia elämään, vapauteen ja yksityisomistukseen.

Valtiolla tulee olla hallinnollista päätäntävaltaa, mutta päämääränä tulee aina olla kansalaisten intressien tukeminen ja edistäminen. Tätä varten tarvitaan lainsäädäntöä, joka turvaa kansalaisten luonnolliset oikeudet ja sallii heidän toimia omien intressiensä mukaan. Lisäksi valtiovallalle tarvitaan perustuslailliset rajat, jotka estävät hallitsijoiden valtapyrkimykset. Valtion tehtäviin kuuluvat myös yleisestä turvallisuudesta huolehtiminen ja yhteisön kannalta tarpeellisiksi katsottujen toimien hoitaminen, esimerkiksi veronkanto-oikeus ja vaatimaton köyhäinapu. Lisäksi tarvitaan erityinen taho estämään valtiollisen vallan väärinkäyttö. Hallintovalta ja lainsäädäntövalta tulee erottaa siten, että lakia säätävä elin valvoo hallinnollisen yksikön toimintaa. Tämän ajatuksen myötä syntyi ajatus lakiasäätävän parlamentin oikeudesta vaihtaa hallitsija, jos tämä ei enää aja kansalaisten intressejä tai etuja. Näin Locke onnistui lähtemättömästi istuttamaan parlamentarismien myöhemmän liberalistisen ajattelun ytimeen: kansalaisilla tulee olla vaaleilla tuettu oikeus huolehtia omien intressiensä toteutumisesta. Ajalleen tyypillisesti Locke kuitenkin rajasi parlamentin jäsenyyden ja siten äänioikeuden miespuoliselle omistavalle luokalle. Niin työntekijät kuin naisetkin jäivät äänioikeuden ulkopuolelle. Näiden lähtökohtien valossa parlamentaarista valtiosta muodostuikin lähinnä porvariston ja maanomistajien etuja ajava organisaatio.

Joka tapauksessa sopimusteoreettisen ajattelun perusidea omaksumiin pikkuhiljaa annettuna: valtio on välttämätön instituutio ja

13 *Tutkielma hallitusvallasta* liittyyneen kuitenkin ensisijaisesti whigien ja toryjen väliseen konfliktiin (ja on pääosiltaan kirjoitettu vuosina 1679–1683) (Saastamoinen 2012, 245).

sen toimet ovat oikeutettuja siinä määrin, kuin ne tukevat kansalaisten omaehtoisia ja keskinäisiä pyrkimyksiä hyvinvointinsa edistämiseen. Tätä ajatusta ei enää yleisesti ottaen tarvinnut perustella. Kunnioittihan se ihanteita yksilöiden vapaudesta, itsemääräämisoikeudesta ja yhteisestä sopimuksenteosta. Liberalistinen ajattelu saattoikin hyvillä mielin omaksua nämä lähtökohdat omikseen.

Kansalaisten vastavuoroisen sopimuksenteon pelikentäksi muodostuivat pikkuhiljaa kapitalistiset markkinat, joiden puitteissa kaikki yhdessä ja erikseen pääsevät tavoittelemaan omia päämääriään. Pelikenttä ei kaikille kuitenkaan ollut tasainen. Kapitalistisen markkinatalouden epätasa-arvoa tuottavat piirteet olivat selvillä alusta alkaen, ja ajan myötä ne alkoivat saada myös poliittista huomiota. Työväenliike ja sosialistinen ajattelu kiinnittivät huomion kapitalismin epäkohtiin, ja vaatimus muidenkin kuin miespuolisen omistavan luokan äänioikeudesta alkoi saada laajempaa tukea. Tuli aiheelliseksi pohtia uudelleen julkisten instituutioiden roolia yhteiskunnan perustana. Valtio pystyy ja monen mielestä sen myös tulee tukea sosiaalisten päämäärien, kuten taloudellisen ja koulutuksellisen tasa-arvon sekä elämänturvan, tavoittelua. Näitä ihanteita alettiin hiljalleen toteuttaa sekä Englannissa että Manner-Euroopassa, ja ne muodostavat pohjan aikamme hyvinvointivaltiolle.

Sopimusteoreettiselta ajattelulta otti kuitenkin aikansa huomioida yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset. 1970-luvulla filosofi John Rawls (1921–2002) lopulta esitti sopimusteoreettisen perustelun hyvinvointivaltiolle. Teoksessaan *A Theory of Justice*¹⁴ Rawls lähti liikkeelle klassisten teoreetikkojen ajatuksesta omaa etuaan ajavista yksilöistä (tai perheenpäistä) mutta muotoili uudella tavalla näkemyksen yhteiskuntaa edeltävästä ”luonnontilasta”. Hänen esittämänsä niin kutsutun tietämättömyyden verhon ajatuskokeen mukaisesti meidän tulee ajatella, että ennen yhteiskunnan perustamista yksilöt tietävät haluavansa mahdollisimman hyvät edellytykset omien intressiensä toteuttamiselle ja tuntevat kapitalistisen

14 Rawls 1985, alkuperäinen 1971.

markkinatalouden yleiset lainalaisuudet. Yksilöt eivät kuitenkaan tiedä tulevaa asemaansa yhteiskunnassa, esimerkiksi sukupuoltaan tai sitä, millaisia kykyjä heillä tulee olemaan. Tässä tilanteessa kaikki haluavat turvata itselleen mahdollisimman paljon perushyviä (*primary goods*), jotka auttavat heitä omien päämääriensä tavoittelussa. Näin yksilöt päätyvät rakentamaan yhteiskunnan, jossa myös sen huono-osaisimmilla on mahdollisimman hyvät edellytykset elämälleen (*maximin*-periaate), voivathan he itse joutua huono-osaisen asemaan. Tietämättömyyden verhon takaisten asukkien näkökulmasta hyvinvointiyhteiskunnan rakentaminen onkin rationaalista, ihan itsekkäistä syistä.

Rationaalisen harkinnan myötä yksilöt päätyvät rakentamaan yhteiskunnan kolmen periaatteen varaan. Vapausperiaatteen mukaan kaikille kansalaisille tulee taata yhtäläiset vapaudet toimia haluamallaan tavalla ilman, että nämä vapaudet rajoittavat toisten vastaavia vapauksia. Vapaata toimintaa rajoittavat lähtökohtaisesti vain liberalistiset perusoikeudet elämään, vapautteen ja yksityisomistukseen. Yhtäläisten mahdollisuuksien periaatteen mukaan kaikille kansalaisille tulee taata mahdollisuus tavoitella erilaisia yhteiskunnallisia asemia. Erityisesti korkeat virat ja asemat tuottavat yhteiskuntaan eriarvoisuutta, mutta ketään ei saa estää tavoittelemasta näitä tehtäviä. Eroperiaate koskee hyväksyttävissä olevia tulo- ja varallisuuseroja. Koska yksilöt eivät tiedä tulevaa asemaansa yhteiskunnassa ja voivat siis syntyä huono-osaisimpien joukkoon, hyväksyvät he tulo- ja varallisuuserot vain, jos ne maksimoivat yhteiskunnan huono-osaisimman ryhmän toimeentulon. Rawls asettaa nämä kolme periaatetta keskinäiseen tärkeysjärjestykseen: vapausperiaatteen tulee toteutua ennen yhtäläisten mahdollisuuksien periaatteen toteuttamista ja näiden molempien ennen eroperiaatteen toteuttamista.

Yhdessä Rawlsin kolme periaatetta oikeuttaa hyvinvointiyhteiskunnan. Kansalaisilla tulee olla laajat ja tasapuoliset vapaudet tavoitella päämääriään ja yhteiskunnallisia asemia haluamallaan tavalla. Samalla tulo- ja varallisuuseroja tulee tasata mutta vain sii-

hen mittaan, että kansalaisten oman edun tavoittelulle keskeiset kannustinvaikutukset eivät häiriinny. Tämä haittaisi kapitalististen markkinoiden toimintaa ja yhteiskunnallisen kokonaisvarallisuuden kertymistä. Lisäksi koulutusjärjestelmän sekä sosiaalipalvelujen ja terveydenhuollon tulee tasata kansalaisten synnynnäisiä, esimerkiksi lahjakkuudesta ja terveydellisistä haasteista riippuvia mahdollisuuksia elää hyvää elämää.

Rawlsin teoria synnytti heti laajan keskustelun sen lähtökohtien, periaatteiden ja ihanteiden oikeasta tulkinnasta.¹⁵ Vaikka monista Rawlsin ajatteluun liittyvistä kysymyksistä ei ole saavutettu yksimielisyyttä, ovat liberalistiset ajattelijat yleisesti hyväksyneet ihanteen poliittisesti neutraalista valtiosta, jonka ei tulisi suosia mitään kansalaisten (hyvää elämää koskevia) näkemyksiä toisten kustannuksella. Näin liberalismille tärkeä arvopluralismi voidaan turvata. Sopimusteoreettisen ajattelutavan mukaisesti myös kapitalistiset markkinat tulivat ymmärretyiksi poliittisesti neutraaliksi kansalaisten keskinäisen yhteistoiminnan muodoksi, joka tasapuolisesti sallii kaikkien tavoitella haluamiaan päämääriä. Erot kansalaisten lähtökohdissa sekä markkinoiden synnyttämät tulo- ja varallisuuserot muodostavat toki ongelman, mutta tietämättömyyden verhon ajatuskokeen pohjalta näitä tuleekin tasata. Poliittisesti rawlsilainen ajattelu tukee sosiaalidemokraattista näkemystä, jonka mukaan liberaali kapitalismi tarjoaa parhaat puitteet tasa-arvoisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamiselle: kapitalismi tuottaa taloudellisen hyvän ohella myös monia haitallisia asioita, kuten yksilöllistä autonomiaa ja taloudel-

15 Angloamerikkalainen yhteiskuntafilosofia on pitkälti jatkanut Rawlsin viitoittamalla tiellä. Esimerkiksi Robert Nozick, G.A. Cohen (1941–2009), Ronald Dworkin (1931–2013), Amartya Sen (s. 1933) ja Martha Nussbaum (s. 1947) ovat kritisoineet, tulkinneet ja kehittäneet omia argumenttejaan Rawlsin esittämien ajatusten pohjalta. Myös Rawls itse osallistui keskusteluun esittämiensä periaatteiden asianmukaisesta tulkinnasta. Elämänsä loppupuolella hän päätyi myös kiinnittämään huomion kapitalistisen hyvinvointivaltion ongelmiin yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tavoittelussa (Rawls 2001).

lista toimeentuloa koskevaa epätasa-arvoa sekä taloudellisia kriisejä, mutta julkisten instituutioiden avulla niihin voidaan puuttua.¹⁶

Luonnonoikeudellinen ajattelu

Sopimusteoreettiseen ajatteluun on perinteisesti yhdistynyt näkemys yksilöiden luonnollisista oikeuksista, jotka sekä perustelevat että asettavat rajat ihmisten toiminnalle. Liberalistisessa ajattelussa ihmisillä katsotaan olevan oikeus elämään, vapauteen ja yksityisomistukseen.¹⁷ Samalla kun minulla on oikeus fyysiseen koskemattomuuteen, en saa toiminnallani loukata muiden vastaavaa oikeutta. Minulla on myös vapaus toimia haluamallani tavalla, kunhan en samalla tule rajoittaneeksi toisten vapautta. Yksityisomistus taas takaa kaikille mahdollisuuden hyödyntää resurssejaan haluamallaan tavalla. Locken muotoilujen myötä näistä oikeuksista muotoutui perusta liberalistiselle ajattelulle.

Locken mukaan Jumalan luomistyötä, eli ihmisten luontoa ja toimintaa, tarkkailemalla tunnistamme kaikkia ihmisiä koskevat oikeudet, joiden puitteissa meillä on lupa tavoitella omaa etuamme. Ihmisillä on ensinnäkin oikeus elämään, ketään ei saa (ilman erityisiä perusteluja) tappa. Elämä on Jumalan lahja, jota tulee kunnioittaa. Toiseksi tunnistamme ihmiset itseään määrääviksi toimijoiksi, mistä juontuu oikeus tavoitella omia päämääriä eli toiminnan vapaus. Näiden oikeuksien turvin ihmiset voivat kohentaa elämänsä edellytyksiä, mutta ne eivät yksin riitä. Luonnontilassa ihmiset pyrkivät parantamaan toimeentuloaan muokkaamalla ulkoista luontoa. He voivat vaikkapa poimia hedelmiä puista tai kyntää alun perin

16 Tony Smith näkee tämän periaatteen tasa-arvoliberalismin (*liberal egalitarianism*) ydinteeseiksi (Smith 2028).

17 Tarkasti ottaen kansalaisten perusoikeuksia ei klassisten liberalistien (Hobbesin ja Locken) jälkeen useinkaan ole määritelty luonnonoikeuksiksi, jotka viittaavat näiden oikeuksien synnynnäiseen alkuperään. Esimerkiksi Rawlsin ajattelussa kansalaisten perusoikeudet paalutetaan rationaalisesti: tietämättömyyden verhon takana on rationaalista hyväksyä oikeudet elämään, vapauteen ja yksityisomistukseen. Friedrich von Hayek puolestaan perustelee liberalististen perusoikeuksien aseman evolutiivisesta näkökulmasta. Joka tapauksessa kansalaisten perusoikeuksille annetaan niiden myöhemmissä muotoilussa sama vankka asema kuin luonnonoikeudellisessa ajattelussa.

yhteisomistuksessa olleen niityn viljelykäyttöön. Tämä luontoon kohdistettu työ synnyttää Locken mukaan yksityisen omistusoikeuden: kun ihminen liittää omaa työtään luonnonantimiin, erottaa hänen ihmiskunnan yhteisestä omaisuudesta.¹⁸ Näin yksilöt tavallaan laajentavat omaa persoonaansa itsensä ulkopuolelle. Omistusoikeudesta muodostuu luovuttamaton osa ihmisen persoona ja loukkaus sitä kohtaan nähdään loukkaukseksi ihmisyyttä kohtaan.

Luonnonoikeudellinen ajattelu määrittää tältä pohjalta liberalistisen *ihmiskäsityksen* ja siihen liittyvät ihanteet. Synnynnäiset oikeudet elämään, vapauteen ja yksityisomaisuuteen kuvastavat ihmisten perimmäistä ja metafyyssistä olemusta. Alkujaan luonnonoikeuksista pääsi nauttimaan lähinnä miespuolinen omistava luokka, mutta liberalistisen ajattelun kehittyessä niiden sovellusala laajennettiin koskemaan yhä uusia ihmisryhmiä ja lopulta kaikkia kansalaisia. Asemastaan riippumatta kansalaiset alettiin nähdä itsenäisiksi yksilöiksi, joilla on oikeus ja (resurssiensa rajoittama) vapaus toimia haluamallaan tavalla. Tämä vapaus määrittää yhtä lailla miesten, naisten, työntekijöiden, työttömien kuin vaikkapa maattomien kulkureiden luontoa.

Jokainen ihminen myös tunnistaa luonnonoikeuksien normatiivisen painon ja pyrkii niiden puitteissa edistämään omaa hyvänsä ja omia intressejään. Liberalistisen ajattelun mukaan juuri tämänkaltaisen abstrakti ihmiskäsitys kunnioittaa kansalaisten persoonallista yksilöllisyyttä. Konkreettisempi kuvaus ihmisluonnosta, jossa jonkin tietyn tyyppisen toiminnan nähtäisiin kuvastavan aitoa ihmisyyttä, määrittäisi rajat yksilöiden sovelialle tai jopa hyveelliselle oman edun tavoittelulle ja antaisi auktoriteeteille välineet ihmisten alistamiseen. Ihmisillä on ihan omat päämääränsä eikä kenelläkään ole niihin sanomista.

Samalla ympäröivä sosiaalinen todellisuus häipyä takalalle: yksilöiden preferenssit ja tavoitteet nähdään sisäsyntyisiksi tai annetuiksi, sosiaalisen todellisuuden vaikutuksesta riippumattomiksi.

18 Saastamoinen 2012, 253.

si.¹⁹ Vaikka liberalistinen ajattelu yleisesti ottaen tunnustaaakin sosiaalisen todellisuuden merkityksen yksilöllisten preferenssien rakentumiselle,²⁰ ei tätä sopimusteoreettisen metodologian puitteissa voi huomioida. Sisäsyntyiset preferenssit ”sosiaalistuvat” vasta, kun yksilöt pyrkivät toteuttamaan niiden mukaisia päämääriä muiden yksilöiden kanssa tehtävien sopimusten myötä. Myöhemmin tarkasteltavaan vaihtoehtoiseen (hegeliläiseen) tulkintaan verrattuna liberalistiset yksilöt ovatkin ”superyksilöitä”, joilla on kaikki valmiina: yksilöt ovat omia itsejään tavoitteineen kaikkineen. Näin luonnollisten oikeuksien turvaamisen voi ajatella edistävän kaikkien kansalaisten intressejä, mitä ne sitten ovatkaan, ja valtion tehtäväksi tulee luoda puitteet yksilöllisten intressien toteuttamiselle.

Tämä ajattelutapa perustelee näkemyksen minimaalisesta valtiosta, jonka tehtävänä on turvata kansalaisten toiminta luonnonoikeuksien puitteissa, ilman pidemmälle meneviä kansalaisten itsemääräämistä, toimintakykyä tai erityisiä sosiaalisia tavoitteita tukevia toimia. Uusliberalistinen ajattelu pohjaa juuri tälle näkemykselle. Sen puitteissa abstraktit luonnonoikeudet elämään, vapauteen ja yksityisomistukseen nähdään lähtökohdaksi, jonka osittainenkin kyseenalaistaminen tai muokkaaminen, esimerkiksi valtion tuotannolliseen toimintaan osallistumisen, liike-elämän sääntelyn, sosiaalisen omistuksen tai verotuksen kautta, nähdään epäilyttäväksi. Yksilöt alistetaan päämäärien alaisuuteen, joita he eivät välttämättä hyväksy.

19 Tässä voidaan nähdä *käänteinen naturalistinen virhepäätelmä*: normatiivinen ihanne siitä mitä pitäisi olla (yksilöllinen autonomia), muodostaa perustan sille mitä ajatellaan olevan (yksilöllinen autonomia).

20 Kymlicka 2001; Smith 2018.

Vaikutusvaltaisen uusliberalistisen filosofin Robert Nozickin²¹ mukaan kansalaisilla tulisikin olla mahdollisimman laaja itsemääräämisoikeus (*self-ownership*). Yksilöt omistavat itsensä, heidän tulee saada määritellä omat tekemisensä eikä kukaan ulkopuolinen saa puuttua yksilöiden valintoihin. Keskeisessä roolissa yksilöiden itsemääräämisen kannalta on yksityinen omistusoikeus (*property-ownership*), jonka pohjana on lockelainen näkemys oman työn hedelmistä itsen jatkeena. Siinä määrin kuin omistan persoonani, omistan myös sen avulla hankkimani tulot ja varallisuuden. Kaikkien tulee myös saada tehdä omaisuudellaan mitä haluaa. Niin kauan kuin kansalaiset vaihdantaoikeutensa (*justice in transfer*) puitteissa tekevät vapaaehtoisia sopimuksia toistensa kanssa, ei näiden sopimusten tuottamia lopputuloksia, kuten taloudellista epätasa-arvoa, tule moittia. Yhteiskunnallisia asiantiloja tulee korjata vain, jos ihmisten keskenään tekemissä sopimuksissa on tapahtunut rikkomuksia, kuten huijaamista tai pakottamista. Muuten kaikki, mitä seuraa täysi-ikäisten kansalaisten keskenään tekemistä vapaaehtoisista sopimuksista, on sallittua. Kapitalistiset vapaat markkinat tarjoavat parhaat edellytykset tämän ihanteen toteuttamiselle, joskin minimaalinen valtio vaatii (mieluumi mahdollisimman minimaaliset) veronsa.²²

- 21 Tarkemmin ottaen Nozick voidaan nähdä libertaristiksi, mikä painottaa hänen moraalisesti motivoitunutta perusteluaan uusliberalistiselle yhteiskuntajärjestykselle. Uusliberalismi sen sijaan voidaan nähdä vahvan valtion toteuttamaksi talouden ja politiikan uudelleenjärjestelyksi. Tämä on Tony Smithin näkemys Yhdysvaltojen 1970- ja 1980-luvuilla tapahtuneesta uusliberalistisesta käänteestä (Smith 2018). Yleisesti ottaen uusliberalismi korostaa markkinoiden roolia talouden ja yhteiskunnan keskeisenä koordinaatiomekanismina eikä juurikaan kiinnitä huomiota yhteiskunnallisiin tasa-arvokysymyksiin. Uusliberalistinenkin yhteiskunta tarvitsee kuitenkin omat sääntönsä ja on tulkinnanvaraista, missä määrin sen ihanne kansalaisten toimintaa rajoittavien sääntöjen minimoimisesta voi uusliberalismin puitteissa toteutua.
- 22 Nozick 2001, alkuperäinen 1974. Nozickin näkemys yksilöiden itsemääräämisoikeudesta sallii kuitenkin myös itsemääräämisoikeuden rajoittamisen, jos yksilöt siihen vapaaehtoisesti suostuvat oman hyvää elämää koskevien näkemystensä pohjalta. Joukko ihmisiä voi perustaa yhteisön palvelemaan näitä päämääriä, mutta niiden mukaista yhteiskuntaihannetta ei saa ulottaa koskemaan koko yhteiskuntaa (Nozick 2001.)

Uusliberalistinen tulkinta liberalistisista luonnonoikeuksista ei kuitenkaan kaikkia vakuuta. Nozickin näkemys yksilöiden itsemääräämisoikeudesta on lajissaan puhdas ja kirkas, mutta monet ovat valmiita liikaamaan kätensä. Tämä heijastaa liberalistisen ajattelun historiallista, täsmentymätöntä ja ristiriitaisia elementtejä sisältävää luonnetta. Hämmäntävällä tavalla Rawls antaakin ymmärtää, että yksilöiden kyvyt ja lahjat eivät ole heidän omaisuuttaan. Kukaan ei ole voinut vaikuttaa siihen, millaisia kykyjä heillä syntyjään on, ja ilmiselvästi lahjakkuudet jakautuvat epätasa-arvoisesti. Tämän vuoksi synnynnäisiä kykyjä onkin luontevaa pitää yhteisenä omaisuutena, eikä niiden mahdollistamia saavutuksia tule rajata vain yksilöille itselleen, vaan niitä on oikeutettua tasata.²³ Tämä on kovaa puhetta liberalistilta. Nozickin mukaan se loukkaa perustavalla tavalla yksilöiden itsemääräämisoikeutta. Onhan mielivaltaista vetää raja niiden ominaisuuksien suhteen, jotka kuuluvat yksilöille ja jotka eivät. Myös näkökyky on ominaisuus, jonka suhteen ihmisillä on synnynnäisiä eroja. Joku voi olla syntynyt sokeana ja voisi ajatella, että näkevällä henkilöllä on velvollisuus antaa sokealle toinen terve silmänsä. Mihin rajat vedetään?²⁴

Lopulta ei kuitenkaan ole välttämättä merkitystä sillä, miten, jos mitenkään, synnynnäisten kykyjen omistusoikeus määritellään. Useimpien mielestä sen uusliberalistisessa tulkinnassa on jotain pahasti vialla. Eri tavoin ja eri mitassa liberalistinen ajattelu onkin aina kamppailut yksilöiden luonnollisten oikeuksien, itsemääräämisoikeuden ja sosiaalisten oikeudenmukaisuustavoitteiden välillä. Myös hyvinvointiliberalismi, tai sosiaalidemokraattinen ajattelu, nojaa ajatukseen abstrakteista yksilöistä ja heidän luonnollisista oikeuksistaan mutta on valmis luopumaan niiden puhtasoppisesta puolustamisesta. Vapaiden sopimusoikeuksien tuottamia lopputulemia ei aina nähdä oikeudenmukaisiksi, verot eivät ole varkautta ja ehkä liberalistikin voi ottaa aiheekseen uudenlaisten omistusjär-

23 Rawls 1985, 100–102.

24 Nozick kirjoitti *Anarchy, States and Utopian* vastineeksi Rawlsin *A Theory of Justice*lle.

jestelyiden pohdinnan, joita myöhemmin tarkastellaan sosialismin puitteissa. Liberalismin kirjo on laaja, se elää eikä sen ”aitoa” tulkintaa voi määritellä.

Utilitarismi

Sopimusteoreettinen ja luonnonoikeudellinen ajattelu tarjoavat yleiset puitteet kansalaisten toiminnalle ja hyvinvoinnin tavoittelulle mutta antavat aihetta myös jatkopohdintoille. Mihin yksilöiden toiminta tarkemmin ottaen perustuu? Millaiset yhteiskunnalliset instituutiot parhaiten tukevat yhteiskunnallisen kokonaisuhyvinvoinnin edistämistä? Utilitaristinen ajattelu vastaa näihin kysymyksiin.

Jeremy Bethamin (1748–1832) ja James Millin (1773–1836) alulle laittama utilitaristinen ajattelu kritisoi yhteiskuntasopimusteorioiden pohjana olevaa luonnonoikeusajattelua ja siihen liittyvää yksilökäsitystä. Edellä esitettyyn tapaan yksilöiden olemus tulee siinä määritellyksi abstraktisti ja metafyyssisesti, mikä antaa aiheen epäillä sen asianmukaisuutta. Metafyysisen olemusajattelun sijaan olisikin parempi tarkastella ihmisiä sellaisina kuin he arkipäivässä näyttävät olevan. Utilitaristien mukaan kaikkea inhimillistä toimintaa määrittää rationaalinen hyödyn (*utility*) tavoittelu, mikä utilitarismin varhaisvaiheessa ymmärrettiin egoistiseksi mielihyvän (*pleasure*) tavoitteluksi ja mielipahan välttämiseksi. Myöhemmin hyöty on usein ymmärretty yksilöiden preferenssien tyydyttymisen pohjalta. Preferensseillä viitataan yksilöiden kaikenlaisiin päämääriin ja tavoitteisiin, mitä ne sitten ovatkaan (tavoitteenamme ei aina ole mielihyvä). Joka tapauksessa poliittisen päätöksenteon ohjenuorana tulisi olla kansalaisten yhteenlasketun hyödyn maksimointi: mahdollisimman suuri hyöty tai onnellisuus tai hyvinvointi mahdollisimman suurelle ihmisjoukolla. Metafyysisen luonnonoikeuksien olettamisen sijaan katse tulisi kohdistaa konkreettisiin toimiin, jotka maksimoivat yksilöllisen hyvinvoinnin tavoittelun.

1700- ja 1800-luvuilla utilitaristisesti ymmärretty hyödyn ja hyvinvoinnin tavoittelu oli radikaali ajatus, joka nosti esiin kysymyksen kansalaisten tasa-arvosta. Sen pohjalta voimme väittää, että

lockelainen perusoikeuksien (elämä, vapaus ja omistusoikeus) turvaaminen ei riitä inhimillisten elämänolojen parantamiseen: ei ole itsestään selvää, että oikeudet, jotka hyödyttävät tiettyä kansanosaa (miespuolista omistavaa luokkaa), koituisivat automaattisesti kaikkien kansalaisten hyväksi. Esimerkiksi rajoittamattoman omistusoikeuden hyväksyminen tai hylkääminen hyödyttää erilaisia kansalaisryhmiä eri tavoin: rikkaalta maanomistajalta otettu ja köyhälle työttömälle annettu sata puntaa lisää utilitaristien mukaan enemmän köyhän hyötyä kuin vähentää rikkaan hyötyä. Eihän rikkaalta anastettu pieni rahasumma tunnu missään, kun köyhälle se voi olla elintärkeä. Yleisten onnellisuuslaskelmien valossa rikkaiden omistusoikeuden rajoittaminen onkin oikeutettua, koska se lisää yhteiskunnan onnellisuuden kokonaismäärää. Yhteiskunnalliset päätökset tulisikin tehdä tapauskohtaisesti: kunkin institutionaalisen ratkaisun (kuten omistusjärjestelyiden tai verotuksen) vaikutukset tulee periaatteessa laskea erikseen. Luonnonoikeudellista ajattelua luonnehtivat ideologiset oletukset vaikkapa yksilöllisen vapauden, omistusoikeuden tai markkinoiden asemasta kääntyvät konkreettisiksi ja laskennallisiksi kysymyksiksi erilaisten järjestelyiden tuottamista utilitaristisista vaikutuksista.

Käytännössä varhaisten utilitaristien näkemykset heijastivat kuitenkin melko lailla, joskin ristiriitaisesti, aikaisempaa ajattelua. Yleisesti ottaen he katsoivat, että yksilöllisen hyödyn tavoittelun tulee tapahtua ensi sijassa poliittisesti neutraaleiksi ymmärretyillä markkinoilla ja valtion tulee lähinnä mahdollistaa tämä toiminta. Valtion tulee huolehtia siitä, että yksityistä omistusoikeutta kunnioitetaan eivätkä erilaiset toimijat (yksilöt, ryhmät tai luokat) uhkaa markkinayhteiskunnan järjestystä. Jos vapaat markkinat (*laissez-faire*) eivät kuitenkaan riitä varmistamaan parasta lopputulosta, voi valtio puuttua asioihin. Valtio saattaa esimerkiksi suojella työntekijöitä tai edis-

tää materiaalista tasa-arvoa laskevan rajahyödyn periaatteen²⁵ nojalla (edellä esitetyn esimerkin mukaisesti). Bentham kannatti myös ilmaista koulutusta, minimipalkkaa ja sairauskorvauksia. Utilitarismi auttoikin luomaan uudenlaisen käsityksen politiikan luonteesta ja roolista: se puolusti valtion interventionismia yhteisen hyvän maksimoinnissa. Tässä suhteessa sillä on ollut vahva vaikutus hyvinvointivaltion politiikkaan.²⁶

Poliittisesti ongelmallista utilitarismissa on kuitenkin aina ollut yksilöiden suoja ja vähemmistöjen asema: yhteiskunnan kokonaistalouden maksimointi voi nimittäin edellyttää joidenkin kansalaisten sortamista enemmistön edun pohjalta. Tämä sotii vahvasti liberalistista yksilöiden oikeuksien kunnioittamista vastaan, mistä syystä ajatusta kokonaishyödyn maksimoinnista onkin eri tavoin pyritty tulkitsemaan tai muokkaamaan. Utilitaristisesta näkökulmasta voidaan esimerkiksi argumentoida, että jonkin ryhmän alistaminen yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoimiseksi synnyttää siinä määrin yleistä turvattomuutta, että siitä aiheutuvat hyvinvointitappiot ylittävät saavutettavissa olevan yhteiskunnallisen kokonaishyödyn. Samaten yksilöllisen suvereniteetin kunnioitus antaa aiheen hylätä yksilöiden välisten hyötyjen vertailun, koska se voi johtaa heidän omistusoikeutensa loukkaamiseen (vrt. edellä). Tämä tulkinta utilitarismista on hyväksytty taloustieteen niin kutsutuksi Pareto-tehokkuuden kriteeriksi, jonka mukaan yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoimista edistävät julkiset toimenpiteet ovat oikeutettuja vain, jos kenenkään yksittäisen kansalaisen hyöty ei niiden seurauksena laske. Mitkään poliittiset toimenpiteet eivät tätä tavoitetta koskaan toki voi toteuttaa.

Joka tapauksessa ajatus yksilöllisen hyödyn maksimoinnista on iskostunut liberalistisen ajattelun ytimeen. Se nähdään objektiivivi-

25 Laskevan rajahyödyn periaatteen mukaan yksilön saama hyöty vähenee sitä mukaa kuin hyötyä tuottavia yksiköitä tai asioita kulutetaan. Esimerkiksi suklaalevystä lohkaistut ensimmäiset palat maistuvat aina parhaimmilta, sitten eivät enää niin hyviltä ja lopulta tulee paha olo.

26 Held 2010, 76–77.

seksi hyväksi, joka sallii kansalaisten itse määrittellä oman hyvänsä ilman ylhäältä saneltuja, arvopohjaisia ja potentiaalisesti autoritaarisia tulkintoja hyvästä elämästä ja niiden toteuttamiseksi tarvittavista poliittisista valinnoista. Lähtökohtaisesti utilitarismi onkin salliva teoria, joka antaa tilaa hyötykäsitteen monenlaisille tulkinnoille. Ihmisten preferenssit voivat olla monenlaisia: voimme ajatella saavamme hyötyä niin egoististen, altruististen kuin itseisarvoistenkin päämäärien toteutumisesta. Tähän kysymykseen ja sen merkitykseen yhteiskuntapolitiikalle palataan sosialismin yhteydessä, erityisesti vaihtoehdoisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsitteen tarkastelussa.

Nykyään utilitaristisia hyödyn maksimointiin perustuvia valintoja tutkitaan rationaalisen valinnan teoriassa (*Rational Choice Theory*). Siinä rationaalisen toiminnan ehdoksi nähdään yksilöiden täydellinen tieto kaikista omien preferenssiensä tyydyttämiseen vaikuttavista tekijöistä ja tälle tiedolle rakentuva valintojen johdonmukaisuus. Rationaalisen valinnan teoria muodostaa pohjan myös taloustieteelle mukaan lukien täydellisen rationaalisuuden ihanteesta poikkeavien tapausten tarkastelulle. Taloustieteen valtavirrassa utilitarismin moniarvoinen luonne on kuitenkin hukkunut: kapitalististen markkinoiden teoretisoinnissa taloustiede hylkää ajatuksen preferenssiemme moninaisesta luonteesta ja tarkastelee markkinoiden toimintaa pelkästään egoistisen hyödyntavoittelun puitteissa. Tähän lähtökohtaan liittyviin ongelmiin ja vaihtoehtoisiin näkökulmiin palataan jälleen sosialismin yhteydessä. Sitä ennen paneudutaan taloustieteen konkretiaan: kapitalistisen järjestyksen politiikkaan.

Kapitalistiset markkinat ja politiikka

Vain houkka kieltäisi ihmisiltä oikeuden edistää omaa hyvinvointiaan. Liberalistisen ajattelutavan mukaan parhaat eväät hyvinvoinnin tavoitteluun tarjoaa sopimusteoreettiselta pohjalta rakennettu yhteiskunta, jossa kansalaiset voivat luonnonoikeuksiensa puitteissa maksimoida utilitaristisesti ymmärrettyä hyötyään. Jo varhain yksilöllisen hyödyn ja hyvinvoinnin tavoittelun keskeiseksi areenaksi ymmärrettiin vapaaehtoiisiin sopimuksiin nojaavat kapitalistiset markkinat, joiden puitteissa ihmiset (määritelmällisesti) tekevät vain itseään hyödyttäviä päätöksiä, eihän kukaan tieten tahtoen tee huonoja kauppvoja. Tuli kuitenkin aiheelliseksi pohtia tarkemmin kapitalististen markkinoiden luonnetta ja niiden hyvinvointia tuottavia vaikutuksia. Lähtökohdaksi muodostui talouskasvun eli tavaroiden ja palveluiden (niiden rahallisessa arvossa mitatun) kulutuksen kasvun merkitys kansalaisten hyvinvoinnille: mitä enemmän ihmiset kuluttavat tavaroita ja palveluja, sitä enemmän heidän hyvinvointinsa kasvaa. Ajatus tehokkaasti talouskasvua tuottavista markkinoista onkin muodostunut yleiseksi yhteiskunnalliseksi ihanteeksi, jota ei sovi kyseenalaistaa.

Filosofi Adam Smithin (1723–1790) ja muiden klassisen poliittisen taloustieteen edustajien luotua suuntaviivat kapitalististen markkinoiden teoretisoinnille saattoi 1800-luvun jälkipuoliskolla syntynyt uusklassinen taloustiede sen meille tuttuun muotoonsa. Juuri uusklassisesta taloustieteestä on muodostunut yhteiskunnallisen hyvinvoinnin rakentumista koskevien tarkastelujen auktoriteetti. Sen idealisoituun markkinatalouteen nojaava ajattelutapa asettaa puitteet, joiden mukaan kapitaliset markkinat voidaan valjastaa palvelemaan kansalaisten intressejä ja hyvinvoinnin tavoittelua. Taloustieteelliseen asiantuntemukseen pohjaavat näkemykset määrittävät suurelta osin taloudellista ja poliittista päätöksentekoa:

miten markkinat organisoidaan, mikä on julkisten instituutioiden rooli, miten tasa-arvoa ja muita sosiaalisia ihanteita voidaan tavoitella ja mikä tämän kaiken keskellä on yksilön asema. Jotta yhteiskuntaa voi ymmärtää, tuleekin ymmärtää taloustiedettä. Liikkeelle on hyvä lähteä taloudellisesti tehokkaan toiminnan ja talouskasvun tarkastelusta, minkä jälkeen voidaan siirtyä pohtimaan poliittista päätöksentekoa sen eri osa-alueilla.

Taloudellinen tehokkuus ja talouskasvu

Taloustieteellinen näkemys taloudellisesti tehokkaasta toiminnasta on yksinkertainen. Sen ytimessä on ajatus vapaaehtoisista sopimuksista, joita ihmiset tekevät maksimoidakseen hyötynsä ja hyvinvointinsa. Määritelmällisesti nämä sopimukset tuottavat taloudellisesti tehokkaan lopputuloksen, kun toimijat tekevät sopimuksia vain omien preferenssiensä perusteella ja heillä on täydellinen tieto kaikista sopimuksiin liittyvistä tekijöistä ja niiden vaikutuksista preferenssiensä tyydyttämiseen. Eli yksilöt ovat täydellisen rationaalisia eivätkä tee virheitä.

Edellä todettiin, miten toimijoiden preferenssien voi periaatteessa ajatella olevan monenlaisia: egoistisia, altruistisia tai itseisarvoisiin päämääriin suuntautuvia. Tällöin yksilöllisen hyödyn maksimointi myös edellyttää erilaisia valintoja ja sopimuksia sen mukaan, millaisia toimijoiden preferenssit ovat. Taloustieteellinen näkemys kapitalististen markkinoiden toiminnasta kaventaa tätä lähtökohtaa. Kapitalistisilla markkinoilla ihmisten hyvinvoinnin katsotaan rakentuvan vain egoististen preferenssien tyydyttymisestä: saamme hyötyä vain itseä koskevan hyödyn lisäksi, mikä sulkee pois altruistiset ja itseisarvoiset preferenssit. Egoististen preferenssien tyydytys tapahtuu markkinoilla, ja mitä enemmän hyödykkeitä (tavaroita ja palveluja) kulutetaan, sitä enemmän yksilöiden hyöty kasvaa. Juuri tämän vuoksi talouskasvun (eli hyödykkeiden kulutuksen kasvun) ajatellaan lisäävän kansalaisten hyvinvointia. Talouskasvun näkökulmasta myös tuotannollisia resursseja maata, teollista pääomaa (ko-

neita ja laitteita)¹ ja työvoimaa tulee käyttää tehokkaasti: mitä enemmän resursseista saadaan irti, sitä enemmän markkinoille voidaan tuottaa erilaisia tavaroita ja palveluja kansalaisten kulutettaviksi.

Pitkällä aikavälillä talouskasvun katsotaan riippuvan *talouden tarjontapuolen* eli tuotannolliseen toimintaan keskittyvän liike-elämän toimintaedellytyksiin ja voiton tavoitteluun liittyvistä tekijöistä: tuotannon maksimoinnin ehdoiksi nähdään korkea säästämis- ja investointiaste yhdessä tuotannontekijöiden (teollinen pääoma, maan ja työvoima) tehokkaan käytön kanssa. Talouden tarjontapuolta tukeviksi toimenpiteiksi luetaan sen voitontavoittelua edistävien kannustimien parantaminen. Jotta tuotanto ylipäänsä pääsisi alkuun, tarvitaan säästöjä, joiden avulla yritykset voivat aloittaa toimintansa. Rahoitussektorin (pankkien ja muiden sijoitustoiminnasta huolehtivien instituutioiden) tehtävänä onkin kanavoida yhteiskuntaan kertyneet säästöt tuotannolliseen toimintaan.

Säästöjen kertymiselle tulee olla suotuisat olosuhteet: yksityisten säästöjen ja varallisuuden kasvattamiseksi osake- ja korkomarkkinoiden tulee tuottaa riittävästi, jotta voittoa tavoittelevilla toimijoilla olisi kannustin sijoittaa niihin. Tämä tarkoittaa ensinnäkin inflaation kurissa pitämistä, koska hintatason nousu syö varallisuusarvoja. Toiseksi pääoman eli erilaisten rahamuodossa olevien kapitalistista tuotantoa ja voitontavoittelua palvelevien varallisuuden lajien (kuten rahasto- ja osakeomistusten ja niiden tuottojen sekä yritysten voittojen) verotus ei saa olla liian ankaraa, jotta sijoittajien kannustinvaikutukset eivät häiriinny. On kuitenkin kiistanalaista, missä määrin pääoman verotus tosiasiallisesti vaikuttaa reaalityöelämän kasvuun, kuten myöhemmin huomataan. Joka ta-

1 Pääoma on monitahoinen käsite, jolle voidaan antaa suppeampia ja laajempia merkityksiä (ks. esimerkiksi Heino 2021). Teollisen pääoman käsitteellä viitataan jatkossa taloustieteessä omaksuttuun taloudellisen tuotantofunktion yhteen osatekijään eli koneisiin ja laitteisiin, maan ja työvoiman ohella. Pääoman käsitteellä viitataan rahamuodossa olevaan, kapitalistista tuotantoa ja voitontavoittelua palvelemaan varallisuuteen. Edellä on myös mainittu marxilainen pääoman käsite, jolla viitataan kapitalistista tuotantotapaa määrittäviin sosiaalisiin suhteisiin.

pauksessa liike-elämän voittojen tavoitteluun liittyviä kannustimia tulee kohentaa.

Tyypillisesti liike-elämän kannustimien parantaminen tarkoittaa yritysten ja pääomaverojen alentamista, liiketoimintaa ohjeistavien sääntöjen ja byrokratian karsimista, tuloverojen laskemista sekä sosiaali- ja työttömyysturvan heikentämistä (jotta työllistyminen olisi työntekijöille houkuttelevampaa), ammattiyhdistysliikkeiden vallan vähentämistä (jotta yritysten voitontavoittelu ei häiriinny) sekä työntekijöiden irtisanomisten helpottamista. Myös valtio pystyy omilla toimillaan tukemaan talouden tarjontapuolen toimintaedellytyksiä. Se voi rakentaa toimivan yhteiskunnallisen infrastruktuurin, järjestää ja tukea perus- ja yliopistotason koulutusta, myöntää tukia ja lainoja yrityksille, järjestää työntekijöille koulutusta heidän taitojensa ja työllistymisensä parantamiseksi, myöntää työttömille avustuksia työhaastatteluihin osallistumiseksi ja auttaa heitä muuttamaan työn perässä. Edelleen monopolien ja kilpailun vastaisten käytäntöjen (kuten kartellien) kieltäminen, valtio-omisteisten yritysten yksityistäminen ja kansainvälisen kaupan vapauttaminen kuuluvat keinovalikoimaan. Valtion harjoittaman finanssipolitiikan päämääränä puolestaan on tehostaa työ- ja tuotantomarkkinoiden toimintaa samalla, kun keskuspankkien rahapolitiikka pitää inflaation alhaisena.²

Nämä toimenpiteet nojaavat taloustieteen ymmärrykseen kapitalististen markkinoiden toiminnasta ja muodostavat perustan kaikille sen suuntauksille. Tässä yhteydessä on kuitenkin tärkeää tehdä ero *täydellisten* ja *epätäydellisten markkinoiden teorioiden* välillä.³ Täydellisten markkinoiden teorian mukaan yhteiskunnallisten rakenteiden tulisi tukea vain markkinoilla tapahtuvaa egoistista hyö-

2 Ks. Coskeran 2014, 253–254. Edellä oleva on muokattu Coskeranin käsittelemistä NAIRU:a (*Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment*) alentavista talouden tarjontapuolen tekijöistä sekä finanssi- ja rahapolitiikan roolista talouden ohjauksessa. NAIRU:n käsitteellä viitataan talouden rakenteellisten tekijöiden määrittämään työttömyysasteeseen, jonka alentamiseksi tehdyt kysyntää elvyttävät toimenpiteet johtavat pitkällä aikavälillä pelkästään inflaation kohoamiseen ilman työllisyysvaikutuksia.

3 Tuomala 2019.

dyntavoittelua ja edellä kuvatut talouden tarjontapuolta välittömästi tukevat toimenpiteet otetaan annettuina. Epätäydellisten markkinoiden teorian näkökulmasta osa yritysten ja kansalaisten egoistista hyödyn tavoittelua tukevista toimista (kuten pääoma- ja tuloverojen alentaminen tai sosiaaliturvan heikentäminen) voidaan kuitenkin haastaa. Kuten myöhemmin huomataan, ne eivät välttämättä tue talouskasvua. Joka tapauksessa talouden pitkän aikavälin tasapainon ja sen tuotannollisen kapasiteetin tason katsotaan lopulta riippuvan talouden tarjontapuolen tekijöistä, joten sen kannustimet tulee asettaa kohdilleen. Tältä osin talouden askelmerkit asettuvat automaattisesti liike-elämän toimintaedellytyksiä ja pääoman kasaamista suosivaan suuntaan. Talouden kysyntäpuolen, kuten myös pääosin työntekijöiden, asema on tähän päämäärään nähden alisteinen. Kapitalismissa juuri talouden tarjontavetoinen viitekehys ja sen toimintaedellytysten parantaminen asettavat rajat poliittiselle päätöksenteolle.

Talouden tarjontapuolen korostamisen ohella merkittävimäksi talouskasvun lähteeksi nähdään *teknologian kehitys* eli tuotannon tehokkuutta parantavat innovaatiot sekä laadultaan paremmat koneet ja laitteet. Teknologisen kehityksen voi ajatella syntyvän markkinaehtoisesti, kun yritykset korkeampia voittoja tavoitellessaan kehittävät tuotantoa tehostavaa teknologiaa. Tällöin asianmukaista politiikkaa on talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten ja kannustimien parantaminen esimerkiksi turvaamalla yrityksille tietyn ajaksi keksintöjen mahdollistamat monopolivoitot patenttilainsäädännön avulla. Yritysten näkökulmasta innovaatioiden kehittäminen on kuitenkin aina epävarmaa eikä niillä usein ole kannustimia panostaa perustason tutkimukseen, jonka hyödyt voivat jäädä saamatta.

Valtio ja julkiset instituutiot voivatkin onnistua siinä, mihin yksityisen sektorin motivaatio ja rahkeet eivät riitä. Matti Tuomalan mukaan kehittyneiden maiden talousmenestys on toisen maailmansodan jälkeen perustunut merkittävässä määrin infrastruktuuriin,

koulutukseen⁴ ja tutkimukseen tehtyihin julkisiin investointeihin.⁵ Dani Rodrik puolestaan huomauttaa miten valtio on suurelta osin rahoittanut perustutkimuksen, joka tuotti informaatioteknologian vallankumouksen ja siitä syntyneet firmat, kuten Applen ja Microsoftin.⁶ Samoin Yhdysvalloissa valtion myöntämät taloudelliset tuet, laina-avustukset ja -takaukset sekä ostot ovat tukeneet yksityisten yrittäjien ja keksijöiden nerokkuutta.⁷ Yhdysvaltojen liittovaltion ja osavaltioiden hallituksilla on ollut merkittävä rooli myös innovaatioiden taustalla vaikuttavien yhteistyöverkoston tukemisessa olkoon kyse sitten bioteknologiasta, vihreästä teknologiasta tai nanoteknologiasta.⁸ Ajankohtainen kysymys on, miten julkiset instituutiot ja projektit voisivat kehittää ympäristöteknologiaa kaupallisten yritysten tarpeisiin.⁹

Yleisesti ottaen teknologisen kehityksen taustalla vaikuttavat monenlaiset historiallisiin kehityskulkuihin, yhteiskunnallisiin instituutioihin ja sosiaalisen luottamuksen kaltaisiin tekijöihin liittyvät seikat. Innovaatiot vaativat taustakseen yhteiskunnallisesti kerääntyneen ja ylläpidetyn kulttuurin, asiantuntemuksen ja tietotaidon. Jo 1900-luvun vaihteessa sosiologi L. T. Hobhouse (1864–1929) totesi, että varallisuuden tuotanto on aina lukuisten ihmisten yhteistyön tulos. Tuottaessaan tavaroita yrittäjät käyttävät parhaan kykynsä mukaan koko kasaantunutta tietoa ja taitoa, jonka inhimillinen sivilisaatio on heidän käyttöönsä asettanut.¹⁰ Thomas Piketty mukaan varallisuuden luominen on aina riippuvainen sosiaalisesta työnjaosta ja historian aikana kertyneestä intellektuaalisesta pääomasta, jota kukaan yksittäinen henkilö ei voi väittää henkilökoh-

4 Koulutus kohentaa työvoiman tehokkuutta, mihin usein viitataan *inhimillisen pääoman* käsitteellä.

5 Tuomala 2019, 52.

6 Rodrik 2018, 178.

7 Rodrik 2018, 255.

8 Block ja Keller 2011.

9 Nämä ajatukset kytkeytyvät Mariana Mazzucaton näkemyksiin *yrittäjähenkisestä valtiosta (the entrepreneurial state)* (Mazzucato 2014).

10 Saastamoinen 1998b, 174.

taiseksi saavutukseksi.¹¹ Valtaosa siitä, mitä kukin on elämässään saavuttanut, on myös muiden ansiota.¹² Nämä tekijät antavat syyn huomioida teknologisen kehityksen taustalla vaikuttavia laajempia yhteiskunnallisia tekijöitä.

Globaalin talouden puitteissa talouden tarjontapuolen kannustimien merkitys talouskasvulle korostuu. Globaalin kilpailun asettaessa ehdot kansalliselle talouspolitiikalle tulee sen ensisijaiseksi tehtäväksi houkutelua maahan ulkomaisia investointeja ja osaamista, edistää teknologista ja tuotannollista tehokkuutta sekä huolehtia kotimaisesta kilpailukyvyistä. Näiden tavoitteiden edistämiseksi ei välttämättä luoteta pelkästään markkinoiden itseohjautuvuuteen vaan katsotaan tarpeelliseksi tukea esimerkiksi julkista tutkimus- ja innovaatiopolitiikkaa. Sen sijaan pidemmälle menevät yhteiskunnalliset päämäärät globalisaatio jyrää alleen. Näihin lukeutuvat myöhemmin tarkasteltavat hegeliläisen ajattelun ja rikastetun demokratian ihanteet. Merkittäviltä osin myös taloudellisen ja sosiaalisen tasa-arvon tavoittelu sekä julkisen palvelutuotannon ylläpito vaikeutuvat globalisaation paineessa.¹³

Kuva kapitalismin politiikalle asettamista rajoitteista täsmentyy, kun huomio kiinnitetään täydellisten markkinoiden ja epätäydellisten markkinoiden teorioiden politiikkasuosiin, lyhyen ja pitkän aikavälin näkökulmiin sekä yhteiskunnallisten tekijöiden (kuten tasa-arvon tai sosiaalisen luottamuksen) merkitykseen talouskasvun taustalla. Talousteoreettisen pohdinnan kautta voidaan päätyä suo-

11 Piketty 2020, 562.

12 Tuomala 2019, 43.

13 Globalisaatioon on käytännössä liittynyt myös valtioiden väliseen informaation vaihtoon liittyviä ongelmia, mikä on tukenut esimerkiksi veroparatiisien syntymistä. Piketyn arvion mukaan veroparatiiseihin sijoitettujen omaisuusien osuus kotimaan kansalaisten koko omaisuudesta on Yhdysvalloissa 4 prosenttia, Euroopassa 10 prosenttia, Latinalaisessa Amerikassa 22 prosenttia, Afrikassa 30 prosenttia, Venäjällä 50 prosenttia ja öljymonarkioissa 57 prosenttia (Piketty 2020, 601). Tuloja ja varallisuutta koskevan tiedon puutteellisuus vaikeuttaa merkittävästi myös taloudellista tasa-arvoa koskevien kysymysten tarkastelua (Piketty 2020). Nämä ongelmat eivät samalla tavoin juonnu itse kapitalistisesta logiikasta tai sen taustalla vaikuttavasta taloustieteellisestä ajattelutavasta, joka päinvastoin korostaa läpinäkyvän ja kaiken kattavan tiedon merkitystä taloudellisesti tehokkaan toiminnan ehtona.

sittelemaan osin erilaisia verotuksellisia, työvoima- ja palkkapoliittisia, tulonjaollisia, sosiaalipoliittisia, koulutuksellisia ja suhdannepoliittisia ratkaisuja. Samalla politiikan painopiste säilyy kuitenkin pitkän aikavälin talouskasvua tukevilla ja talouden tarjontapuolen toimintaedellytyksiä suosivissa ratkaisuisa. Seuraavaksi paneudutaan näiden kysymysten tarkasteluun politiikan eri alueilla.

Veropoliitiikka

Kapitalismissa valtion suhde markkinoihin on ristiriitainen: valtio on riippuvainen markkinoista toimintansa rahoittajana, mutta tähän tarvittava verotus häiritsee markkinoiden toimintaa, jonka valtionkin näkökulmasta tulisi olla mahdollisimman tehokasta. Yhteiskunnallinen koordinaatio ei ole tasapainossa: valtion intressien toteuttamiseksi tarvittavat markkinoiden sääntely ja verotus hankaloittavat liike-elämän voitontavoittelua.¹⁴ Verojärjestelmä tulisikin suunnitella siten, että verojen markkinoille aiheuttamat tehokkuustappiot olisivat mahdollisimman vähäisiä. Verojen kannustinvaikutusten tulisi olla siinä mielessä vääristymättömiä, että ne eivät ohjaa markkinoilla tapahtuvaa yksilöllistä hyödyn tavoittelua talouskasvun ja yhteiskunnan kokonaisuhyödyn kannalta epäedulliseen suuntaan.

Koska talouskasvun katsotaan pitkällä aikavälillä rakentuvan talouden tarjontapuolen tehokkaan toiminnan varaan, tulee verojärjestelmän kannustaa säästämiseen ja pääoman kerryttämiseen, investointeihin, yksityiseen voitontavoitteluun sekä tutkimus- ja kehitystoimintaan. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi ja ulkomaisen investointien houkuttelemiseksi katsotaan usein tarpeelliseksi laskea yritys- ja pääomaveroja, jotka kohdistuvat yritysten voittoihin ja rahamuodossa olevan varallisuuden (kuten osakesijoitusten) tuottoihin. Matalien yritys- ja pääomaverojen ajatellaan kannustavan voitontavoitteluun, estävän pääomien karkaamisen ulkomaille sekä houkuttelevan maahan ulkomaisia investointeja. Samaa perus-

14 Ks. Offe 1984.

telua on käytetty itse varallisuuteen (kuten kiinteistöihin ja rahoitusvarallisuuteen) kohdistuvien verojen alentamisen tai poiston perusteluna. Samoin tuloverotuksen ja sen progression alentamista perustellaan työnteon kannustimien lisäämisellä sekä osaavan yritysjohdon palkitsemisella.

Talouden tarjontapuolta suosiva veropolitiikka ei kuitenkaan aina edistä yhteiskunnan kokonaisuutta. Talouskasvun näkökulmasta yrityksiin kertyvän varallisuuden tulisi suuntautua tuotannollisiin reaali-investointeihin, jotka lisäävät talouden potentiaalisen tuotannon tasoa. Potentiaalinen tuotannon taso viittaa suurimpaan mahdolliseen tuotannon tasoon, joka tietyllä ajanhetkellä voidaan saavuttaa ilman, että inflaatio kiihtyy.¹⁵ Tällöin yhteiskunnan tuotannolliset resurssit ovat täydessä mutta ”normaalin” tuotannon tason mukaisessa käytössä. Verojärjestelmä voi vääristää yhteiskunnan varallisuuden kohdentumista tuotannollisiin reaali-investointeihin.

Tuomalan mukaan Suomessa vuonna 1993 toteutettu eriytetty tuloverojärjestelmä teki juuri tämän. Sen mukaan ansiotuloja verotettiin edelleen progressiivisesti, mutta pääomatuloja alettiin verottaa suhteellisella veroprosentilla, joka oli aluksi 25 prosenttia ja nousi myöhemmin 29 prosenttiin. Ansiotulon ylin rajavero oli selvästi korkeampi, yli 60 prosenttia. Tämän seurauksena tulojen koostumus alkoi muuttua hyvin radikaalisti ylimmissä tuloryhmissä. Entistä suurempi osuus ylimmistä tuloista muuttui pääomatuloiksi, osinkotuloiksi ja myyntivoitoiksi. Vuoden 1993 veroreformin jälkeen varakkaat listaamattomien (eli pörssin ulkopuolisten) yritysten omistajat siis pystyivät muuntamaan tulojaan pääomatuloiksi.¹⁶ Listaamattomia yrityksiä ovat esimerkiksi holding-yhtiöt, lakitoimistot, lääkäfirmat, tilitoimistot ja konsulttiyritykset. Niissä osinkojen kevyempi verotus ohjaa resursseja yritysten varsinaiseen liiketoimintaan kuuluvista investoinneista sijoitusvarallisuuteen.

15 Haavio 2009, 21.

16 Pörssiyhtiöiden suuomistajat ovat verotuksellisesti samassa asemassa, sillä he voivat kuljettaa osingot holding-yhtiöidensä kautta (Tuomala 2019, 196).

Reaali-investointien sijasta sijoitetaan arvopapereihin ja kiinteistöihin, mikä vääristää pääoman kohdentumista.¹⁷

Tuomalan mukaan pääomatulojen verotuksellinen suosiminen ei Suomessa olekaan lisännyt reaali-investointeja, joiden osuus BKT:sta ei ole palannut lähimainkaan 1990-luvun lamaa edeltävälle tasolle.¹⁸ Rahoituspääoman merkityksen kasvu reaali-investointien kustannuksella voidaan nähdä maailmalla laajemminkin, kun perinteisistä teollisuusyhtiöistä (kuten General Motorsista) on tullut yhä enemmän finanssitaloja. Talouskasvun pitkän aikavälin näkökulmasta tämä ei välttämättä tue kasvun edellyttämää tuotannollisen kapasiteetin kehitystä: puhtaasti spekulatiivinen varallisuus ei paranna talouden pitkän aikavälin potentiaalisen tuotannon tasoa. Sen sijaan rahoitusmarkkinoita viime vuosikymmeninä riivanneet kriisit ovat olleet omiaan tuottamaan päinvastaisia vaikutuksia. Rodrikin mukaan 1990-luvulta alkanut finanssitalouden nousu, joka on aiheuttanut kriisejä ja velan kasvua, onkin luultavimmin vaikuttanut haitallisesti talouskasvuun.¹⁹ Vuoden 2008 finanssikriisin kohdalla kävi juuri näin: maailmantalous ajautui lamaan, jonka kustannuksia maksetaan edelleen.

Erityisesti varallisuusvero on viime vuosikymmeninä kokenut merkittäviä takaiskuja. Toisen maailmansodan jälkeen monet valtiot asettivat kertaluontoisia 40–50 prosentin ja sitä korkeampiakin veroja suurimmille omaisuuksille sotavelkoja maksaakseen ja yhteiskunnan uudelleenrakentamiseksi.²⁰ Suhtautuminen vuotuisesti kerättävään varallisuusveroon on kuitenkin ollut hyvin varautunut, ja monet maat, Suomi mukaan lukien (2006), ovat kokonaan poistaneet varallisuusveron. Pikettyyn mukaan historia kuitenkin opettaa, että ylimmän prosentin osuus kokonaisvarallisuudesta voi laskea 70 prosentista 20 prosenttiin talouskasvua haittaamatta, ku-

17 Tuomala 2019, 195–196.

18 Tuomala 2019, 324.

19 Rodrik 2018, 151.

20 Piketty 2020, 560.

ten Länsi-Euroopan esimerkki 1900-luvulla osoittaa.²¹ Suurten omaisuusien kasvaessa tulisikin harkita niiden merkittävää verottamista: ainakin 5–10 prosentin ja mahdollisesti kymmenien prosenttien varallisuusveroa multimiljardöörien omaisuuksille.²²

Myös työntekijöiden kohdalla korostetaan usein alhaisen verotuksen suotuisia kannustinvaikutuksia: tulojen hankkiminen tulee houkuttelevammaksi, kun veroasteita ja niiden progressiota laskeaan. Tuomala kuitenkin kyseenalaistaa tähän ajattelutapaan liittyviä yleisiä uskomuksia. Hänen mukaansa verotuksen vaikutukset työtuntien tarjontaan ovat varsin vähäiset eikä suurilla tuloilla tehtyjen työtuntien määrä juurikaan reagoi rajaveron muutoksiin.²³ Ylempiä tuloveroasteita voitaisiinkin nostaa ilman suuria tehokkuustappioita. Tuomala huomauttaa myös, miten julkinen sektori voi korjata verotuksen kannustinongelmaa. Progressiivisen verotuksen aiheuttamaa työn tarjonnan vähenemistä voidaan kompensoida työn tarjontaa lisäävien julkisten palvelujen, kuten päivähoiton ja vanhusten hoivapalveluiden, kautta. Nämä vapauttavat työvoimaa markkinoille.²⁴

Verotuksen kohdentumisen suhteen tulee tarkastella myös ansiottomia arvonnousuja (*rent seeking*). Ansiottomaksi arvonnousuksi katsotaan sellainen varallisuuden, tyypillisesti maan tai kiinteistöjen, arvonnousu, johon näiden omistajilla ei ole osaa eikä arpaa eli se ei johdu omistajien itsensä tekemästä työstä. Esimerkkinä voisi olla vaikkapa uuden raitiovaununlinjan aikaansaama kiinteistöjen paikallinen arvonnousu. Koska ansiottomalla arvonnousulla ei ole työnteon kanssa mitään tekemistä, ei sen verottaminen laske työnteon motivaatiotakaan ja siten häiritse talouskasvua. Tästä syystä juuri kiinteistöverojen korotus nähdään monesti hyväksi tavaksi paikata verotuksen aukkoja. Tuomalan mukaan kuitenkin myös merkittävä osa kotimaisista pääomatuloista tulisi kat-

21 Piketty 2020, 592.

22 Piketty 2020, 571.

23 Tuomala 2019, 331–332.

24 Tuomala 2019, 73.

soa ansiottomaksi arvonnousuksi, koska niiden takana on vuoden 1993 verouudistuksen mahdollistama tulonmuunto, ei pääoman omistajien entistä ahkerampi työnteko. Tämän vuoksi ylimpiin tulo-osuuksiin puuttuminen ei heikentäisi kannustimia työntekoon, säästämiseen ja riskinottoon.²⁵ Tätä vastaan voidaan toki väittää, että juuri tilaisuus hyödyntää verouudistuksen mahdollistamaa tulonmuuntoa osaltaan motivoi yrittäjiä ahkeromaan.

Joka tapauksessa sen paremmin pääoman, varallisuuden, suurten henkilötulojen kuin ansiottomien arvonnousujenkaan korkeampi verotus ei siis välttämättä heikennä talouskasvua. Piketty huomauttaa miten 1900-luvulla progressiivisten verojen avulla rahoitettu hyvinvointivaltio ja varallisuuden keskittymisen vähentyminen eivät estäneet investointeja ja pääoman²⁶ karttumista. Hänen mukaansa toisen maailmansodan jälkeisen tuotannollisen ja koulutuksellisen pääoman kertymisen taustalla on kaksi tekijää. Ensinnäkin julkisen pääoman kasaantuminen on korvannut yksityisen pääoman kasaantumista. Toiseksi alempien sosiaaliluokkien pääomien karttuminen (johon progressiiviset verot eivät samalla tavoin vaikuta) on korvannut rikkaiden pääomien heikompaa kasaantumista.²⁷ Tästä näkökulmasta voidaankin arvioida uudelleen tarvetta parantaa nimenomaan liike-elämän kannustimia, jotta yhteiskuntaan kertyneille säästöille ja pääomalle olisi kysyntää. Myös valtio ja tavalliset kansalaiset voivat kulutuksensa myötä laittaa säästöt ja pääoman liikkeelle: kokonaiskulutuksen kasvu lisää yritysten voitto-odotuksia sekä investointeja ja pitää näin yllä talouskasvua, mikä olisikin perinteisen keynesiläisen ajattelutavan mukainen näkemys. Joka tapauksessa Pikettyn mukaan nykyinen kehitys, jossa keski- ja työväenluokan keskimääräiset veroprosentit ovat samalla tai korkeammalla tasolla kuin rikkaiden, on omiaan johtamaan toisen

25 Tuomala 2019, 383–384.

26 Pikettyn pääoman käsite viittaa kaikkiin ei-inhimillisiin varoihin, joita voi omistaa ja vaihtaa markkinoilla. Se kattaa esimerkiksi asuinkiinteistöt sekä yritysten ja julkisyhteisöjen toiminnassaan käyttämät rahoituspääoman, rakennukset, kaluston, koneet ja patentit (Piketty 2016, 53, ks. myös Heino 2021.)

27 Piketty 2020, 462.

maailmansodan jälkeiseen kehitykseen nähden päinvastaiseen tulokseen: kasvavaan epätasa-arvoon, heikompaan tukeen verojärjestelmälle ja kokonaispääoman alhaiseen kasaantumiseen.²⁸

Piketty mukaan vahvasti progressiiviset verot eivät estäkään riippää tuottavuuden nousua ja talouskasvua, kun ne kohdennetaan riittävän korkeisiin tuloihin ja varallisuuteen, tyypillisesti korkeimpaan prosenttiin tai sen puolikkaaseen.²⁹ Piketty, Saezin ja Stantchevan tutkimus puolestaan ei löydä korrelaatiota ylimpien tulojen rajaveron ja talouskasvun välillä.³⁰ Tuomala huomauttaa, miten Bill Clintonin presidenttikaudella toteutettu ylimpien tulojen rajaveron nosto ei estänyt Yhdysvaltain talouden voimakasta kasvua.³¹ Hän myös kysyy, miksi pääomaa suosiva verojärjestelmä, jonka siis pitäisi edistää talouskasvua, ei auttanut Suomea viimeisimmässä taantumassa.³² Ansiottomien arvonnousujen verottaminen puolestaan parantaa resurssien allokaation tehokkuutta. Tässä tapauksessa taloudellinen tehokkuus ja tulonjako eivät ole ristiriidassa: samalla, kun tulo- ja varallisuuserot kapenevat, resurssit siirtyvät tuhlauksesta yhteiskunnan kannalta suotavampiin tarkoituksiin.³³

Mutta asettaako globalisaatio ylitsepääsemättömiä esteitä verojen korotukselle? Ajatellaanhan ainakin pääomapaon pelon luovan laskupaineita niitä koskeviin veroasteisiin. Esimerkiksi Suomen vuoden 1993 verouudistusta ja vuoden 2006 varallisuusveron poistoa voidaan perustella tästä näkökulmasta. Tuomala kyseenalaistaa myös näiden uhkien mittakaavan. Esimerkiksi asianajo-, tili- ja insinööri-toimistot sekä lääkefirmat ovat monella tapaa sidottuja sekä paikkaan että suomen kieleen. Uskottavampi pelko olisi, että ankarammin verotettavat suurten ansiotulojen saajat pakenisivat maasta.³⁴ Piketty mukaan Ranskassa vuonna 2017 toteutettua va-

28 Piketty 2020, 462.

29 Piketty 2020, 543.

30 Piketty, Saez ja Stancheva 2014.

31 Tuomala 2019, 311.

32 Tuomala 2019, 380.

33 Tuomala 2019, 384.

34 Tuomala 2019, 366–367.

rallisuusveron poistoa ei voida perustella rahoituspääoman maastapaan (*fiscal flight*) välttämisellä. Vuosien 1980 ja 2016 välisenä aikana, jolloin varallisuusvero Ranskassa oli voimassa, aikuisten keskimääräinen omaisuuksiin perustuva varallisuus kaksinkertaistui ja rikkaimman prosentin varallisuus, josta 70 prosenttia on rahoitusomaisuutta, yli kolminkertaistui. Varakkaimman 0,1 prosentin osuus, josta 90 prosenttia on rahoitusomaisuutta, puolestaan viisinkertaistui. Suurimmat rahoitusvarallisuudet nousivat siis vielä omaisuusarvoja nopeammin. Jos hypoteesi rahoituspääomien paosta olisi totta, olisi pitänyt käydä juuri päinvastoin.³⁵ Tuomala viittaa myös Richard Baldwinin ja Paul Krugmanin näkemykseen, jonka mukaan suurten maiden taloudet ovat niin itseriittoisia, ettei niillä ole tarvetta verokilpailuun. Pienet ja syrjäiset maat puolestaan eivät pysty kääntämään merkittäviä investointivirtoja edukseen matalien veroasteiden avulla vaan ainoastaan menettävät verotulojaan.³⁶

Ainakin yritysverojen suhteen, joissa viime vuosikymmeninä on tapahtunut merkittävää maailmanlaajuista laskua, näkemys globalisaation toisarvoisesta merkityksestä verotukselle voidaan kuitenkin kyseenalaistaa. OECD:n jäsenmaita koskevan tutkimuksen mukaan ulkomaiden laskiessa keskimääräistä yritysveroa yhdellä prosenttiyksiköllä on tähän vastattu kotimaassa laskemalla yritysveroa 0,7 prosenttiyksiköllä.³⁷ Pikettyyn mukaan Euroopassa yhdenmukaisen kohtelun periaate (*unanimity rule*) ja verokilpailu (*fiscal competition*) ovatkin 1980-luvulta 2020-luvulle johtaneet ”verojen dumpppaukseen” valtioiden kilpaillessa yrityksistä veroasteita alentamalla, erityisesti yritysveroja, jotka ovat laskeneet useimpien maiden 1980-luvun 45–50 prosentista EU:n keskimääräiseen 22 prosenttiin vuonna 2018.³⁸ Rodrikin mukaan yritysverojen kohdalla voidaankin jossain

35 Piketty 2021, 143–144.

36 Tuomala 2019, 348.

37 Devereux, Lockwood ja Redoano 2008.

38 Piketty 2020, 550.

määrin puhua verokilpailun aiheuttamasta kilpajuoksusta pohjalle (*race to the bottom*).³⁹

Kaiken kaikkiaan on siis perusteita haastaa sekä yleinen uskomus matalan verotuksen talouskasvua edistävästä vaikutuksista että (ehkä vähemmässä määrin) näkemys globalisaation verotukselle asettamista ylittämättömistä esteistä. Pelkästään taloudellisten tehokkuuskysymysten näkökulmasta ratkaisu ei voi yksioikoisesti olla verojen puolesta tai niitä vastaan, sillä kannanotot vaativat aina tapauskohtaista tarkastelua. Joissakin tapauksissa korkeammat veroasteet voivat tukea talouskasvua, etenkin, jos ne ohjaavat varallisuutta tuotannollisiin reaali-investointeihin. Ehkä myös globalisaation puitteissa on varaa nykyistä rohkeampiin verotuksellisiin ratkaisuihin.

Ei kuitenkaan ole yllättävää, että käytännössä verojen korottamista puoltavat huomiot ovat jääneet altavastajaan asemaan. Globalisaation ja vapaasti liikkuvien pääomien paineessa alhaisten veroasteiden merkitys talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten edistämiseksi korostuu. Varallisuusvero on monessa maassa poistettu eikä yritys- ja pääomaverossa yleensä nähdä korotusvaraa. Tämä johtaa hakemaan verotuloja toisaalta. Tuomalan mukaan kulutukseen ja työtuloihin kohdistuvia veroja ja sosiaaliturvamaksuja on kiristetty samalla, kun pääomaan sekä varallisuuteen ja sen siirtoihin kohdistuvia veroja on kevennetty.⁴⁰ Myös liikkumattomia kohteita, kuten maata ja kiinteistöjä, verottamalla voidaan korvata menetettyjä varallisuus-, pääoma- ja yritysverotuloja (samalla näiden verotusta voidaan usein perustella ansiottomina arvonnousuina). Mahdollista olisi myös nostaa esimerkiksi perintöveroa. Lopulta kysymys koskee *veropohjan* rakennetta, mikä nostaa esiin laajemman kysymyksen yhteiskunnallisesta *oikeudenmukaisuudesta*.

Missä määrin erilaisia asioita, tuotteita ja palveluja tulisi verottaa? Kenen tulisi hyötyä verotuksellisista ratkaisuista, joilla aina on

39 Rodrik 2018, 43.

40 Tuomala 2019, 363.

voittajansa ja häviöjensä? Varallisuuden verottamisesta luopuminen on mahdollistanut äärimmäisten omaisuuskeskittymien syntyminen ja kasvattanut varallisuuseroja ympäri maailmaa. Suomen vuoden 1993 verouudistus hyödytti listaamattomien yritysten omistajia mutta nosti kotimaiset tuloerot uudelle tasolle. Verotuksen painopisteen siirtäminen tuloista kulutukseen heikentää pienituloisten asemaa, joiden tuloista suurin osa menee peruskulutukseen. Kiinteistöjen verotus puolestaan syö omistavan luokan varallisuutta ja vuokranantajien voittoja. Alhaiset perintöverot suosivat varallisuuden periytymistä ja lisäävät yhteiskunnallista epätasa-arvoa. Tuloverojen progressio voi luoda kannustinloukkuja ja pääomien korkeampi verottaminen karkottaa potentiaalisia investoijia.

Verojärjestelmät ovatkin aina poliittisia ratkaisuja, jotka luovat yhteiskuntaan valta- ja luokkasuhteita sekä suosivat erilaisia kansalaisryhmiä eri tavoin. Kapitalismin puitteissa etusijan saavat pitkän aikavälin talouskasvua tukevat talouden tarjontapuolen toimijoiden intressit. Siinä määrin kuin korkeammat veroasteet (edellä esitettyyn tapaan) kuitenkin tukevat talouskasvua tai eivät ainakaan sitä haittaa, voi niitä myös puolustaa. Näin monista arvorationaalista oikeudenmukaisuuskysymyksistä tulee välineellisen rationaalisuuden piiriin kuuluvia taloudellisia teknisiä tehokkuuskysymyksiä: miten erilaiset veroratkaisut edistävät talouskasvua? Veroja koskevia päätöksiä ei voida tehdä arvopohjalta muuten kuin siinä rajoitetussa mielessä, että hyväksytään yhteiskuntapolitiikan lähtökohdaksi ajatus taloudellisen tehokkuuden ja talouskasvun tavoittelusta.⁴¹

Työvoima- ja palkkapolitiikka

Myös työvoima- ja palkkapolitiittisten kysymysten kohdalla työn teon kannustimien tulee edistää talouden tarjontapuolen toimintaedellytyksiä, markkinoilla tapahtuvaa voitontavoittelua sekä taloudelli-

41 Juuri tämänkaltainen välineellisen rationaalisuuden ylivalta oli *Frankfurtin koulukunnan* kriittisen teorian varhaisvaiheen edustajien huolenaiheena: yleisten arvorationaalisten päämäärien menetettyä uskottavuutensa jäljelle on jäänyt ajatus tehdä asiat, mitä ne sitten ovatkaan, tehokkaasti.

sesti tehokasta toimintaa. Tässä yhteydessä täydellisten ja epätäydellisten markkinoiden teorioiden toimenpidesuosituksen kuitenkin osin eroavat toisistaan.

Yleisesti ottaen työvoima- ja palkkapoliittisten ratkaisujen tulee perustua työntekijöiden tuottavuuteen. Työvoima on (maan ja teollisen pääoman ohella) yksi tuotannontekijä, josta maksetun korvauksen tulee määräytyä sen tuottavuuden perusteella: työn tuottavuuden noustessa myös siitä maksettavan palkan tulee nousta. Teknologisen kehityksen määrittäessä tuottavuuden kasvua keskeiseen rooliin nousevat korkean teknologian alat. Kehittyneissä maissa näille aloille onkin syntynyt työpaikkoja ja pystyvistä työntekijöistä on kilpailua, mikä edelleen on nostanut alan palkkoja. Samalla muiden sektoreiden palkkakehitys on jäänyt jälkeen. Erityisesti hyvinvointipalvelualojen palkat ovat jääneet teknologisia aloja selvästi alhaisemmiksi: alan luonteesta johtuen tiettyä palvelua (kuten päivähoitoa) ei voi tehostaa samassa määrin kuin teknologisten alojen tuotantoa (se myös muuttaa työn luonnetta). Työvoimavaltaiset palveluammattit, jotka eivät itse ole osa tai tue teknologista johtokärkeä, jäävätkin jälkeen työn tuottavuudessa, mikä näkyy niiden palkkatasossa.

Kansainvälisen kilpailukyvyn näkökulmasta tämänkaltainen kehitys on kuitenkin suotavaa: vain korkean tuottavuuden alat mahdollistavat globaalissa kilpailussa pärjäämisen. Sen sijaan perinteisiä hyvinvointipalveluita joudutaan tehostamaan, mikä helposti johtaa niiden tason laskuun. Esimerkiksi vanhustenhoidossa työntekijöiden kiire ja työtehtävien pilkkominen syövät aikaa yksilölähtöiseltä ja kokonaisvaltaiselta kohtaamiselta, jossa työntekijän ja asiakkaan suhde rakentuisi vapaamuotoiselle ja läheisemmälle vuorovaikutukselle. Tämänäköiset seikat voitaisiin toki lukea itse hoivatyön tehokkuutta määrittäviksi ominaisuuksiksi, mutta silloin tehokkuuden käsite täytyisi määritellä uudelleen. Tähän kysymykseen palataan myöhemmin kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuskäsityksen tarkastelussa. Tavanomaisen taloudellisen tehokkuuden käsitteen puitteissa hoivatyön ominaisuuteen huo-

mioiminen sen sijaan nostaa kustannuksia ja aiheuttaa tehokkuustappioita. Valtion rahoittamissa palveluissa tämä paisuttaa samalla julkista sektoria, minkä erityisesti täydellisten markkinoiden teorian valossa nähdään häiritsevän myös markkinoiden toimintaa. Julkisten hyvinvointipalveluiden rahoittaminen saati niillä työskentelevien palkkojen korottaminen vaikeutuvat myös väestön ikärakenteen muuttumisen ja syntyvyyden vähenemisen myötä.

Täydellisten markkinoiden teorian näkökulmasta oikeaa politiikkaa onkin eriyttää palkkakehitys työvoimavaltaisten hyvinvointialojen tappioksi. Epätäydellisten markkinoiden teorian pohjalta tämä näkemys voidaan kuitenkin jossain määrin haastaa. Ensinnäkin huomio voidaan kohdistaa palkkatason merkitykseen työnteon motivaatiolle ja sitä kautta työn tuottavuudelle: koska palkkataso vaikuttaa myös hyvinvointialan työntekijöiden kokemaan työnsä arvostukseen ja työnteon motivaatioon, on korkeampi palkka omiaan parantamaan tuottavuutta. Toiseksi hyvinvointipalvelut voidaan yleisesti ottaen nähdä talouden tuottavuutta edistäväksi tekijäksi: toimiva terveydenhuolto sekä sosiaaliset palvelut osaltaan mahdollistavat markkinoiden toiminnan ja niiden puitteissa tehdyt voitot. Tämä luo perusteen jakaa talouden tuottavuuden noususta koituvia hyötyjä myös palvelusektorille.

Kapitalismissa myös työelämän normit ja säännöt täytyy sopeuttaa markkinoiden vaatimuksiin. Täydellisten markkinoiden teorian näkökulmasta ihanteena on talouden tarjontapuolen intressejä edistävä toimintaympäristö, jota työntekijöiden asemaa parantavat järjestelyt eivät häiritse. Lakko-oikeudet, kolmikantainen päätöksenteko, minimipalkka, työntekijöiden irtisanomissuoja, lomat, työttömyyskorvaukset ja työntekijöiden osallistuminen yritysten päätöksentekoon aiheuttavat työnantajille epätoivottavia liiketoimintakustannuksia. Globaalin kilpailun ja vapaasti liikkuvien pääomien oloissa nämä tekijät saavat myös yhä enemmän painoarvoa. Vaikka globalisaatio ei välttämättä johda työelämän standardien

alenemiseen,⁴² ei se kannusta työntekijöiden aseman ja etujen parantamiseenkaan.

Epätäydellisten markkinoiden teoria tarjoaa jälleen vaihtoehdoisen näkökulman. Työmarkkinoiden toimissa epätäydellisesti voi minimipalkka parantaa työllisyyttä. Minimipalkat, jotka eivät ole liian korkeita markkinoilla määräytyviin palkkoihin nähden, tai muunlainen työmarkkinoiden sääntely eivät muutenkaan välttämättä vähennä työllisyyttä.⁴³ Miellyttävät työolosuhteet puolestaan voidaan nähdä kilpailueduksi, samalla, kun ne nostavat työntekijöiden motivaatiota ja työnteon tehokkuutta. Antelias työttömyysturva pitää yllä kotimaista kulutuskysyntää, eikä sen tarvitse vähentää työntekijöiden motivaatiota työnhaussa. Kolmikantainen päätöksenteko ja lakkorauha voivat myös ylläpitää yhteiskunnallista luottamusta, mikä on tehokkaan liiketoiminnan edellytys. Tuomala huomauttaa myös, miten sosiaalisen korporatismiin⁴⁴ mukaiselle järjestelmälle tunnusomaista korkeaa ja vääristävää verotusta on vastapainotettu julkisten palvelujen tarjonnalla, mitä on pidetty keskeisenä selityksenä siihen tukeutuvien maiden menestykselle.⁴⁵

Täydellisten markkinoiden teorian näkemys yhteiskunnasta, jossa yksittäiset työnantajat ja työntekijät vapaaehtoisesti tekevät molempia osapuolia hyödyttäviä sopimuksia, ei periaatteessa jätä sijaa etujärjestötoiminnalle. Siihen ei sovi työntekijäjärjestöjen ammattiyhdistystoiminta, joka kollektiivisesti palkkoihin ja työehtoihin vaikuttamalla häiritsee talouden tehokasta toimintaa. Ideaalitilanteessa myöskään työnantajajärjestöjä ei tarvittaisi, kun kaikki osapuolet hyväksyisivät vapaiden markkinoiden työnjaon ja sen tuottaman tulonjakauman. Reaalimaailmassa tilanne on tietysti toisenlainen. Työnantajajärjestöjen tehtäväksi on muodostunut kapitalistisen markkinatalouden ideaalin ja sen tehokkuustavoitteiden

42 Rodrik 2018, 44.

43 Rodrik 2018, 88; Freeman 2008.

44 Korporatismilla viitataan yhteiskunnan keskeisten intressiryhmien (tyypillisesti työnantajajärjestöjen, työntekijäjärjestöjen ja valtion) yhteiselle neuvottelulle ja päätöksenteolle rakentuvaan kapitalistisen talouden hallintaan.

45 Tuomala 2019, 399–400.

puolustaminen, usein täydellisten markkinoiden teorian politiikka-suositusten pohjalta. Oikeaoppisina toimenpiteinä nousevat esiin työttömyysturvan heikentäminen ja sosiaalietuuksien karsiminen, jotka sopeuttavat työn tarjontaa ja kysyntää kohti niiden usein poliittisesti neutraaliksi nähtyä tasapainoa. Työntekijäjärjestöjen tehtäväksi on vastaavasti muodostunut omien etujen puolustaminen, mikä usein luetaan epätoivottavaksi politikoinniksi, olkoonkin, että työntekijäjärjestöt voivat osallistua myös työn tuottavuutta parantavien toimenpiteiden suunnitteluun ja rakentamiseen.

Kapitalistiset työmarkkinat ovat kuitenkin aina läpeensä poliittisia. Työnantaja- ja työntekijäpuolen tosiasiallisten valtasuhteiden kautta rakentuva poliittinen tasapaino on (nimensä mukaisesti) eri asia kuin täydellisten markkinoiden teorian taloudellinen tasapaino, jonka puitteissa kukin saa omien resurssiensa ja kykyjensä mukaan mitä ansaitsee. Ihmiset eivät kuitenkaan elä täydellisten markkinoiden ideaalimaailmassa, joten myös sen neutraaliksi luokiteltu tasapaino muuntuu aina poliittiseksi kysymykseksi. Erityisesti tämä koskee palkkojen määräytymistä.

Reaalimaailmassa palkkatasoon ei vaikuta vain työn tuottavuus vaan työnantaja- ja työntekijäpuolen neuvotteluvoima. Kannustimia neuvotteluvoiman käyttöön syntyy etenkin silloin, kun ylimmät rajaverot laskevat reippaasti⁴⁶, jähän suuremmasta palkasta tällöin enemmän käteen. Pikettyn mukaan veroasteiden vaihtelut selittävätkin vuodesta 1980 lähtien pörssiyritysten johdon palkkojen määräytymistä paljon enemmän kuin tuotantosektori, yrityksen koko tai suorituskyky.⁴⁷ Ajatus palkkojen ja tuottavuuden välisestä suhteesta onkin monessa tapauksessa syytä kyseenalaistaa. Tuomalan mukaan yksilöiden tuottavuutta on käytännössä mahdotonta mitata tarkasti ja pahimmillaan se johtaa mielivaltaisuuksiin. Palkka-asteikkojen kiinteys eli työmarkkinoiden ”jäykkyys” onkin perusteltua juuri mielivaltaisuuden estämiseksi.⁴⁸ Työntekijöiden nä-

46 Tuomala 2019, 192.

47 Piketty 2020, 533.

48 Tuomala 2019, 175.

kökulmasta palkat ilmentävät aina myös työnteolle osoitettua arvostusta. Palkat määrittävät osaltaan kansalaisten elämismaailmallista todellisuutta, jossa normatiivisilla elementeillä on konkreettinen merkitys oman aseman paikantamisessa suhteessa muuhun (työ) ympäristöön. Tästä näkökulmasta esimerkiksi yleisesti arvokkaaksi koetusta työstä (kuten vanhustenhoidosta) tai epämiellyttävästä työstä tulisi voida maksaa sen laskennallisesti määriteltyä tuottavuuden tasoa enemmän. Näihin kysymyksiin palataan sosialismin yhteydessä.

Kapitalismin puitteissa vallitseviin työvoima- ja palkkapolitiisiin ratkaisuihin on kuitenkin vaikea puuttua. Talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten edistämisen näkökulmasta palkkataso tulee sitoa ensi sijassa työn tuottavuuteen. Tällöin teknologisen johdokärjen ja muiden työntekijäryhmien (kuten palvelusektorin) välistä epätasa-arvoa ei voida kuroa umpeen. Omat hankaluutensa on myös anteliaan sosiaali- ja työttömyysturvan ylläpitämisessä, jonka yleisesti katsotaan vähentävän työn tarjontaa ja haittaavan yritysten voitontavoittelua. Vahvat ammattiyhdistysliikkeet ja monet työelämän säädökset puolestaan nähdään monesti markkinoiden toimintaa haittaaviksi liiketoimintakustannuksiksi. Lopulta normatiiviset huolenaiheet jäävät altavastaajan asemaan, työstä ei voida maksaa sen moraalisen arvon mukaan.

Sosiaalipolitiikka

Yhteiskunnan sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalvelut tulisi tuottaa tehokkaasti. Täydellisten markkinoiden teorian näkökulmasta tämä tarkoittaa niiden yksityistä ja markkinaehtoista organisointia. Muiden hyödykkeiden tavoin myös sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalveluiden markkinoilla kysynnän ja tarjonnan katsotaan parhaiten kohtaavan vapaiden markkinoiden puitteissa, kun täydellisen tiedon varassa toimivat palveluiden kuluttajat ja tuottajat tekevät valintojaan. Ihmiset kykenevät valikoimaan tarjolla olevista terveyspalveluista itselleen sopivimmat. Kaukonäköiset kansalaiset osaavat myös varautua sopivalla vakuutusten yhdistelmällä erilaisten olosuhteiden,

kuten työttömyyden tai sairauksien, varalle ja pystyvät arvioimaan työelämän aikana kerryttämänsä tulot tulevaa eläkettä varten. Monet ajattelevat myös, että ihmisillä tulisi lähtökotaisesti olla oikeus tehdä sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalveluja koskevat päätöksensä omaehtoisesti. Tämä luonnonoikeudellista asennetta peilaava näkemys saa suhtautumaan epäilevästi julkiseen tuotantoon, jossa yksilöllinen valinnanvapaus on usein rajoitetumpaa eivätkä palveluiden rahoitus ja niiden käyttö kohtaa yksilötasolla.

Epätäydellisten markkinoiden teoria tarjoaa näille näkemyksille kuitenkin merkittävän vastavoiman. Monia sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalveluiden tuottamiseen liittyviä markkinahäiriöitä ei nimittäin niiden luonteen vuoksi pystytä poistamaan, mikä perustelee julkisen tuotannon paremmuutta. Terveyspalveluiden kohdalla ilmeinen ongelma on epäsymmetrinen informaatio: potilaan tieto sairautensa laadusta ja tarvittavista hoitotoimenpiteistä eroaa useimmiten radikaalisti lääkärin tiedosta. On epärealistista ajatella, että potilaiden oma harkinta olisi tehokas tapa löytää tarjolla olevista terveyspalveluista (kustannuksiltaan ja laadultaan) sopivin vaihtoehto. Kuten Tuomala huomauttaa, lääkärin ja potilaan suhteessa tiedon luotettavuuden arviointi on hankalaa: on paljon vaikeampaa vertailla lääkäreitä kuin esimerkiksi pesukoneita. Esimerkiksi halpa lääkäri saattaa herättää epäilyksiä ammattitaidon puutteesta (ja kallis lääkäri vastaavasti vahvistaa ajatusta korkeasta ammattitaidosta). Informaatio onkin terveyspalveluiden markkinoilla erityisen epätäydellistä (epäsymmetristä), minkä vuoksi lääkäripalveluiden hinnoittelu ei voi perustua ensisijaisesti kilpailuun. Monet eivät myöskään käytä terveyspalveluita niin toistuvasti ja säännöllisesti, että pystyisivät hyödyntämään oppimaansa tulevaisuudessa.⁴⁹ Tämä erottaa terveyspalvelut monista tavanomaisista kulutushyödykkeistä, joiden kohdalla tyytymättömät asiakkaat voivat valittaa ostopäätöksestä tai eivät enää osta huonoksi havaittua tuotetta. Lääkärin toimia on tavallisen kansalaisen vaikea arvioida.

49 Tuomala 2019, 30.

Yleisesti ottaen lääkärin ja potilaan suhdetta määrittää myös se, että potilaat eivät tee valintojaan omien preferenssiensä mukaan, vaan lääkärit määrittävät kysynnän eli sen millaiset vaivat vaativat hoitoa, miten paljon ja millä keinoin. Tämä ei ole ongelma, jos lääkärit toimivat asianmukaisesti. Kuitenkin jotkut lääkärit voivat pyrkiä maksimoimaan tulonsa määräämällä potilaalle turhia hoitoja. Tällöin on kysymys tuottajan aikaansaamasta kysynnästä (*supplier-induced demand*).⁵⁰ Tämän ongelman voi ajatella koskevan erityisesti voittoa tavoittelevaa yksityistä terveydenhuoltoa, jos sen palkkiojärjestelmät siihen kannustavat. Julkisella puolella ongelma on ainakin palkkiojärjestelmien osalta vähäisempi.

Markkinat myös tuottavat liian vähän sellaisia sairauksia ehkäiseviä palveluita, joista on hyötyä muille.⁵¹ Nämä ovat julkishyödykkeitä, jotka tuottavat positiivisia ulkoisvaikutuksia⁵² myös kansalaisille, jotka eivät itse niitä kuluta. Markkinatoimijoilla ei ole kannustinta tuottaa riittävästi tämänkaltaisia palveluita, koska ne eivät voi veloittaa kaikkia niistä hyötyviä. Esimerkiksi epidemioiden hoidossa rokotusten kattavuus on tärkeää laajemman epidemian välttämiseksi, missä julkisilla toimilla ja rahoituksella on huomattava rooli. Koronakriisi onkin nostanut julkisen sektorin näkyvään asemaan, jota edes uusliberaalit toimijat eivät ole lähteneet kyseenalaistamaan. Markkinaehtoisesti hoidettuna koronatestit ja rokotukset olisivat rajautuneet vain niiden joukkoon, joilla on varaa maksaa niistä. Voittoa tavoittelevat yritykset eivät luonnollisestikaan olisi tuottaneet ilmaisia koronatestejä ja rokotuksia. Juuri nämä ovat kuitenkin sekä laajentaneet rokotuskattavuutta että suojanneet rokot-

50 Coskeran 2014, 137.

51 Tuomala 2019, 72.

52 Ulkoisvaikutuksen käsitteellä viitataan markkinatransaktioiden ulkopuolisiin vaikutuksiin, jotka heikentävät tai parantavat kolmansien osapuolten hyvinvointia. Negatiivisia ulkoisvaikutuksia syntyy esimerkiksi, kun tehdas saastuttaa ympäristöä, mutta tämän saastuttamisen yhteiskunnallisesti haitallisia vaikutuksia ei sisällytetä tehtaan tuottamien hyödykkeiden hintaan (jolloin yrityksillä säilyy kannustin ympäristön saastuttamiseen). Positiivisia ulkoisvaikutuksia syntyy esimerkiksi, kun yritykset kouluttavat työvoimaa omiin tarpeisiinsa mutta eivät voi laskuttaa tämän koulutuksen yhteiskunnallisesti hyödyllisistä vaikutuksista (mikä vähentää yritysten kannustimia koulutuksen tuottamiseen).

tamattomia kansalaisia. Tämä on mahdollistanut epidemian asianmukaisen hoidon.

Vakuutuspalveluissa vakuutuksenottajalla puolestaan on parempi tieto esimerkiksi terveyteensä tai onnettomuusalttiuteensa liittyvistä tekijöistä, mikä tekee vakuutuksenantajalle vaikeaksi arvioida vakuutus sopimusten riskejä. Ehkä vakuutuksenottaja antaa turhan ruusuisen tai selväjärkisen kuvan itsestään. Varautuakseen tästä aiheutuviin tappioihin vakuutuksenantaja nostaa vakuutusmaksuja. Coskeran huomauttaa, että tämä voi johtaa epäedullisen asiakaskunnan ongelmaan (*adverse selection*). Potentiaaliset vakuutuksenottajat, jotka kuitenkin ovat varovaisia eivätkä onnettomuuksille alttiita, eivät halua ostaa kalliita vakuutuksia. Tällöin vakuutuksenottajiksi valikoituvat pelkästään korkeamman riskin asiakkaat ja matalamman riskin asiakkaat jäävät ilman vakuutusta, vaikka he olisivat sellaisen alhaisemmalla hinnalla hankkineet. Vakuutusmaksut voivat nousta myös moraalikadon (*moral hazard*) myötä, kun vakuutetut asiakkaat käyttäytyvät huolimattomammin, koska tietävät vakuutuksen korvaavan vahingot. Jälleen vakuutuksenantaja varautuu tappioihin ja nostaa vakuutusmaksuja, mikä johtaa vakuutusten alitarjontaan.⁵³ Pakollinen sosiaalivakuutus pystyy välttämään tämänkaltaiset alivakuutuksen ongelmat.⁵⁴

Tuomala huomauttaa myös, että ihmiset voivat olla likinäköisiä eli valitsevat mieluummin vähemmän heti kuin enemmän myöhemmin. Tällöin voittoa tavoittelematon sosiaalivakuutus⁵⁵ toimii ”sitouttamiskeinona”, jolla voidaan välttää likinäköisyyden ongelmat ja allokoida resurssit paremmin yli ajan.⁵⁶ Esimerkiksi pakollista eläkevakuutusta voidaan perustella sillä, että ihmiset eivät osaa omatoimisesti säästää tulevaisuutta varten.⁵⁷ Työttömyyskorvausta taas voi-

53 Coskeran 2014, 135.

54 Tuomala 2019, 260.

55 Sosiaalivakuutuksen alaan kuuluvat muun muassa työeläkevakuutus, kansaneläke ja takuueläke, sairausvakuutus, työttömyysvakuutus sekä työtaturma- ja ammattitautivakuutus (<https://stm.fi/sosiaalivakuutus>).

56 Tuomala 2019, 61–62.

57 Tuomala 2019, 69.

daan perustella paitsi työmarkkinoiden myös pääomamarkkinoiden epätäydellisyydellä, sillä yksilöiden on vaikea saada lainaa myöhempiä tulojaan vastaan selviytyäkseen työttömyysajan elinkustannuksista. Tällaisten yksityisten vakuutusmarkkinoiden puuttuminen koskettaa nimenomaan korkean työttömyysriskin ihmisiä.⁵⁸

Kaikki nämä ratkaisut edellyttävät paternalistista puuttumista yksilöiden vapaisiin valintoihin, mitä jotkut ideologisista syistä karsastavat. Tuomalan mukaan esimerkiksi julkisessa eläkevakuutusjärjestelmässä valinnan mahdollisuudet ovat yksityisiä eläketilijärjestelmiä pienemmät. Tämä haitta on kuitenkin vähäinen, jos erot ihmisten preferensseissä ovat pienet.⁵⁹ Onkin perusteltua ajatella, että yleisesti ottaen ihmiset haluavat (mahdollisimman vähäisellä riskillä) turvata toimeentulonsa myös työuran jälkeen. Sama pätee muidenkin perustarpeiden, kuten taloudellisen turvallisuuden, terveydenhoidon tai koulutuksen, kohdalla. Pikettyn mukaan tarjottavan tuotteen tai palvelun ollessa riittävän yhdenmukainen ei sen tuotannossa ole paljonkaan tarvetta kilpailulle ja vielä vähemmän tuotantovälineiden yksityisomistukseen perustavalle voittoa tavoittelevalle toiminnalle. Näissä tapauksissa kilpailu voi päinvastoin osoittautua haitalliseksi.⁶⁰

Julkisessa järjestelmässä myös hallinnolliset kustannukset ovat yksityistä järjestelmää pienemmät. Yhdestä pakollisesta järjestelmästä syntyy mittakaavaetuja, eikä siihen sisälly valintakustannuksia. Samoin asiakkaiden houkuttelu edellyttää yksityiseltä järjestelmästä suuria markkinointikustannuksia.⁶¹ Yhdysvaltaisessa, markkinaehtoisemmassa järjestelmässä vuoden 1999 terveydenhuollon hallinnolliset kustannukset olivatkin 31 prosenttia terveydenhuollon kokonaiskustannuksista, kun kanadalaisessa valtion hallinnoimassa järjestelmässä ne olivat vain 16,7 prosenttia.⁶² Piket-

58 Tuomala 2019, 60–61; 261.

59 Tuomala 2019, 70.

60 Piketty 2020, 595.

61 Tuomala 2019, 264.

62 Wright 2010, 61–62.

tyn mukaan lukuisat tutkimukset ja kansainväliset vertailut osoittavat, että julkinen ja universaali terveysvakuutus mahdollistaisi Amerikan väestön hoidon nykyistä yksityistä ja äärimmäisen epätasaa-arvoista systeemiä tehokkaammin ja halvemmalla.⁶³ Vähäinen valinnanmahdollisuuksien heikentyminen julkisissa palveluissa ja yksityisten voittojen väheneminen eivät näiden huomioiden valossa ehkä vaikutakaan kovin suurilta ongelmilta.

Julkiset palvelut voivat siis korjata markkinoiden epäonnistumisia huolehtimalla sosiaali-, -terveys- ja vakuutuspalveluiden laadusta ja tarjonnasta. Tuomalan mukaan myös instituutioiden vakaus puhuu julkisen tuotannon puolesta.⁶⁴ Hyvinvointivaltion voikin yleisellä tasolla rinnastaa vakuutukseen, joka mahdollistaa turvallisemmän elinkaaren ja lisää myös uskallusta riskinottoon.⁶⁵

Toki julkisiin hyvinvointipalveluihin liittyy myös ongelmia. On esimerkiksi esitetty, että nykyinen sosiaalivakuutusjärjestelmä on epäonnistunut kaikkein pienituloisimpien asemasta huolehtimisessa (mikä on synnyttänyt perustulokeskustelun).⁶⁶ Myös tulosidonnaisten ja tarveharkintaisten etujen on väitetty tarjoavan paremman vastineen rahoille, koska ne kohdentavat menot sinne, missä tarve on suurin. Sosiaalivakuutusta korvaava yksityinen vakuutus taas toisi puolustajiensa mukaan yksilöille enemmän valinnanvapautta ja mahdollisuuksia sekä tarjoaisi etuja tehokkaammin.⁶⁷ Ehkä vakavimmat haasteet nykyiselle sosiaaliturvajärjestelmälle aiheutuvat kuitenkin maailman muutoksesta. Monien mielestä globalisaatio edellyttää sosiaaliturvajärjestelmän remontoitua.⁶⁸ Kansainvälisen kilpailun lisääntyminen myös terveyspalveluiden markkinoilla pakottaa pohtimaan uudelleen julkisen ja yksityisen tuotannon etuja ja haittoja. Tuomala huomauttaa myös, että väestön ikääntyminen aiheuttaa haasteita sekä eläkejärjestelmälle

63 Piketty 2021, 286.

64 Tuomala 2019, 84.

65 Tuomala 2019, 259.

66 Tuomala 2019, 262.

67 Tuomala 2019, 263.

68 Tuomala 2019, 264.

että vanhusväestön palveluiden tarjonnalle. Samoin odotettavissa oleva pitkä, selvästi aikaisempaa matalampi kasvun vaihe aiheuttaa rahoituksellisia ongelmia.⁶⁹

Lopuksi on syytä huomioida julkisten palveluiden laajan ja tasa-arvoisen saatavuuden asema kapitalistisessa järjestelmässä: talouskasvun maksimoiminen ei välttämättä edellytä sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalveluiden tasa-arvoista jakautumista. Taloudellisen kasvun maksimoiminen edellyttää, että markkinoilla tuotanto- ja työkykyisten kansalaisten elämä ja toimintakyky säilyvät. Siinä määrin kuin tasa-arvoisesti saatavilla olevat julkiset palvelut nostavat muuten tuotanto- tai työkyvyttömät kansalaiset tuotantokykyisten joukkoon tai saavat aikaan merkittäviä positiivisia ulkoisvaikutuksia, ovat ne perusteltuja myös kapitalistisesta näkökulmasta. Julkisia palveluita voidaan kapitalismin näkökulmasta puolustaa, jos ne toimivat kasvualustana yksilöiden mahdollisuuksille toimia kapitalistisilla markkinoilla. Muuten vaaditaan erillistä *moraalista* perustelua: on oikein taata kaikille toimivat peruspalvelut. Liberalistiset lähtökohdat eivät tämän ihanteen toteuttamiseksi välttämättä riitä. Liberalismissa moraalit on lähtökohtaisesti yksilön puolella ja kansalaisten oikeudet voidaan nähdä sosiaalisia tasa-arvotavoitteita tärkeämmiksi (ks. edellä Nozick ja myöhemmin Hayek). Valtaosa liberalisteista ei kuitenkaan halua mennä näin pitkälle vaan katsoo asianmukaiseksi turvata kansalaisten peruspalvelut (enemmän tai vähemmän) tasa-arvoisesti. Tämä hyvinvointiliberalistinen vakaus ilmentää kapitalismille vierasta itseisarvoista ajattelua, jota tarkastellaan lähemmin sosialismin puitteissa. Puhtaan kapitalismin rajoissa toimivien perustelu hyvinvointipalvelujen laaja-alaiselle saatavuudelle sen sijaan nousee yhteiskunnallisen rauhattomuuden pelosta. Vain johonkin rajaan saakka voidaan kansanjoukot jättää kapitalismin etujen ulkopuolelle.

69 Tuomala 2019, 265.

Koulutuspolitiikka

Kapitalismissa koulutuspolitiikan ensisijaisena tehtävänä on talouskasvun tukeminen. Teknologian merkitys talouskasvun taustalla korostaa erityisesti teknologista osaamista, jota ilman uusia kansallisia menestystarinoita ei voi syntyä. Informaatioteknologian kehityksestä ja sen sovellettavuudesta onkin muodostunut taloudellista kehitystä eteenpäin vievä voima. Samoin huomio tulee kiinnittää tuottavan ja kansainvälisesti kilpailukykyisen työvoiman luomiseen, joka vaatii kattavia investointeja niin teknologian kuin muidenkin alojen koulutukseen.

Täydellisten markkinoiden teorian pohjalta voitaisiin olettaa vapaiden markkinoiden omaehtoisesti tuottavan talouskasvulle tarpeelliset innovaatiot ja osaavan työvoiman. Yritysten tavoittellessa voittoja täytyy niiden pakostakin panostaa tutkimukseen ja kehitykseen, jotta ne eivät jää kilpailussa alakynteen. Kapitalistinen järjestelmä tuottaa kuitenkin systemaattisesti liian vähän jopa yritysten omien tarpeiden mukaista koulutusta ja tutkimusta. Yritysten koulutusohjelmat ovat siinä mielessä ongelmallisia, että työntekijät voivat aina viedä osaamisensa toisiin yrityksiin, mikä ei kannusta ainakaan mittaviin koulutusinvestointeihin. Tietovuodon ehkäisemiseksi yritykset joutuvatkin eri tavoin sitouttamaan henkilöstöä, mikä aiheuttaa ylimääräisiä kustannuksia ja vähentää kannustimia koulutuksen järjestämiseen. Luottamusta pelkästään markkinaehtoiseen koulutukseen harvemmin esiintyykään.

Sen sijaan yleisesti hyväksytään epätäydellisten markkinoiden teorian näkemys valtion ja julkisten instituutioiden merkityksestä taloudellisen toiminnan kannalta positiivisten ulkoisvaikutusten luoja. Koskaan ei voi tietää, mistä mullistavat keksinnöt kumpuavat, jolloin sekä peruskoulutus, ammattiopinnot että yliopistotason perus- ja soveltava tutkimus voidaan nähdä yhteiskunnan tuotannollista kapasiteettia parantaviksi julkishyödykkeiksi. Korkea koulutustaso, mahdollisesti myös kulttuurin ja taiteen eri alojen osaaminen sekä yhteiskunnallisten asioiden syvempi ymmärtäminen, on omiaan synnyttämään innovatiivista sosiaalista ympäristöä, joka

voi olla myös taloudelle hyödyllistä. Kapeakatseinen ja pelkästään taloudellis-tekniseen osaamiseen tähtäävä koulutus voi olla talouskasvun kannalta jopa haitallista.⁷⁰

On myös perusteltua ulottaa koulutus laaja-alaisesti kaikkien saataville, jotta kriittiseen massaan pesiytynyt lahjakkuus ei valu hukkaan. Tämä puoltaa vahvasti pohjoismaista julkista ja tasa-arvoista koulutusjärjestelmää, jonka puolesta puhuu myös koulutukseen liittyvä epätäydellisen tiedon ongelma. Coskeranin mukaan koulutusta pidetään usein meriittihyödykkeenä (*merit good*), jota markkinat tuottavat liian vähän, koska siitä hyötyvät eivät ymmärrä hyötyvänsä siitä. Tämän vuoksi koulutusta ei yleensä halutakaan jättää markkinoiden varaan vaan lasten vaaditaan osallistuvan opetukseen tiettyyn ikään asti.⁷¹ Myös koulutuspalveluiden rahoittaminen markkinamekanismien, kuten opintolainojen, kautta on ongelmallista, koska koulutuksen hyötyä on vaikea etukäteen ennustaa tai edes todeta jälkikäteen:⁷² opintolainoja myöntävät pankit eivät voi luottaa opintolainan hakijoiden kykyyn maksaa lainaa takaisin, jos opiskelun tuottama hyöty ja arvostus työmarkkinoilla on epävarmaa. Valtion onkin osallistuttava koulutuspalveluiden järjestämiseen, ja julkinen palvelutuotanto on usein kaikkein kustannustehokkain ratkaisu.⁷³

Sisällöllisesti koulutuksellisten ihanteiden toteuttamisessa ei kuitenkaan voi mennä liian pitkälle. Siinä määrin kuin tavoitteeksi nähdään talouskasvun tukeminen, tulee koulutusjärjestelmä rakentaa tätä silmällä pitäen. Teknologisen kehityksen eturintamassa pysyminen korostaa tarvetta teknis-taloudelliseen osaamiseen, jonka rinnalla humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen osaaminen jäävät (määritelmällisesti) välinearvon asemaan. Lisäksi monilla näihin aihealueisiin liittyvillä pohdinnoilla ei nähdä talouskasvua edistä-

70 Nussbaum 2011.

71 Coskeran 2014, 134.

72 Quiggin 2014, 259.

73 Quiggin 2014, 259.

vää merkitystä: itseisarvoisten, sivistyksellisten ja yhteiskunnallisten ihanteiden pohdinta ja edistäminen jäävät kapitalismissa alakynteen. Liike-elämän puitteissa niihin tukeutuminen näyttäytyy epätoivottuina liiketoimintakustannuksina, ellei niitä sitten hyödynnetä esimerkiksi yritysten maineenhallinnassa. Talouskasvun moottorina toimivan talouden tarjontapuolen toimintaedellytyksiä itseisarvojen pohdinta ja niihin tukeutuminen lähtökohtaisesti heikentää.

Vaikka liberalistinen ajattelu yleisellä tasolla tunnustaakin arvorationaalisen pohdinnan ja koulutuksen merkityksen, ja yksilön autonomian ihanteen pohjalta niihin voidaan jopa kannustaa, ei arvoationaalisen harkinnan tule ulottua kapitalistisen järjestelmän kyseenalaistamiseen. Taustalla vaikuttaa näkemys poliittisesti neutraaleista markkinoista, joiden ei suuremmin tai systemaattisesti nähdä tai ainakaan tunnusteta syrjivän mitään arvönäkemyksiä. Luonnonoikeudellisen ajattelun puitteissa ihminen itsessään eli abstraktien oikeuksiensa puitteissa toimiva egoisti lähtee sisäsyntyisten preferenssiensä pohjalta luontevasti toteuttamaan itseään markkinoille, kukin omalla tavallaan. Egoismille vieraat normatiiviset ja itseisarvoiset lähtökohdat eivät nouse pohdinnan ja arvioinnin kohteeksi.

Myös tiedepolitiikka luo omanlaisensa tavoitteet tutkimukselle ja opetukselle. Akateeminen ihanne korostaa pitkälle eriytyneitä tutkimusta, joka etenee omalla urallaan, usein ilman merkittäviä yhteyksiä muihin eriytyneisiin tutkimuksen aloihin. Kullakin alalla tehdään kansainvälistä huippututkimusta, joka tuottaa myös tuloksia. Tällä politiikalla on kuitenkin kääntöpuolensa. Esimerkiksi filosofinen yhteiskuntatutkimus nojaa omiin traditioihinsa ja omiin käsitteellisiin apparatteihinsa, jotka eivät monestikaan aidosti keskustele keskenään. Huippututkimusta tehdään toisistaan eriytyneiden viitekehysten sisällä, vaikkapa angloamerikkalaisen liberalistisen yhteiskuntafilosofian, ranskalaisen filosofian, postmodernin yhteiskuntafilosofian, erityyppisten hegeliläisten ja marxilaisten lähtökohtien tai sosiaalisen ontologian puitteissa. Tutkimuksen rahoituksen perustuessa kullakin alalla tehtyyn kapea-alaiseen huippututkimukseen eriytyy filosofinen asiantuntijuus sekä filosofian

muista osa-alueista että toisista tieteenaloista. Nämä tekijät voivat estää arkipäivässä ja politiikassa kiinni olevia näkemyksellisiä avauksia, jotka antaisivat välineitä ajanmukaiseen yhteiskunnalliseen ja talousteoreettiseen pohdintaan.

Erityisesti taloustieteen ja muiden yhteiskuntatieteiden suhde on ongelmallinen. Yhteiskuntatieteet ottavat usein taloustieteen näkemykset annettuina ja ohittavat tarkastelemiensa kysymysten talouspoliittisen viitekehyksen. Kuten Piketty huomauttaa, historioitsijat, sosiologit, politiikan tutkijat ja filosofit liian usein jättävät taloudellisten kysymysten tutkimuksen taloustieteilijöille. Kuitenkin poliittinen talous ja taloushistoria ovat osa kaikkia yhteiskuntatieteitä. Pikettyn mukaan yhteiskuntatieteilijöiden tulisikin pyrkiä analyyseissaan huomioimaan sosiaalis-taloudelliset kehityskulut, koota kvantitatiivista ja historiallista aineistoa sekä soveltaa erilaisia metodeja ja lähteitä tarpeen mukaan. Sosiaalis-taloudellisten ilmiöiden parempi ymmärtäminen on mahdollista vain yhdistämällä taloudellisia, historiallisia, sosiologisia, kulttuurisia ja poliittisia lähestymistapoja. Kuitenkin taloustiede on ”autonomisoanut” itsensä muista tieteistä, ja sen harjoittajilla on jatkuva houkutus (sekä yliopiston että markkinoiden puitteissa) vaatia yksinoikeutta asiantuntijuuteen. Tämä on vaikuttanut haitallisesti kansalaisyhteiskunnan ja politiikan piirissä ruokkien fatalismia ja avuttomuuden tunteita. Toimittajat ja kansalaiset turhan usein kumartavat taloustieteilijöiden asiantuntijuudelle sen rajoittuneisuudesta huolimatta. Tämä saa heidät epäröimään muun muassa palkkoja, voittoja, veroja, velkoja, kaupankäyntiä ja pääomaa koskevien mielipiteidensä ilmaisua.⁷⁴ Taloustieteen ylivalta on liian usein yhteiskuntatieteilijöiden itsensä suostumuksella heikentänyt heidän näkemystensä painoarvoa samalla, kun kansalaisten kannat helposti jumittuvat tai saavat populistisia ilmaisuja.

74 Piketty 2020, 1039–1040.

Suhdannepolitiikka

Suhdannevaihtelut eli talouden kasvuasteen vaihtelut ja myös ajoittaiset taantumat kuuluvat luonnollisena osana kapitalistiseen järjestykseen. John Maynard Keynesin (1883–1946) urauurtavien töiden pohjalta suhdannevaihteluiden tarkastelusta muodostui keskeinen osa taloustieteellistä makrotaloudellista analyysia. Tarkastelun kohteeksi nousivat talouden kokonaissuureet: kasvuasteen vaihtelut, työttömyys ja inflaatio. Keynesin ajattelu nojasi jossain määrin väliin lähtökohtiin, ilman pyrkimystä palauttaa makrotaloudelliset ilmiöt niiden mikroteoreettiseen perustaan eli yksittäisten toimijoiden (kuluttajat, yritykset ja julkinen sektori) valintoihin. Keynesiläinen ajattelu ajautui kuitenkin 1970-luvulla ongelmiin, joiden ratkaisemiseksi makrotaloudellisia kysymyksiä alettiin niin sanotun rationaalisten odotusten vallankumouksen myötä tarkastella niiden mikroteoreettisen perustan kautta. Talouden kokonaissuureiden ymmärtämiseksi ryhdyttiin rakentamaan matemaattisia malleja, joissa talouden kokonaiskehitystä tarkastellaan yksittäisten toimijoiden valintojen yhteisvaikutuksen kautta. Nykyään makrotalouden tarkastelu pohjaakin ensi sijassa mikroteoreettiselle perustalle.

Täydellisten markkinoiden teorian mukaan markkinat toimivat täydellisesti ja tasapainottavat itse itsensä. Sen mukaisessa *reaalisten suhdannevaihteluiden teoriassa* (*Real Business Cycle Theory*) talous konstruoidaan yleiseksi makrotaloudelliseksi malliksi, jossa suhdannevaihtelut ilmentävät markkinoiden sisäsyntyistä pyrkimystä tasapainoon. Täydellisesti sopeutuvien hintojen oloissa kysynnän vaihtelut heijastuvat välittömästi tuotteiden hintoihin (kysynnän laskiessa myös hinnat laskevat), jolloin kaikki tuotteet menevät kaupaksi, eikä yrityksillä kysynnän laskiessakaan ole tarvetta vähentää tuotantoa. Tuotannon taso taloudessa toki vaihtelee, mutta tämä ei johdu vähentyneestä kysynnästä vaan (pääasiassa) teknologisen kehityksen asteesta: teknologiset edistysaskeleet saavat yritykset omaksumaan uutta teknologiaa, mikä kasvattaa tuotantoa; vastavasti teknologian hitaamman tai laskevan kehityksen jaksoina tuotanto vähenee. Joka tapauksessa kaikki tuotteet tekevät kauppansa

ja talous on teknologisen kehityksen määrittämän potentiaalisen tuotannon tason mukaisessa tasapainossa.⁷⁵

Reaalisten suhdannevaihteluiden teoriassa myös työllisyyden katsotaan riippuvan teknologisen kehityksen asteesta. Työntekijän kannalta työnteko nähdään kustannukseksi, jonka houkuttelevuus määräytyy siitä saatavan palkan mukaan: palkan aleneminen nostaa vapaa-ajan vaihtoehtoiskustannusta ja tekee siitä houkuttelevampaa. Teknologisen taantumisen tuottavuutta ja siten palkkoja alentava vaikutus (vrt. edellä tuottavuuden ja palkkojen välinen suhde) tekee näin työstä irtisanoutumisen houkuttelevammaksi. Hommat eivät enää työntekijöille maistu, vaan he ovat vapaaehtoisesti työttömiä. Työntekijät kuitenkin palaavat takaisin työmarkkinoille, kun teknologinen kehitys alkaa taas nostaa tuottavuutta ja sitä myötä palkkoja (laskien samalla vapaa-ajan vaihtoehtoiskustannusta).⁷⁶

Reaalisten suhdannevaihteluiden teoriassa taantumina ja nousukausina ilmenevät poikkeamat (tuotannon ja työllisyyden tassa) nähdäänkin taloudellisesti rationaalisten toimijoiden optimaalisiksi reaktioiksi taloudellisessa ympäristössä tapahtuviin (teknologian kehityksen asteesta juontuviin) muutoksiin. Tällöin taantumienkaan ei tulisi tulkita aiheuttavan hyvinvointitappioita,⁷⁷ ovathan esimerkiksi työntekijät vapaaehtoisesti työttömiä. Markkinoiden tulisi saada toimia omalla painollaan, jotta ne voivat sopeutua teknologisen kehityksen aiheuttamiin muutoksiin. Etenkään valtion ei tule puuttua suhdannevaihteluihin.⁷⁸ Suhdanteita tasoittamaan tarkoitettut toimenpiteet, kuten rahan tarjonnan lisääminen tai velkaelvytys, synnyttävät markkinoille epävarmuutta, aiheuttavat inflaatiota, vääristävät markkinamekanismeja ja vaikeuttavat investointien kohdentumista. Kaikki tämä haittaa yksityiseen voitontavoitteluun perustuvaa kapitalistisen markkinatalouden toimintaa. Näihin kysymyksiin palataan talouskuripolitiikan yhteydessä.

75 Fine ja Dimakou 2016, 132–134; Snowdon ja Vane 2005, 309–314.

76 Fine ja Dimakou 2016, 134; Snowdon ja Vane 2005, 310–312.

77 Snowdon ja Vane 2005, 331.

78 Snowdon ja Vane 2005, 331.

Ajatus suhdanteiden tasoittamiseen tarkoitettujen valtion tai muiden julkisten instituutioiden toimien hyödyttömyydestä tai vaarallisuudesta ei kuitenkaan ole onnistunut vakuuttamaan valtaosaa taloustieteilijöistä. Täydellisten markkinoiden teoriaan pohjaava markkinausko on antanut sijaa Keynesin ajattelusta ponnistavalle *uuskeynesiläiselle* (*Neo-Keynesian*) epätäydellisten markkinoiden teorialle, joka lyhyellä aikavälillä tukee suhdannepoliittisia toimenpiteitä ja sallii näin talouden tukevamman ohjauksen.

Uuskeynesiläisen ajattelutavan mukaan markkinahinnat ovat jäykkiä. Taantumien oloissa hinnat eivät välittömästi sopeudu vähentyneeseen kysyntään (jolloin tuotteita menisi kaupaksi yhtä paljon kuin ennenkin mutta alemmalla hinnalla), minkä vuoksi yritykset joutuvat supistamaan tuotantoaan (koska tuotteita menee kaupaksi vähemmän mutta entisellä hinnalla). Tämä vähentää yritysten investointikysyntää sekä aiheuttaa irtisanomisia ja työttömyyttä, minkä seurauksena talouden kokonaiskysyntä (eli yritysten ja kuluttajien yhteenlaskettu kysyntä) laskee. Pahimmillaan kokonaiskysynnän supistumisesta juontuva kierre voi johtaa tuotantolaitosten ja tehtaiden sulkemiseen sekä suurtyöttömyyteen, kuten tapahtui 1930-luvun suuren laman aikana ja vuoden 2008 finanssikriisin seurauksena. Uuskeynesiläisen ajattelutavan mukaan taloudellisten taantumien taustalla on siis (usein) vähentynyt kysyntä eikä silloin työttömyys ole vapaaehtoista (kuten reaalisten suhdannevaihteluiden teoria antaa ymmärtää).

Uuskeynesiläisen teorian mukaan lamaan johtava kierre voidaan pysäyttää kysyntää elvyttävillä (eli kuluttajien ostovoimaa lisäävillä) raha- ja finanssipoliittisilla toimenpiteillä. Ensisijaiseksi suhdannepoliitiikan välineeksi nähdään keskuspankkien harjoittama rahapolitiikka. Sen pääasiallisena tehtävänä on markkinakorkojen (eli rahan hinnan) säätely, jolla pyritään vaikuttamaan pankkien luotonantoon, kansalaisten ja yritysten kulutukseen ja investointipäätöksiin sekä valtion lainarahan hintaan. Perinteisesti keskuspankit ovat vaikuttaneet markkinakorkoihin säätelemällä liikepankeille myöntämiensä lainojen korkotasoa eli peruskorkoa. Pankkien luotonannon perus-

tuessa keskuspankkilainoihin vaikuttaa peruskoron taso suoraan pankkien kansalaisille ja yrityksille myöntämien lainojen korkotasoon. Erityisesti vuoden 2008 finanssikriisin ja koronakriisin oloissa on tukeuduttu myös epätavanomaisiin rahapolitiikan välineisiin. Keskuspankit voivat esimerkiksi vaikuttaa valtioiden velkakirjojen korkotasoon niiden ostamista ja myymistä koskevilla operaatioilla. Valtion velkakirjojen ostaminen rahoitusmarkkinoilta (jälkimarkkinoilta) nostaa velkakirjojen hintaa (arvoa) ja laskee niistä saatavaa korkotuottoa (koska velkakirjojen korkoprosentti on kiinteä). Näissä oloissa valtiot voivat laskea uusia velkakirjoja liikkeelle entistä alemmalla korkoprosentilla. Taantumana oloissa rahapolitiikan avulla pyritään laskemaan korkotasoa ja näin kannustamaan kansalaisia, yrityksiä ja valtioita lisäämään kulutusta ja investointeja.

Finanssipoliittiset toimenpiteet eli valtion investoinnit, jotka välittömämmin vaikuttavat kuluttajien ostovoimaan, katsotaan tarpeellisiksi vain syvän laman oloissa, jolloin rahapolitiikka ei enää toimi, koska halvat korotkaan eivät saa luottamuspulasta kärsiviä yrityksiä ja kansalaisia investoimaan ja kuluttamaan. Valtiovetoisten investointien avulla talouden kokonaisuus syntyy ja -tuotantoa sekä työllisyyttä voidaan nostaa lähemmäksi sen potentiaalista tasoa eli talouden toivotaan tasapainottuvan. Greg Mankiwin kyselytutkimuksen mukaan 90 prosenttia taloustieteilijöistä hyväksyykin väitteen, jonka mukaan vajaatyöllisyyden vallitessa finanssipolitiikalla on merkittävä taloutta elvyttävä vaikutus.⁷⁹ Tavoitteena on siis lyhyellä aikavälillä tukea kuluttajien ostovoimaa, koska hintajäykkyyksien vuoksi tuotteiden hinnat ovat kysyntään nähden liian korkeita.⁸⁰

79 Mankiw 2009.

80 On syytä kysyä, missä määrin rahapolitiittisia toimenpiteitä painottava uuskeynesiläisyys nojaa Keynesin alkuperäisiin ajatuksiin, joissa julkisilla investoinneilla ja täystyöllisyyden tavoittelulla voidaan nähdä merkittävämpi asema. Keynes ei myöskään metodologisesti tukeutunut nykyisten mallien taustalla olevaan rationaalisen valinnan teoriaan ja tavoitteeseen perustaa makrotaloudelliset tarkastelut mikroteoreettiselle pohjalle. Keynesiläisen ajattelun valtavirralla vieraita elementtejä ovat tarkastelleet muun muassa Akerlof ja Shiller (2009) sekä jälkikeynesiläistä (*Post-Keynesian*) koulukuntaa edustavat Ahokas ja Holappa (2014).

Pitkällä aikavälillä hintojen katsotaan kuitenkin olevan joustavia ja asettuvan kysynnän ja tarjonnan määrittämälle tasapainotasolle. Tämän vuoksi elvyttävien toimenpiteiden tulee aina olla väliaikaisia. Pitkällä aikavälillä (hintojen joustaessa) elvytyksen aikaansaama kysynnän lisäys ei enää kasvatakaan tuotantoa, koska potentiaalisen tuotannon taso asettaa sille ylärajan. Sen sijaan lisääntynyt kysyntä siirtyy suoraan hintoihin aiheuttaen inflaatiota, mikä monestakin syystä on talouskasvulle haitallista. Inflaatio nakertaa varallisuusarvoja, tekee säästämisestä vähemmän houkuttelevaa ja luo markkinoille yleistä epävarmuutta.

Pitkällä aikavälillä inflaatio tuleekin pitää alhaalla ja talouden toimintaedellytyksiä parantavat toimenpiteet tulee kohdistaa talouden tarjontapuoleen ja sen vaatimiin rakenteellisiin muutoksiin, jotka nostavat potentiaalisen tuotannon tasoa. Näiltä osin täydellisten ja epätäydellisten markkinoiden teorioiden toimenpidesuositukset eivät eroa toisistaan, joskin yksittäisten (esimerkiksi verotusta tai sosiaalipalveluja koskevien) toimien merkityksestä pitkän aikavälin talouskasvulle esiintyy erimielisyyksiä.

Suhdannepolitiikassa voidaankin puhua taloustieteen uudesta konsensusesta (*New Consensus Macroeconomics*), joka keskittyy tutkimaan talouden lyhyen aikavälin poikkeamia pitkän aikavälin tasapainosta.⁸¹ Tämä on epätäydellisten markkinoiden teorian keskeinen lähtökohta, jonka valtaosa taloustieteilijöistä hyväksyy. Lyhyen aikavälin toimenpiteiden ei kuitenkaan usein ajatella vaikuttavan talouden pitkän aikavälin (potentiaalisen) tuotannon tasoon. Merkittäviltä osin tämäkin näkemys on kuitenkin kyseenalaistettu. Elvyttävän suhdannepolitiikan voi ajatella tukevan pitkän aikavälin talouskasvua, jos se estää laajat ja pitkäkestoiset irtisanomiset, jotka toteutuessaan johtaisivat työntekijöiden taitojen ja tuottavuuden laskuun ja näin estäisivät paluun talouden aikaisemmalle kasvu-uralle (niin sanottu hystereesi-ilmiö). Myös lyhyen aikavälin investointien tason voi katsoa vaikuttavan pit-

81 Fine ja Dimakou 2016, 1.

kän aikavälin tuotannolliseen kapasiteettiin ja tuottavuuteen.⁸² Tässä avuksi voivat tulla julkiset investoinnit, jotka pidemmällä tähtäyksellä vaikuttavat talouden kokonaistarjontaan.⁸³

Joka tapauksessa pitkällä aikavälillä talouspolitiikan tulee keskittyä talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten parantamiseen, mihin sekä täydellisten että epätäydellisten markkinoiden teoria sitoutuvat. Tältä osin molemmat enemmän tai vähemmän ylläpitävät myös kapitalismin yhteiskuntaan systemaattisesti epätasa-arvoa tuottavia rakenteita. Täydellisten markkinoiden teorian toimenpidesuosituksia, joissa esimerkiksi verojen alentamisella sekä sosiaali- ja työttömyysturvan heikentämisellä on keskeinen rooli, korostavat suoraviivaisesti kapitalismin epätasa-arvoistavaa luonnetta. Epätäydellisten markkinoiden teoria haastaa osan näistä näkemyksistä, esimerkiksi pääoman ja (ensi sijassa suurten) tulojen verojen laskun talouskasvua edistävän tai minimipalkkojen sitä haittaavan merkityksen. Tämä luo tilaa tasa-arvoisemmalle yhteiskunnalle ja humaanimmalle sosiaalipolitiikalle. On kuitenkin epäselvää, miten pitkälle tässä voidaan mennä, kun taustalla vaikuttaa kapitalismin keskeinen käyttövoima: yksilöllisten kannustinvaikutusten merkitys liike-elämälle ja työn tarjonnalle. Liike-elämän kannustimien perustuessa voiton maksimointiin jää työntekijöiden osaksi helposti vapaa-ajan vaihtoehtokustannuksen alentaminen eli sosiaali- ja työttömyysturvan heikentäminen.

Europolitiikka ja talouskuri

Euroalueen rakenteet ja sen piirissä sovellettu ajatus talouskurista (*austerity*) ilmentävät täydellisten markkinoiden teorian politiikkasuosituksia. Niiden mukaisesti markkinat nähdään tiettyjen säännösten puitteissa itseohjautuvaksi järjestelmäksi, jossa talous- ja suhdannepolitiikalla on rajoitettu rooli. Yhteinen raha ja Euroopan

82 Fine ja Dimakou 2016, 8.

83 Laurila ja Koskinen 2023, 160.

keskuspankin (EKP) toimivalta muodostavat viitekehysten, johon kansallisen talouspolitiikan täytyy sopeutua. Yksittäisen maan kannalta kyseessä on muunnelmä vanhakantaisesta kultakannasta, joka ajoittaisia katkoksia lukuun ottamatta hallitsi kansainvälistä kauppaa 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Siinä taloussuhdanteisiin sopeutuminen tapahtui automaattisesti ja sääntöperustaisesti.

Kultakannassa valuuttakurssit olivat kiinteitä (tietyllä vaihtoarvolla kultaan sidottuja). Tällöin ulkomaankaupan alijäämiin sopeutuminen ei voinut tapahtua valuuttakurssien mukautumisen myötä siten, että vaihtotaseen alijäämän aikaansaama kotimaisen valuutan arvon heikkeneminen piristäisi vientiä ja palauttaisi ulkomaankaupan tasapainon (ylijäämän tapauksessa mekanismi toimisi toisin päin). Kultakannassa alijäämiin sopeutuminen jäi kotimaisen korkotason ja taloudellisten olosuhteiden kontolle. Ulkomaankaupan alijäämä (kullan ulos virtaaminen) supisti kotimaista rahavarantoa, mikä johti korkojen nousuun (eli rahan niukkuuden vuoksi sen hinta nousi). Korkeat korot puolestaan kiristivät kotimaista taloutta ja laskivat hintoja ja palkkoja. Tämä kotimaisen talouden deflatointi tai sisäinen devalvaatio palautti lopulta ulkomaankaupan tasapainon, kun alentuneet hinnat ja palkat paransivat ulkoista kilpailukykyä ja piristivät vientiä. Vaihtotaseen hiljalleen tasapainottuessa (eli kultavirtojen kääntyessä sisäänpäin) myös korot laskivat ja piristivät kotimaan taloutta.

Ongelmana kultakannassa oli kuitenkin talouden tasapainottumiseen kulunut aika, joka saattoi venyä hyvinkin pitkäksi, ja sopeutumistoimenpiteiden kustannusten (korkotason nousu, palkkojen lasku ja työttömyys) lankeaminen tavallisten kansalaisten kontolle. Kultakantaan tukeutuminen tulikin mahdottomaksi kansallisvaltioiden demokratisoitumisen myötä, joka mahdollisti suurten kansanjoukkojen poliittisen mielipiteenilmaisun.⁸⁴

Eurojärjestelmä on jäsenvaltioidensa näkökulmasta pitkälti kuin kultakanta: yksittäisen maan kannalta euro toimii kiinteänä

84 Rodrik 2016; Blyth 2017.

valuuttana, jonka arvo ei reagoi jäsenvaltioiden ulkomaankaupan ali- tai ylijäämiin (kuten oma valuutta tekisi). Sen sijaan alijäämiin sopeutuminen tapahtuu deflaation tai sisäisen devalvaation (hintojen ja palkkojen laskun) myötä. Eurojärjestelmä eroaa kultakanasta kuitenkin kaikille jäsenvaltioille yhteisen korkopolitiikan osalta, josta huolehtii EKP. Korkomekanismi ei jäsenvaltioiden kohdalla toimikaan kuten kultakannassa: esimerkiksi ulkomaankaupan alijäämien kasvu ei johda kotimaan korkotason nousuun. Sen sijaan yksittäisten maiden tulee sopeutua yhteiseen korkotasoon, olkoon kotimaan tilanne sitten mikä tahansa. Eurojärjestelmä onkin sääntöperustainen valuuttaunioni, joka on poistanut jäsenvaltioidensa suhdannepoliittisesta keinovalikoimasta valuuttakurssien sopeutumisen ja itsenäisen rahapolitiikan. Jäljelle ovat jääneet tavallisiin kansalaisiin usein ikävästi vaikuttavat toimenpiteet: sisäinen devalvaatio ja talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten parantamiseen keskittyvä oppi talouskurista.

Talouskuripolitiikan taustalla vaikuttaa edellä mainitusta reaalisten suhdannevaihteluiden teoriasta tuttu ajattelutapa: rationaalisten toimijoiden ajatellaan reagoivan ympäristön ja yhteiskunnan asettamiin kannustimiin oman hyödyn tai voiton maksimoinnin näkökulmasta. Kansalaisten ja yritysten muodostaessa rationaalisia odotuksia esimerkiksi siitä, miten valtion toimenpiteet tulevaisuudessa vaikuttavat heidän asemaansa ja hyödyn tavoitteluunsa, tulee valtion keskittyä luomaan yksityiselle hyödyn ja voiton tavoittelulle suotuisa ympäristö. Julkisten instituutioiden tulee asettaa yleiset säännöt, joiden puitteissa markkinat voivat toimia omalla painollaan vapaasti ja tehokkaasti. Tämän reseptin katsotaan toimivan myös talouden taantumien hoidossa.

Täydellisten markkinoiden teorian mukaisesti talouskuripolitiikka olettaa talouden elpyvän omalla painollaan, mikä antaa syyn karsia julkisia toimenpiteitä ja instituutioita. Valtion on ensinnäkin pidättäydyttävä velkaelvytyksestä. Rationaalisina toimijoina kansalaiset ymmärtävät, että valtion ottaessa lisää velkaa joutuu se myöhemmin korottamaan veroja velan takaisinmaksua varten. Tämä

synnyttää kansalaisille tarpeen varautua tuleviin veronkorotuksiin lisäämällä säästämistä, mikä tekee tyhjäksi menojen lisäyksen alun perin elvyttävän vaikutuksen. Tämän niin sanotun ricardolaisen ekvivalenssin heikosta empiirisestä tuesta⁸⁵ huolimatta sen mukainen ajattelutapa on omaksuttu europolitiikkaan.

Julkisen sektorin tehtävät tulee myös supistaa minimiinsä. Julkisen kulutuksen katsotaan heikentävän sitä tehokkaamman yksityisen sektorin voitto-odotuksia ja syrjäyttävän yksityisiä investointeja. Valtion tulo velkamarkkinoille nostaa rahan kysyntää ja korkoja, mikä vähentää yksityisen sektorin kannustimia investointeihin. Myös hyvinvointipalveluja ja etuuksia täytyy karsia, jotta työntekijöiden kannustimet työn vastaanottamiseen eivät vääristy (vapaa-ajan vaihtoehtoiskustannuksen noustessa). Tämä koskee myös automaattisia vakauttajia eli sosiaali- ja työttömyyskorvauksia, jotka automaattisesti nousevat työttömyyden ja laman oloissa (ja laskevat talouden noususuhdanteessa). Uuskeynesiläisestä ajattelutavasta poiketen julkisten menojen pienentämisen ei katsota vähentävän vaan kasvattavan tuotantoa: kuluttajat ja sijoittajat osaavat ennakoida menojen karsimisen mahdollistamat veronalennukset (vrt. edellä ricardolainen ekvivalenssi), mikä kannustaa lisäämään kulutus- ja investointimenoja siinä määrin, että niiden kasvu ylittää alkuperäisten menoleikkausten vaikutukset.⁸⁶ Edelleen työntekijäjärjestöjen yksityistä voitontavoittelua hankaloittavat palkka- ja muut vaatimukset tulee pitää kurissa. Lähtökohtaisesti myöskään kolmikantainen päätöksenteko ei sovi talouskuripolitiikkaan: työntekijäpuoli ja valtio saavat siinä liian vahvan roolin.

Taluskuria toteuttavien päätösten tulee olla uskottavia: kansalaisten täytyy luottaa siihen, että valtio ei lipeä markkinamyönteisistä uudistuksistaan. Uskottavimpia toimenpiteet ovat silloin, kun politiikan ja demokraattisen päätöksenteon ei anneta vaikuttaa nii-

85 Quiggin 2014, 126.

86 Kinsella 2012, 232.

hin ja kun ne tehdään taantuman oloissa. Osoittaahan valtio tällöin erityistä rohkeutta tehdä ”kipeitä” uudistuksia.

Taluskuripolitiikka toimii myös eurojärjestelmän oikeuttajana. Sen edellyttämät toimet, kuten sisäinen devalvaatio, valtioiden velka- ja budjettikuri sekä työn tarjontaa lisäävät rakenteelliset uudistukset, ovat juuri niitä tekijöitä, joiden voi katsoa kohentavan valtioiden ulkoista kilpailukykyä tilanteessa, jossa valuuttakurssien sopeutuminen ja itsenäinen rahapolitiikka ovat poissuljettuja vaihtoehtoja. Taluskuri onkin nimenomaan eurooppalainen oppi, joka ikään kuin tilauksesta osoittaa muuten usein epäoptimaaliseksi valuutta-alueeksi katsotun EU:n talous- ja rahaliiton (EMU) sittenkin toimivan. Yhdysvalloista vuoden 2008 jälkeen levinneen eurokriisin oloissa taluskuripolitiikka tarjosi myös teoreettisen oikeutuksen tarjontavetoiselle ja elvytysvastaiselle ajattelulle, kun keynesiläiset ratkaisut (kuten euron yhteiset elvytystoimet) eivät poliittisista syistä olleet mahdollisia. Sittemmin euroalueella on kuitenkin jouduttu luopumaan tiukasta elvytyksen vastaisesta ajattelusta, kun kriisit toisensa jälkeen ovat pakottaneet tukemaan taloutta ja luomaan uusia epätavanomaisia ratkaisuja. Koronakriisi on tästä viimeisin ja vakuuttavin esimerkki.

Taluskuripolitiikka ei itsessään edusta taloustieteen valtavirtaa, onhan sen empiirinen tuki heikkoa.⁸⁷ Sekä taloushistoria että nykyinen kriisi osoittavat, että huonoina aikoina talouden kiristäminen vain pahentaa tilannetta.⁸⁸ Elvyttävän budjettikurin politiikka on testattu käytännössä eikä se ole läpäissyt koetta. Kaikissa maissa, joissa kuripolitiikka on otettu käyttöön, kriisistä elpyminen on pysähtynyt.⁸⁹ Vaikka taloustieteellinen konsensus ei siis tue kuripolitiikkaa,⁹⁰ hyväksyvät monet taloustieteilijät ja -poliitikot sen keskeiset toimenpidesuosituksen: sisäisen devalvaation, valtioiden velka- ja budjettikurin sekä työn tarjontaa lisäävät rakenteelliset uu-

87 Ks. Blyth 2017; Quiggin 2014; Rodrik 2018, 137.

88 Quiggin 2014, 264–265.

89 Quiggin 2014, 288.

90 Earle, Moran ja Ward-Perkins 2017, 82.

distukset. Tämä on ymmärrettävää, koska juuri samojen toimenpiteiden katsotaan edistävän talouden tarjontapuolen pitkän aikavälin toimintaedellytyksiä. Erityisesti tämä korostuu kansainvälisessä ja globaalissa toimintaympäristössä, jonka puitteisiin kotimaisen talouspolitiikan täytyy sopeutua. Tältä osin talouskuripolitiikan toimenpidesuosituksukset ovatkin linjassa kapitalistista yhteiskuntaa määrittävien pitkän aikavälin talouspoliittisten ratkaisujen kanssa. Sellaisina ne menevät helposti sekä lyhyen aikavälin suhdannepoliittisten toimenpiteiden että sosiaalisten tavoitteiden edelle.

Näin tekee myös euro- ja talouskuripolitiikalle keskeinen inflaation torjunta. Edellä kuvattuun tapaan inflaatio on talouden kannalta haitallinen ilmiö: se vääristää hintasignaaleja (hankaloittaessaan tuotteiden reaalihintojen arvioimista) ja vaikeuttaa siten investointien kohdentumista, aiheuttaa markkinoille yleistä epävarmuutta sekä syö rahoitusvarallisuutta. Korkeaa inflaatiota ei siis voida hyväksyä, mutta myös inflaation vastainen politiikka aiheuttaa ongelmia korkeampien korkojen ja työttömyyden muodossa. Blyth huomauttaa, että poliitikkojen katsotaan astuvan tässä kuvaan mukaan: vaalien lähestyessä poliitikot pyrkivät varmistamaan uudelleenvalintansa ja lisäävät valtion menoja parantaakseen työllisyyttä. Tuloksena on vaalikierrosta johtuva suhdannevaihtelu, joka nostaa inflaatiota. Inflaatio on siis väijäämätön seuraus siitä, että demokraattisesti valitut hallitukset yrittävät puuttua talouteen. Demokratian kieltäminen olisi tehokas muttei äänestäjiä miellyttävä keino. Ratkaisu on instituutio, joka voi kävellä poliitikkojen inflatorisen päätöksenteon yli: riippumaton keskuspankki.⁹¹ Euroopan keskuspankilla onkin virallisesti tehtävänänsä vain yksi asia, taistelu inflaatiota vastaan.

Euro- ja talouskuripolitiikka ilmentävät korostetusti täydellisten markkinoiden teorian mukaista ajattelutapaa, jossa julkisten instituutioiden tehtäväksi jää talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten parantaminen yhteiskunnan muiden ryhmien ja demokraat-

91 Blyth 2017, 181–182.

tisen päätöksenteon kustannuksella. Europolitiikka syrjäyttää (ehkä nimenomaan perinteisen eurooppalaisen) liberalistisen ajattelun sosiaaliset ja demokraattiset juonteet. Näiden tilalle astuu uusliberalistinen oppi niukasta mutta keskusjohtoisesta järjestelmästä, jonka sääntöihin jäsenvaltioiden tulee sopeutua. Piketty toteaaakin Euroopan unionin automaattisiin sääntöihin perustuvan hallinnoinnin, fiskaalisia ratkaisuja koskevan yksimielisyyden vaatimuksen (mikä käytännössä estää yhteisen verojärjestelmän) ja parlamentaarisen demokratian ohittamisen ilmentävän hayekilaisen autoritaarisen liberalismiin ihannetta.⁹² Näissä oloissa poliitikot joutuvat tasapainottelemaan EU:n sääntöjen ja kansalaisten vaatimusten välillä. Korkean inflaation ja heikon taloudellisen kehityksen oloissa myös Euroopan keskuspankki on joutunut tasapainottelemaan hintavakaustavoitteen ja talouskasvun päämäärien välillä.

Hyvinvointivaltio ja sen talousrationaaliset perustelut

Kapitalismin kesyttämiseksi voidaan hahmotella erilaisia ratkaisuja, joista suosituin on ollut hyvinvointivaltio. Pohjoismaisittain hyvinvointivaltio on taannut perusturvan ja suhteellisen tasa-arvoiset elämänellytykset kaikille kansalaisille. Tulokset on kuitenkin saavutettu monien aikaansa sidottujen taloudellisten ja ideologisten kamppailujen kautta. Sotien jälkeisen kasvun aikakaudelta luonnehti maailmankaupan osittainen vapautuminen, kuitenkin ilman nykyistä pääomien ja kaupan laaja-alaiseen vapauteen perustuvaa globalisaatiota. Neuvostoliitto ja sen valtapiiri tarjosivat ideologisen vaihtoehdon kapitalismille, jonka revisionistisena vastineena sosiaalidemokraattinen ajattelu sai tilaa lännessäkin.

Bretton Woods -aikakauden⁹³ rajoitetun globalisaation puitteissa hyvinvointivaltiota saattoikin puolustaa sekä rakenteellisella että

⁹² Piketty 2020, 706.

⁹³ Bretton Woods -aikakaudella viitataan toisen maailmansodan jälkeiseen voittajavaltioiden rakentamaan länsimaisen maailman talousjärjestykseen, jossa sovittiin kansainvälisen talouspolitiikan periaatteista ja suuntaviivoista.

ideologisella tasolla. Pääomien liikkeille asetetut rajoitukset hillitsivät kansainvälistä verokilpailua ja ylikansallisten yritysten mahdollisuuksia kotiuttaa voittoja matalan verotuksen maihin. Kansainvälisen kaupan rajoitukset puolestaan sallivat kansallisesti tärkeiksi katsottujen teollisuudenalojen suojelun. Kansallisvaltioilla oli tärkeä tehtävä talouden institutionaalisen toimintaympäristön luomisessa, mikä teki valtion roolin myös näkyväksi ja sai sen tuntumaan luonnolliselta osalta yhteiskuntaa. Näissä oloissa ajatus globaaleista ja omalla painollaan tehokkaasti toimivista markkinoista, jotka tuottaisivat myös normatiivisesti hyväksyttävissä olevia lopputulemia, ei välttämättä vakuuttanut. Globaalin kapitalismin syvennyttyä tilanne on muuttunut.

Globalisaation ja sen taustalla vaikuttavan talousrationaalisen ajattelutavan syventyessä hyvinvointivaltion asema ja luonne on täytynyt ajatella uudelleen. Ainakaan enää sitä ei voi (jos koskaan on voinutkaan) ymmärtää kansalaisten keskinäisen solidaarisuuden ilmentymäksi, jonka puitteissa erilaiset tavoitteet kohtaisivat jonkin itseisarvoisen arvopohjan, kuten reilouden, taloudellisen tasa-arvon tai yhteisöllisen päätöksenteon ihanteiden mukaisesti. Yksilöiden luonnonoikeuksia ja egoistista hyödyntavoittelua korostavan kapitalismin syventyessä tämä hegeliläistä perinnettä peilaava ajatus näyttää yhä epäasianmukaisemmalta. Hegeliläiseen ajatteluun paneudutaan myöhemmin sosialismin yhteydessä.

Yhdysvalloissa 1970-luvulla alkanut talousrationaalisen ajattelutavan yleistyminen synnyttikin itseään vahvistavan kehän, jossa hyvinvointivaltion puolustaminen yhteisen solidaarisuuden nimissä alkoi tuntua yhä kestävämmältä. Siinä määrin kuin yhä suurempi osa kansalaisista alkaa käsittää julkiset edut ja palvelut joksikin, mitä tulee kannattaa tai vastustaa itsekkäistä päämääristä käsin, ajautuvat hyvinvointipalveluiden solidaarista merkitystä puolustavat yhä heikompaan asemaan. Tulee yhä riskialttiimmaksi pitää kiinni hyvinvointivaltiosta ja sitä tukevasta ajattelutavasta.⁹⁴ Toki yhteistä

94 Dryzek 1996, 103–104; Offe 1987.

hyvää voi edelleen puolustaa, mutta tämä ei enää tunnu järkevältä. Solidaarisuuden puolustaminen ilmapiirissä, jossa muut ajavat vain omaa etuaan, saa tuntemaan itsensä höynäytetyksi ja hyväksikäytetyksi.

Sosiaalisen ympäristön merkitys ajattelutavoillemme ja toiminnallemme näkyy myös niin sanotussa Veblen-ilmiössä, jonka mukaan elämme maailmassa, jossa rikkaiden kulutustottumukset vierivät tulonjakamaa alaspäin.⁹⁵ Keskituloiset koettavat matkia yhtä luokkaa ylemmän sosiaaliryhmän kulutustottumuksia, nämä puolestaan jäljittelevät yhä vauraampia. Pystyäkseen ylläpitämään tai kasvattamaan yksityistä kulutusta ihmiset joutuvat työskentelemään pidempään. Kun tuloerot kasvavat, keskituloiset joutuvat entistä ahtaammalle pysyäkseen mukana oravanpyörässä. Sen vuoksi he eivät ole enää innokkaita rahoittamaan julkisia palveluja ja tulonsiirtoja.⁹⁶

Kasvava epätasa-arvo vaikuttaa myös äänestysaktiivisuuteen. Maltillisempien tuloerojen vuosikymmeninä 1966–1990 äänestysprosentit Suomen eduskuntavaaleissa olivat varsin korkeita, kun taas vuosina 1990–2015 äänestysaktiivisuus laski tasaisesti. Suurissa kaupungeissa pienituloisten alueilla äänestysprosentit ovat olleet jopa alle 50 prosenttia.⁹⁷ Yhdysvalloissa kansalaisten köyhemmän puoliskon äänestysaktiivisuus vaihtelee 15–20 prosenttia matalampana rikkaampaan puoliskoon verrattuna, ja sama ilmiö on alkanut näkyä myös Euroopassa 1990-luvulta alkaen.⁹⁸ Samoin Ranskan vuoden 2017 presidentinvaalien ensimmäisellä kierroksella äänestämättä jättäneiden 22 prosentin ryhmää luonnehtivat alhainen koulutus- ja tulotaso sekä reilusti pienempi varallisuustaso.⁹⁹ Kapitalistisen logiikan syventyessä heikommassa asemassa olevien usko

95 Veblen-ilmiö saanut nimensä sosiologi ja taloustieteilijä Thorstein Veblenin (1857–1929) huomiosta, jonka mukaan kuluttajien kysyntää ohjaa osaltaan tuotteisiin liitetty statusvaikutus (Veblen 2000).

96 Tuomala 2019, 82.

97 Tuomala 2019, 93–97.

98 Piketty 2021, 290.

99 Piketty 2020, 793.

omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa vähenee. On turhauttavaa yrittää vaikuttaa kasvaviin tuloeroihin, kun tietää ja kuulee, miten niitä perustellaan ja miten perusteltu myös oma tulonjaollinen asema on.

Talourationaalisen ajattelutavan yleistyminen vaikuttaa myös työntekijöiden näkemykseen itsestään ja heidän suhteestaan toisiin työntekijöihin: individualistinen oman edun tavoittelu häivyttää näkyvistä (vanhakantaisina pidetyt) luokkaintressit, vaikka juuri yhteisten päämäärien korostamista tarvittaisiin talouden tarjontapuolen intressien vastavoimaksi. Sen sijaan individualismin ja talourationaalisen ajattelutavan läpäisemä kulttuurimme saa ajatukset luokkakonflikteista vaikuttamaan yhä epäajanmukaisemmilta ja epäilyttävämmiltä.

William A. Jacksonin näkemys kumulatiivisesta kausaatiosta tarttuu näihin kysymyksiin. Sen mukaan vallitsevat trendit vahvistavat itseään ja voimistuvat ajan myötä. Samalla, kun näillä prosesseilla on taipumus jatkaa olemassaoloaan, on niiden mukaisilla sosiaalisilla muutoksilla taipumus institutionalisoitua, elleivät mitkään ulkopuoliset tekijät tätä estä.¹⁰⁰ Rodrikin huomiot *zeitgeistista* viittaavat samaan ilmiöön eli yhteiskuntien endogeenisiin mekanismeihin. Yleinen ilmapiiri ja vallitsevat ajattelutavat vaikuttavat poliitikkojen käsityksiin siitä, mikä on mahdollista ja tavoiteltavaa. Mitä päämääriä tulisi tavoitella? Miten maailma toimii? Mitä välineitä on käytettävissä omien intressien edistämiseksi? Nämä ideat ovat alttiita sekä manipulaatiolle että innovaatioille, mikä tekee niistä myös osan poliittista peliä.¹⁰¹

Yhteiskunnallinen ympäristö ja mekanismit vaikuttavat aina siihen, mitä ajattelemme itsestämme ja suhteestamme toisiin ihmisiin,

¹⁰⁰ Jackson 2019, 136.

¹⁰¹ Rodrik 2018, 164–165. Poliitikan tutkimuksessa puhutaan ns. Overtonin ikkunasta, joka tarkoittaa näkökantoja, joita kulloinkin pidetään järkevinä ja poliittisen keskustelun arvoisina (Quiggin 2014, 126). Sen lisäksi, että asianmukaisena pidettävän keskustelun luonteeseen vaikuttavat kulttuuriset muutokset, voi sen sisältöä pyrkiä tietoisesti ohjaamaan. Esimerkiksi uusliberalististen ajatushautomoiden toiminnan voi nähdä pyrkimykseksi luonnollistaa individualistista ja talourationaalista ajattelutapaa. Tämä on luonut pohjaa myös globaalin kapitalismin juurtumiselle aikamme maailmankuvaan.

mitä pidämme hyvänä yhteiskuntana tai millaisten päämäärien toteutumista haluamme edistää. Sen paremmin kansalaiset kuin poliitikotkaan eivät ole immuuneja ajattelutavan muutoksille.

Kapitalistisen ja talousrationaalisen ajattelutavan (individualismin, vahvojen luonnonoikeuksien ja egoistisen hyödyntavoittelun) syventyessä hyvinvointivaltion puolustaminen vaikeutuu. Jos hyvinvointivaltiota halutaan puolustaa myös syvän kapitalismin oloissa, tulee se tehdä kapitalismin ehdoilla. Tällöin hyvinvointivaltion tehtäväksi tulee kansalaisten yksilöllisen toiminnan mahdollistaminen markkinoilla ja kansalaisyhteiskunnassa. Oleellista on turvata kansalaisten perusoikeudet (elämä, vapaus ja omistusoikeus), joiden puitteissa he voivat tavoitella omia päämääriään, ja perustaa vaalidemokratia. Huolenaiheeksi nousee kuitenkin valtiollisen vallan keskittyminen, jota tulee hillitä perustuslain, valtiollisen vallanjoon ja kilpailullisen vaalidemokratian keinoin.

Syvänkin kapitalismin oloissa pyritään kuitenkin yleensä takaamaan kansalaisille jonkinlainen perusturva vähintäänkin hillitsemään markkinoilta syrjäytyneen kansanosan kapitalistiselle voitontavoittelulle aiheuttamaa uhkaa. Tämän vuoksi tiukimmatkin uusliberalistit (kuten Hayek tai Milton Friedman) tunnustavat yleensä tarpeen jonkinasteiselle perustoimeentulolle. Lisäksi yksityinen, rikkaiden armeliaisuuteen perustuva hyväntekeväisyys voi täydentää sosiaaliturvan aukkoja. Filantropia on kuitenkin kovin valikoivaa ja käytännössä tietyllä tavalla nurinkurista. Kuten Piketty huomauttaa, sitä harjoittavat ensi sijassa hyvin varakkaat, jotka usein saavat merkittäviä veroetuja lahjoituksistaan. Toisin sanoen alemmat ja keskiluokat tukevat verojensa kautta varakkaiden filantrooppisia mieltymyksiä – uusi tapa ottaa haltuun julkishyödykkeet ja hallita varallisuuden avulla.¹⁰²

Edellä esitettyyn tapaan taloustieteellinen ajattelu tarjoaa kuitenkin myös vastavoimia syvän kapitalismin kehityskuluille. Epätäydellisten markkinoiden teoria on osoittanut uuskeynesiläisten toi-

102 Piketty 2020, 716.

menpiteiden sekä kansalaisten toiminta- ja työkykyä yllä pitävien sosiaali-, terveys-, vakuutus- ja koulutuspalveluiden merkityksen talouskasvulle. Tämä sallii liikkumatilaa sosiaalisten päämäärien toteuttamiselle (joskin tarve taata peruspalvelut kaikille kansalaisille voidaan kyseenalaistaa). Samaten tasa-arvoisempi tulonjako voi edistää taloudellisten päämäärien tavoittelua. Rodrik viittaa Skandinavian maihin, joissa tasa-arvoinen politiikka ei ole estänyt taloudellista menestystä, sekä Ostry, Bergin ja Tsangaridesin tutkimukseen,¹⁰³ jonka mukaan suurempi tasa-arvo on yhteydessä keskipitkän aikavälin nopeampaan talouskasvuun (sekä maiden sisäisessä että niiden välisessä vertailussa). Uudelleenjakavan politiikan ei tutkimuksessa todettu rapauttavan taloudellista suorituskykyä.¹⁰⁴ Sen sijaan korkean epätasa-arvon maissa, joissa köyhiltä kotitalouksilta on viety taloudelliset ja koulutukselliset mahdollisuudet, talouskasvu on taantunut.¹⁰⁵ Samankaltaiseen kehitykseen viittaa Euroopassa 1980-luvulta alkanut tuloerojen jyrkkä kasvu ja talouskasvun heikentyminen.¹⁰⁶ Rodrik kuitenkin huomauttaa, että taloustieteessä on vain muutamia totuuksia, jos niitäkään. Tasa-arvon ja taloudellisen suorituskyvyn suhde onkin luultavimmin ehdollinen kuin määrätty, riippuen epätasa-arvon taustalla vaikuttavista syvemmistä syistä ja monista välittävistä tekijöistä.¹⁰⁷ Jos esimerkiksi talouskasvulle keskeinen teknologinen muutos vaatii korkeaa osaamista, on sen omaksuminen ja leviäminen omiaan laajentamaan matalan ja korkean taitotason työntekijöiden ansioiden välistä kuilua.¹⁰⁸ Orastava uusi konsensus epätasa-arvon taloudellista suorituskykyä haittaavasta vaikutuksesta onkin todennäköisesti yhtä harhaanjohtava kuin aikaisempi vastakkainen näkemys.¹⁰⁹

103 Ostry, Berg ja Tsangarides 2014.

104 Rodrik 2018, 149.

105 Rodrik 2018, 149–150.

106 Piketty 2020, 652.

107 Rodrik 2018, 149–150.

108 Rodrik 2018, 153.

109 Rodrik 2018, 150.

Joka tapauksessa hyvinvointivaltion ongelma kiteytyy lopulta sen rahoitukseen, joka ilmentää kapitalismille ominaista ristiriitaa valtion ja markkinoiden välillä: hyvinvointivaltion ylläpitämiseksi tarvitaan verotuloja, joiden hankkiminen ei kuitenkaan saisi (liikaa) haitata talouden tarjontapuolen voitontavoittelua. On kuitenkin hankalaa tavoitella samaan aikaan korkeampaa veroastetta vaativaa julkista palvelutuotantoa ja markkinoiden kilpailullisesti tehokasta toimintaa. Lisäksi monet väestörakenteeseen ja talouden toimintaympäristöön liittyvät tekijät asettavat omat haasteensa. Väestön ikääntyminen, syntyvyyden väheneminen, elinajanodotteen ja eläkkeellä-oloajan kasvu sekä odotettavissa oleva matalamman kasvun vaihe luovat rahoituksellisia ongelmia hyvinvointipalveluiden tuotannolle.

Hyvinvointivaltion tulevaisuus onkin kapitalismin syventyessä uhattuna. Liberalistiset perusoikeudet sekä kapitalistista voitontavoittelua ja talouskasvua tukevat epätäydellisten markkinoiden teorian mukaisetkaan toimenpiteet eivät hyvinvointivaltion rakennuspuiksi välttämättä riitä. Hyvinvointiyhteiskunnan tukeminen vaatii vakavampaa suhtautumista taloudelliseen epätasa-arvoon, sosiaali-, terveys-, vakuutus- ja koulutuspalvelujen saatavuuden ja laadun vahvistamista, demokraattisen päätöksenteon rikastamista sekä kansalaisten elämismaailmallisen todellisuuden asianmukaista huomioimista. Näitä itseisarvoisia kysymyksiä tarkastellaan myöhemmin sosialismin puitteissa. Sitä ennen on syytä paneutua kapitalismin ja demokratian väliseen suhteeseen.

Kapitalistinen minimaalinen demokratia

Lähtökohtaisesti kapitalismi ei ole demokraattinen järjestelmä. Se on tapa koordinoita kansalaisten hyvinvointia tavoittelevat pyrkimöt yhteiskunnallisella tasolla. Edellytykset kapitalistisen talouden toiminnalle voidaan toki hankkia demokraattisesti, mutta ne voi myöntää myös hyväntahtoinen diktaattori. Taloustieteen näkökulmasta kumpikin vaihtoehto on kansalaisten kannalta yhtä hyvä, koska yksilöiden valintoja määrittävien preferenssien ei katsota sisältävän erottelua kyseisten (tai muiden samankaltaisten) vaihtoehtojen välillä: valintoja tarkastellaan vain niiden konsekventialisten seurausten (hyödyn maksimoinnin) näkökulmasta huomioiden valintatilanteeseen liittyviä proseduraalisia normatiivisia tai poliittisia aspekteja eli sitä, tapahtuuko hyödyn maksimointi normatiivisesti hyväksyttävissä olosuhteissa.¹ Tässä mielessä demokratia ei ole elimellinen osa tehokkaasti toimivaa kapitalistista yhteiskuntaa.

Lähempää tarkastelua diktatuuri ei kuitenkaan kestä. Taloustieteen näkökulmasta myös diktaattori on itsekäs toimija, joka käyttäisi valtaansa ja resurssejaan omien etujensa tavoitteluun eikä hänellä olisi motiivia luoda kansalaisten hyvinvointia edistävää kapitalistista järjestelmää (vrt. edellä Locken kritiikki Hobbesia kohtaan). Jotta kansalaisten intressit tulisivat turvatuiksi, täytyy julkisen vallan olla kansalaisten itsensä valvonnassa. Tämä perustelee kilpailullisen vaalidemokratian, jonka puitteissa kansalaiset voivat säännöllisin väliajoin varmistaa, että päätöksentekijät eivät kahmi liikaa valtaa itsel-

1 Samaan tapaan Amartya Sen tekee erottelun valintojemme kokonaisvaltaisen lopputuloksen (*comprehensive outcome*) ja kulminaatiolopputuloksen (*culmination outcome*) välillä. Jos joku ei halua vain voittaa vaaleissa vaan haluaa voittaa ”reilulla tavalla”, tavoittelee hän kokonaisvaltaista lopputulosta (Sen 2002, 12.)

leen ja julkiset päätökset tukevat kansalaisten hyvinvointia. Säännöllisiin vaaleihin, poliittisten puolueiden väliseen kilpailuun, yleiseen äänioikeuteen ja vapaaseen kansalaisyhteiskuntaan perustuvaa poliittisen päätöksenteon järjestelmää voidaan kutsua minimaaliseksi demokratiaksi. Se määrittää merkittävilta osin vallitsevaa demokratia-ikäsiyestämme: sitä, mitä yhteinen päätöksenteko voi tarkoittaa.

Minimaalisen demokratian iskostuminen osaksi länsimaista poliittista ajattelua on suuri saavutus, jolla on merkitystä myös taloudellisten päämäärien tavoittelulle. Rodrikin kansainväliseen vertailuun perustuva tutkimus tarjoaa viitteitä siihen, että demokratia tuottaa korkealaatuista kasvua, parempaa ennakoitavuutta, vakautta, joustavuutta ja tasa-arvoisempia lopputulemia.² Myös Acemoglu, Naidun, Restrepon ja Robinsonin tutkimus korostaa demokratian merkitystä talouskasvulle. Vaikutusmekanismeiksi tutkimuksessa esitetään monenlaisia tekijöitä: demokratia nostaa bruttokansantuotetta rohkaisemalla investointeja, lisäämällä koulutusta, aikaansaamalla taloudellisia uudistuksia, parantamalla julkishyödykkeiden tarjontaa ja vähentämällä sosiaalista levottomuutta.³ Kaikkienensa yksittäisiin tutkimuksiin on kuitenkin syytä suhtautua varauksella. Rodrikin mukaan todistusaineisto demokratian merkityksestä talouskasvulle koetaan yleisesti ottaen heikoksi.⁴ Osoittaaahan erityisesti Kiinan 1980-luvulta alkanut menestys, miten autoritaarinen hallinto voi edistää taloudellisten päämäärien ja talouskasvun tavoittelua.

Minimaalisella demokratialla on myös ongelmansa, joihin paneudutaan seuraavaksi. Edellä on tarkasteltu kapitalismin poliittista päätöksentekoa rajoittavia tekijöitä: kansalaisten intressien tasapuolinen edistäminen ei kapitalismin puitteissa onnistu. Lisäksi politiikkojen itsekkyyks aiheuttaa haasteita vaalidemokratialle ja kansalaisten tietämättömyys korostaa tarvetta elitistiseen tai teknoraattiseen päätöksentekoon.

2 Rodrik 2018, 95.

3 Acemoglu, Naidu, Restrepo ja Robinson 2014.

4 Rodrik 2018, 288.

Kansalaisten intressien epätasa-arvoinen huomioiminen

Kapitalismin ytimessä vaikuttava talouden tarjontapuolen intressien ylivalta on konkreettisesti todennettavissa. Rodrik viittaa Martin Gilensin ja Benjamin Pagen Yhdysvaltojen poliittista päätöksentekoa koskevaan tutkimukseen,⁵ jonka mukaan liittovaltion poliittiset päätökset heijastavat taloudellisen eliitin (korkeimman tulokymmenyksen) ja organisoituneiden intressiryhmien preferenssejä. Näiden huomioimisen jälkeen tavallisten (keskituloisten) amerikkalaisten mielipiteillä ei juuri ole merkitystä. Tutkimustulos ei osoita, että poliittiset päätökset sinänsä huonontaisivat tavallisten kansalaisten asemaa. Useimmissa kysymyksissä keskimääräisen (keskituloisen) äänestäjän ja eliitin mielipiteet eivät eroa kovin paljon toisistaan. Molemmat esimerkiksi kannattavat vahvaa kansallista puolustusta ja tervettä taloutta. Kun näkemykset kuitenkin eroavat, on eliitin näkemyksillä lähes yksinomainen merkitys.⁶

Näiden tulosten voi ajatella osoittavan rahan vallan politiikassa, ehkä erityisesti Yhdysvaltain kontekstissa. Kuten Tuomala huomauttaa, voimakas lobbaus ja avokätinen vaalirahoitus vaikuttavat kiistatta lainsäädäntöön ja sääntelyyn. Toisin sanoen raha pääsee vaikuttamaan siihen, miten rahaa tahkoavat markkinat toimivat.⁷ Tulosten voi kuitenkin tulkita heijastavan myös kapitalismin rakenteellista pakkoa: yksityiseen voitontavoitteluun perustuvassa järjestelmässä talouden tarjontapuolella toimivien intressien edistämiseksi ei ole vaihtoehtoa. Heldin mukaan yksityisen pääoman kasaamisen asettamat rajoitteet länsimaiden hallituksille ja valtion instituutioille kaventavatkin systemaattisesti poliittisia vaihtoehtoja. Muun muassa yksityisiin investointeihin ja yksityisomaisuuteen nojaava järjestelmä asettaa hallituksille objektiivisia vaatimuksia, jotka niiden tulee täyttää talouskasvua ja vakaata kehitystä tavoitellessaan.⁸

5 Martin Gilens ja Benjamin Page 2014.

6 Rodrik 2018, 170–171.

7 Tuomala 2019, 36.

8 Held 2010, 170.

Marxilaisittain ilmaistuna talouden ”autonomiset” lait ja ”abstrakti” pääoma toimivat vallankäyttäjinä.⁹ Pääoman kiertokulkuvaation R-T-R’ mukaisesti kapitalistinen voitontavoittelu alistaa muut yhteiskunnalliset päämäärät alleen.

Kapitalismin rakenteellinen valta näkyy myös viimeaikaisten kriisien hoidossa. Finanssi- ja eurokriisin pakottamana pankkeja ja finanssisektoria on tuettu massiivisesti samalla, kun kriisien taloudelliset kustannukset ovat koituneet valtioiden ja tavallisten kansalaisten maksettavaksi. Koronakriisin oloissa valtiot puolestaan ovat ottaneet lisää velkaa pitääkseen yhteiskunnan ja liike-elämän toimintaedellytykset kunnossa. Kriiseistä nousu edellyttää kuitenkin talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten tukemista tavallisten kansalaisten ja työntekijöiden kustannuksella. Ideologiset virtaukset, poliittinen valtatasapaino ja taloustieteellisen ajattelun lähtökohdat (täydelliset vastaan epätäydelliset markkinat) määrittävät miten suureksi tämä epäsuhta muodostuu. Kaikkein varakkaimpien kansalaisten preferenssien miellyttäminen ei välttämättä ole taloudellisesti järkevintä politiikkaa, mutta taloudellisten tehokkuustavoitteiden paineessa tavallisten kansalaisten intressit jäävät joka tapauksessa välinearvon asemaan.

Tietyissä mielessä kapitalismin voikin uudella tavalla nähdä pelaavan varhaisen liberalismien halua sitoa äänestys-oikeus omistusoikeuteen. Kansalaisten äänioikeutta ei enää rajoiteta, mutta niiden kansalaisten, joiden intressit ovat systeemin kanssa yhdensuuntaisia, äänellä on enemmän painoarvoa. Talouden tarjontapuolella toimivien tavoitteet menevät sille alisteisten sosiaalisten ryhmien, kuten työntekijöiden, työttömien ja erilaisista hyvinvointipalveluista riippuvaisten kansalaisryhmien, edelle.

Kapitalismin syventyessä kansalaisten tasa-arvoa korostavien ihanteiden tavoittelu vaikeutuu. Tämä on huomattavissa tarkastelemalla Bretton Woods -aikakauden rajoitetun globalisaation suhdetta aikamme kapitalistiseen järjestykseen. Tasa-arvotavoitteiden

9 Wood 2016, 41.

saavuttamisen voidaan katsoa olleen helpompaa Bretton Woods -ympäristössä, jossa valtiolla oli vahva rooli, kansallisia intressejä saatettiin suojella protektionistisilla toimenpiteillä eivätkä pääomat saaneet liikkua vapaasti. Samalla Bretton Woods -järjestelmä oli kuitenkin yleisesti hyväksytytyn näkemyksen mukaan taloudellisesti tehottomampi tapa järjestää globaali talous. Tämä tarkoittaa tasa-arvotavoitteiden tehokkaamman saavuttamisen edellyttävän jo lähtökohdissaan taloudellisesti tehottomamman toimintaympäristön, mikä korostaa tehokkuustappioita, joita tasa-arvotavoitteiden tavoittelusta joka tapauksessa katsotaan koituvan. Taloustieteessä paljon puhuttu ristiriita taloudellisen tehokkuuden ja tasa-arvon välillä syvenee.

Syvää globalisaatiota puolustavat taloustieteilijät voivat kuitenkin vedota sen aikaansaamaan taloudellisen kokonaistuotannon kasvuun. Tämä tekee mahdolliseksi parantaa kaikkien asemaa, koska ne, jotka ensisijaisesti hyötyvät talouskasvusta, voivat kompensoida häviöitä siten, että kaikkien asema lopulta paranee. Tämän niin kutsutun potentiaalisen Pareto-parannuksen idean mukaisesti kannattaa purkaa (Bretton Woods -tyyppiset) talouden rajoitteet ja tavoitella globaaleilla markkinoilla kilpailullista tehokkuutta, jonka hyödyt voidaan sitten jakaa kaikille. Potentiaalisen Pareto-parannuksen idea toimii, jos kompensatiot todella suoritetaan. Tämä ei kuitenkaan ole helppoa. Työpaikkansa menettäneet eivät välttämättä löydä töitä niiden siirryttyä halpatyömaihin, kotimaisen kilpailukyvyyn ylläpitämiseksi alennettuja palkkoja ei voi korottaa ja verojen avulla suoritettut tulonsiirrot heikentävät talouden tarjontapuolen kannustimia. Rodrik huomauttaa myös, että jälkikäteen suoritettavia kompensatioita vaivaa ajallisen epä johdonmukaisuuden (*time inconsistency*) ongelma. Ennen uuden poliittisen päätöksen, kuten kauppasopimuksen, toimeenpanoa siitä hyötyvillä on kannustin sitoutua suorittamaan korvauksia siitä kärsiville. Päätöksen realisoiduttua kannustinta ei juurikaan ole, koska vallitsevan tilanteen purku kaikinensa on kallista tai valtasuhteet kääntyvät voitta-

jien eduksi.¹⁰ Muutenkin potentiaalisen Pareto-parannuksen ideassa on omien käsien pesun makua. Reaalimaailmassa ja globalisaation syventyessä ei voida tehdä poliittisesti sitovia päätöksiä siitä, miten ja milloin saavutettavissa olevat hyödyt tullaan tulevaisuudessa jakamaan.

Kapitalismin syventyessä myös kansalaisten intressien tasa-arvoisen toteuttamisen tueksi tarvittavan solidaarisuuden voi nähdä murenevan, kun ajan hengeksi muodostunut talousrationaalinen ajattelutapa saa yhä enemmän vaikutusvaltaa. Ideologisen vastavoiman puuttuessa näkemys, jonka mukaan rikkaat ja köyhät todellakin saavat mitä ansaitsevat, saa vahvemman jalansijan. Kapitalistisen ideologian (joskaan ei välttämättä reaalipolitiikan) johtotähdessä Yhdysvalloissa suuret tuloerot hyväksytäänkin eri tavalla kuin Pohjoismaissa, joissa kapitalismin solidaarisella kesyttämällä on vahvempi mutta nykyään ehkä murenemassa oleva perintö. Tasa-arvo tavoitteiden saavuttaminen syvenevän kapitalismin oloissa alkaakin näyttää yhä vaikeammalta. Niiden toteuttamiseksi tarvitaan kapitalismin ylittämistä. Sosialismia.

Poliitikkojen itsekkyyks ja julkisen valinnan koulukunta

Taloustieteellisen ajattelutavan mukaan ihmiset eivät tavoittele omaa etuaan vain markkinoilla vaan myös politiikassa. Niin kansalaiset, poliitikot, etujärjestöt kuin byrokraatitkin pyrkivät hyödyntämään poliittista koneistoa omien egoistisen päämääriensä näkökulmasta (mitä tämä sitten tarkoittaaakin). Markkinoilla itsekkyyks on hyve, koska sen mukainen toiminta hyödyttää lopulta kaikkia. Poliitiikan puitteissa omaa etua sen sijaan voi hakea toisten kustannuksella. Näihin kysymyksiin ja niihin liittyviin ongelmiin on paneuduttu *julkisen valinnan teoriassa* (*Public Choice Theory*). Se antaa

10 Rodrik 2018, 206.

varsin koruttoman kuvan poliittisesta päätöksenteosta vailla romantiikkaa tai illuusioita.¹¹

Kansalaisilla on omat tavoitteensa, joiden toteuttamiseksi he vaaleissa antavat äänensä. Ongelmana on kuitenkin, että yksittäisen äänen merkitys vaalien lopputulokselle on olematon. Tuskin koskaan ovat yksittäiset äänet vaaleja ratkaisseet. Miksi siis edes äänestää? Ehkä kyse on rituaalista, jossa tuntee olevansa osa poliittista yhteisöä tai saa syyn osallistua vaalivalvojaisiin. Joka tapauksessa ei tunnu kovin järkevältä panostaa oman poliittisen ymmärryksen vaalimiseen, kun vaaleissa annetulla äänellä ei tunnu olevan merkitystä. Markkinoilla kansalaisten on rationaalista hankkia mahdollisimman paljon tietoa ostopäätöstensä tueksi, mutta politiikan puitteissa on rationaalista pysyä tietämättömänä (*rational ignorance*): poliittisiin kysymyksiin ja päätöksenteon mekanismeihin paneutuminen on hukkaan heitettyä aikaa, jonka voisi käyttää paremminkin. Kansa pysyy siis tietämättömänä. Tämä on demokraattisen päätöksenteon kannalta ongelmallista, ja tilannetta pahentaa sen myötä poliitikoille avautuva mahdollisuus olla sen suuremmin välittämättä kansalaisten valvovasta katseesta (paitsi vaalien alla).

Poliitikkojen näkökulmasta julkinen päätöksenteko tarjoaakin väylän oman edun tavoittelulle. Poliitikka on ura, joka parhaimmillaan antaa poliitikoille valtaa, luo arvostusta ja tuottaa merkittäviä taloudellisia palkkioita. Poliitikkojen ei välttämättä kannatakaan ajaa (jotenkin määriteltyä) yhteistä etua vaan pohtia erilaisia mahdollisuuksia omien intressiensä edistämiseen. Erinomaisen sauman tähän tarjoaa se, että julkisten päätösten kohdalla liossa eivät ole poliitikkojen omat vaan julkiset resurssit, joita sopivasti kohdentamalla omia intressejä voi edistää. Etujärjestöjen tai jonkin liike-elämän sektorin vaatimusten myötäileminen voi olla hyvä keino omien etujen ajamiseen. Poliitikoilla voi esimerkiksi olla mielessään tuleva ura jollakin teollisuudenalalla, ja he haluavat tehdä siihen hyvän vaikutuksen. Tämä saa heidät tukemaan kansalaisten kokonaishyvin-

11 Buchanan 1991, 217.

voinnin kannalta epäsuotuisia toimia, kuten protektionismia tai liiketoiminnan kohdistettua sääntelyä. Myös markkinoiden vapauttaminen ja sääntelyn vähentäminen voivat palvella poliitikkojen oman edun tavoittelua. Tämän motiivin voi osaltaan nähdä vuoden 2018 rahoituskriisiin taustalla vaikuttaneessa finanssimarkkinoiden sääntelyn vapauttamisessa.

Etujärjestöjen toimintaan liittyy myös itsessään ongelmia. Pienemmät (kuten jonkin liike-elämän sektorin) etujärjestöt saavat näkemyksensä usein suurempia (kuten työntekijöiden tai ympäristöasioita ajavia) etujärjestöjä helpommin kuuluviin. Jäsenmäärältään rajoitettujen etujärjestöjen jäsenillä on myös kannustin ilmaista näkemyksensä ja osallistua ryhmänsä päämäärien muodostamista koskevaan päätöksentekoon. Jäsenmäärältään laajojen etujärjestöjen jäsenillä sen sijaan on kannustin jättää asiat muiden hoidettavaksi, kun oma näkemys joka tapauksessa hukkuu muiden joukkoon. Kyseessä on (edellä mainittua äänestyskäyttäytymistäkin luonnehtiva) vapaamatkustamisen (*free riding*) ongelma, hoitakoot muut päätöksenteon. Vapaamatkustaminen tarjoaa myös etujärjestöjen johdolle tilaisuuden ajaa omia etujaan jäsentensä kustannuksella.

Poliittista päätöksentekoa luonnehtivat myös lehmänkaupat, joissa palveluksia vaihdetaan toisiin. Luontoarvoja puolustaakseen poliitikot voivat esimerkiksi suojella luonnonvaraisia koskia, mutta sen hintana voi olla turvetuotannon tukeminen. Tämänkaltaiset ratkaisut eivät luultavastikaan vastaa sitä alun perin ympäristötietoisesti motivoitunutta päätöksentekoa, jota varten kansalaiset olivat poliitikot toimeensa valinneet. Samoin byrokraattinen toiminta, jonka tarkoituksena on edistää jotenkin määriteltyä yhteistä intressiä, ajautuu vaikeuksiin. Byrokraattisen päätöksenteon eri lohkot, toimialat ja niiden edustajat voivat pyrkiä vahvistamaan asemaansa toisten kustannuksella vaikkapa oman toimialan tehtävien ja sille vaaditun rahoituksen lisäämisen avulla.

Vaalidemokratia asettaa poliitikot toki vastuuseen ja saa heidät kuuntelemaan kansalaisten vaatimuksia, joskaan ei välttämättä hedelmällisellä tavalla. Edellä todettiin, miten poliitikot pyrkivät var-

mistamaan uudelleenvalintansa kansaa mielistelemällä, valtion budjettia kasvattamalla ja kaikenlaista hyvää, kuten työpaikkoja, lupamalla. Jossain kohtaa tuhlailu täytyy kuitenkin lopettaa, mikä johtaa talouden kiristämiseen, työttömyyden lisääntymiseen ja hyvinvointipalvelujen karsimiseen (kunnes seuraavat vaalit taas lähestyvät). Tämä aiheuttaa vaalikierrosta johtuvaa suhdannevaihtelua,¹² jossa inflaation ja kasvavan työttömyyden jaksot vaihtelevat poliitikkojen tasapainoilla kansan vaatimusten ja valtion velan hillitsemisen välillä. Kaikesta tästä kärsivät lopulta tavalliset kansalaiset, jotka joutuvat elämään poliitikkojen aiheuttaman taloudellisen epäjärjestyksen alla.

Näiden huomioiden valossa poliittinen päätöksenteko ei kovin hyvältä vaikuta. Ihanne demokratian pohjalta rakentuvasta kansan itsehallinnosta taipuu kansalaisten tietämättömyyden ja poliitikkojen itsekkyyden alle. Kokonaan demokraattista päätöksentekoa ei kuitenkaan voi hylätä, onhan sen tehtävänä estää valtiollisen vallan auktorisoituminen. Poliitikkojen pahimpia väärinkäytöksiä voidaan pyrkiä estämään julkisen päätöksenteon sääntöjä muokkaamalla, kuten valtionhallinnon yksiköiden toimintaa säätelemällä, valtion budjettialijäämien rajoittamisella ja keskuspankkien itsenäisyyden takaamisella. Nämä toimet rajoittavat poliittista päätöksentekoa ja luovat tilaa markkinoille, joiden epäonnistumiset nähdään usein poliitikkojen tunarointia¹³ vähäisemmäksi haitaksi. Julkisen valinnan koulukunnan näkemykset poliittisen päätöksenteon sääntöjen uudistamisesta tukevatkin pääosin uusliberalistista näkemystä markkinoiden ensisijaisuudesta poliittiseen päätöksentekoon nähden. Tulee kuitenkin huomata, että yhteiskunnallinen sääntely ei uusliberalistisen politiikan myötä välttämättä vähene vaan muuttaa muotoaan. Poliittisen päätöksenteon uudelleen organisoiminen ja markkinoiden oikeaoppinen järjestäminen vaativat omat sääntöjärjestelmänsä.

12 Blyth 2017, 181.

13 Tähän viittaa puhe valtion epäonnistumisista (*government failure*).

Jossain määrin julkisen valinnan koulukunnan puitteissa voidaan kuitenkin ajatella myös toisin. Oma asemaansa pönkittääkseen poliitikot voivat päätyä myös kansalaisia hyödyttäviin ratkaisuihin. Esimerkiksi jonkin teollisuudenalan suosiota hakeakseen poliitikkojen ei välttämättä tarvitse turvautua protektionismiin, vaan he voivat myöntyä kaupan vapauttamiseen, kunhan samalla rakennetaan erilaisia ratkaisuja (kuten yritystukia) siitä kärsivän teollisuudenalan kompensoimiseksi. Myös etujärjestöjen itsekkäitä pyrkimyksiä voidaan kekseliäillä ratkaisulla pyrkiä tasapainottamaan. Rodrik huomauttaa, että Yhdysvaltain kongressi salli radio- ja televisio- ja huutokaupan rajoittamalla sen kaupallisiin langattomiin palveluihin ja myöntämällä tietyille ryhmille (naiset, vähemmistöt ja pienet yritykset) erioikeuksia. Näiden järjestelyiden puitteissa kaikki kongressin päätöksentekijät saivat jotakin: joko verotulot tai poliittinen edunvalvonta kohentuivat.¹⁴ Geoffrey Brennan puolestaan on huomauttanut, että oman äänen merkityksettömyyden huomioiminen voi saada äänestäjät ilmaisemaan vaaleissa ensisijaisesti eettisiä näkemyksiään, joita poliitikkojenkin kannattaa valintansa varmistamiseksi kannattaa.¹⁵

Kansalaisten tietämättömyys ja elitistinen ja teknoraattinen päätöksenteko

Modernien yhteiskuntien ja talouden hallinta edellyttää pitkälle kehittyneitä taloustieteellistä ymmärrystä ja sen soveltamista. Vaikka ei hyväksyisi näkemystä kansalaisten rationaalisesta tietämättömyydestä, on syytä kysyä, miten hyvin ihmiset ymmärtävät talouden toimintaperiaatteita ja taloustieteen toimenpidesuosituksia. Missä määrin heitä näissä asioissa kannattaa kuunnella? Mikä rooli demokratialle annetaan?

Kapitalismissa demokratia nähdään välineeksi valjastaa poliittisesti neutraalit markkinat yhteisen hyvän tavoitteluun. Markkinoin-

14 Rodrik 2018, 189.

15 Dryzek 1997, 100.

den ajatellaan 1) sallivan kaikenlaisten (järkevien) intressien edistämisen, ilman systemaattisia vääristymiä suuntaan tai toiseen, jolloin 2) ne voidaan myös valjastaa monenlaisten poliittisten päämäärien toteuttamiseen. Näin kapitalistinen järjestelmä tulee ainakin oikeuttaa, jos sen yhteydessä halutaan säilyttää ajatus demokratiasta kansalaisten intressien turvana. Kansalaisten intressit voivat heijastaa monenlaisia asioita, esimerkiksi yksilölliseen vapauteen, voitontavoitteluun, hyvinvointiyhteiskuntaan, taloudelliseen tasa-arvoon tai hyvään elämään liittyviä näkemyksiä. Demokratia tai politiikka ja talous voidaan näin erottaa toisistaan: demokraattisen päätöksenteon kautta kansalaiset voivat ilmaista poliittisia näkemyksiään, joiden toteuttamiseen markkinat voidaan valjastaa. Tämän jälkeen kansalaisilla ei kuitenkaan tulisi olla sananvaltaa politiikassa ja taloudessa, koska he eivät ymmärrä niiden lainalaisuuksia. Sen sijaan asiantunteva eliitti ottaa tehtäväkseen kansalaisten demokraattisesti ilmaisujen ihanteiden toteuttamisen. Teknoraattinen päätöksenteko on oleellinen osa kapitalistista demokratianäkemystä.

Karkeimmillaan markkinat itsessään voidaan nähdä poliittiseksi ihanteeksi. Friedrich von Hayekin (1899–1992) uusliberalismissa vapaat markkinat nähdään itseohjautuvaksi ja normatiivisesti hyväksyttäväksi yhteiskunnalliseksi järjestelmäksi, jonka puitteissa kansalaiset voivat vapaasti toteuttaa yksilöllisiä päämääriään. Tällöin erillistä demokraattista päätöksentekoa ei periaatteessa tarvita, vaan valtion hallinto voidaan suoraan rakentaa tukemaan vapaiden markkinoiden toimintaa.

Hayekin järjestelmässä yhteiskunnallisen päätöksentekojärjestelmän vaikutusvaltaisimman osan olisi lakia säätävä edustuslaitos (*Legislative Assembly*). Siinä lainsäädäntövalta luovutettaisiin kokeneille ja asiantunteville parlamentaarikoille, jotka ovat hankkineet maineensa ja arvostuksensa tavanomaisen elämän puitteissa. Parlamentaarikkojen edustuskauden tulisi olla pitkä, ehkä 15 vuotta. Kautensa jälkeen edustajia ei voisi valita uudelleen mutta ei pakottaa hankkimaan elantoaan markkinoillakaan. Sen sijaan heille tulisi taata jokin kunnianarvoisa mutta neutraali julkinen tehtävä. Nämä järjestelyt

takaisivat sen, että lakeja säätäessään parlamentaarikkojen ei tarvitsisi huolehtia uudelleenalinnastaan eikä puolueen tuesta päätöksilleen. Parlamentaarikot valittaisiin vaaleilla, joissa 45-vuotiaat kansalaiset valitsisivat joukostaan lakia säätävän edustuslaitoksen jäsenet, joiden ikäjakaumaksi muodostuisi näin 45–60 vuotta.¹⁶ Lakia säätävälle elimelle alisteinen olisi hallinnollinen edustuslaitos (*Governmental Assembly*). Sen päätöksiä sitoisivat lakia säätävän edustuslaitoksen oikeudenmukaiset käytännöt, eikä se voisi toimeenpanna niiden vastaisia kansalaisia koskevia toimeksiantoja. Hallinnollisen edustuslaitoksen jäsenet valittaisiin vaaleilla, mutta hallitukselta etuja saavilla ryhmillä, kuten sen työntekijöillä, työttömällä ja eläkeläisillä, ei olisi äänioikeutta.¹⁷ Vain tämänkaltaisen järjestelmän puitteissa voi kapitalistinen yhteiskuntajärjestys Hayekin mukaan säilyä. Yhteiskunnan hallinnosta huolehtivat markkinoiden luonteen ja mekaniikat tuntevat kypsän iän saavuttaneet osajat, eivätkä poliittiset kiistat riko oikeusvaltion periaatteita. Saastamoisen mukaan ihanteena olisi tilanne, jossa valtiollisen yhteisön perusrakennetta ja sen keskeisiä tehtäviä koskeva poliittinen kamppailu olisi täydellisesti lakannut. Lakia säätävän elimen tehtävänä olisi pelkäämään artikuloita markkinayhteiskunnan perustana olevien yleisten moraalinormien sisältöä olojen muuttuessa.¹⁸

Toki tämäkin järjestelmä voidaan parlamentaaristen piirteidensä myötä nähdä demokratiaksi. Hayekin kohdalla demokratian ihanteesta kiinni pitämisessä on kuitenkin ensi sijassa kyse poliittisten realiteettien tunnustamisesta: demokratian ihanne määrittää niin vahvasti aikamme maailmankuvaa, että sitä on vaikea totaalisesti sivuuttaa. Hayek itse kuitenkin toteaa, että jos demokratia tarkoittaa enemmistön rajoittamatonta valtaa, ei hän ole demokraatti.¹⁹ Demokratia voisi toimia, jos kansalaisten enemmistö onnistuttaisiin suostuttelemaan liberalististen ihanteiden taakse: vapaan markkinata-

16 Hayek 1982, 113.

17 Hayek 1982, 119–120.

18 Saastamoinen 1998b, 203.

19 Hayek 1982, 39.

louden, oikeusvaltioperiaatteen ja minimaalisen valtion kannattajiksi. Käytännössä tämä voi kuitenkin olla hankalaa, minkä vuoksi Hayek päätyy suosimaan elitististä asiantuntijavaltaa, joka institutiionaalisesti varmistaa tehtävien päätösten asianmukaisuuden.

Monet eivät kuitenkaan näe vapaita markkinoita itsessään poliittiseksi ihanteeksi. Sen sijaan kapitalistiset markkinat halutaan valjastaa hyvinvointiyhteiskunnan tueksi ja edistämään kansalaisten tasa-arvoisia toimintamahdollisuuksia sekä elämän turvaa. Tämä tarkoittaa tulo- ja varallisuuserojen tasaamista, kaikille tarjolla olevaa perus- ja jatkokoulutusta sekä julkisia sosiaali- terveys- ja vakuutuspalveluita. Edellä on tarkasteltu taloustieteen näkökulmaa näiden tavoitteiden toteuttamiseksi: hyvinvointiyhteiskuntaa tukevia toimenpiteitä voidaan puolustaa siinä määrin kuin ne edistävät tai eivät ainakaan estä talouskasvun tavoittelua. Taloustieteellinen asiantuntijuus määrittää näin rajat hyvinvointiyhteiskunnalle. Kysymys näistä rajoista on kuitenkin alati kiistanalainen ja määräytyy vallitsevien ajattelutapojen mukaan.

Toisen maailmansodan jälkeinen keynesiläinen *uusklassinen synteesi* (*Neo-Classical Synthesis*) tarjosi nykyistä vahvemman tuen hyvinvointivaltiolle. Teoreettisesti uusklassisen synteessin mukainen ajattelu nojasi makrotaloudellisten suureiden, kuten tuotannon, korkotason, työttömyyden ja inflaation, tarkasteluissaan yleisiin ja tilastollisesti todennettuihin analyyseihin, ilman nykyistä pyrkimystä palauttaa makrotason ilmiöt mikrotason toimijoiden valintoihin. Siinä myös talouden kysyntäpuolen tekijät (kokonaiskysyntään vaikuttavat asiat ja kuluttajien ostovoima) saivat nykyistä suuremman painoarvon. Lähtökohtana olivat yritysten investointeja koskevat tuotto-odotukset sekä niiden vaikutus kokonaiskysyntään ja korkotasoon. Talouden normaalitilanteessa investointien tuotto-odotusten nähtiin olevan liian alhaisia, jotta toteutuneiden investointien aikaansaama kokonaiskysynnän taso ja sitä myötä kansalaisten käytettävissä olevat tulot mahdollistaisivat riittävän korkean säästämisasteen (suuremmista tuloista jää varaa säästöille), joka alhaisen korkotason myötä takaisi täystyöllisyyden ylläpitämiseksi

tarvittavan investointitason. Koska yritysten investointikysynnän ei normaalioloissa nähty riittävän takaamaan täystyöllisyyden saavuttamiseksi tarvittavaa kokonaiskysynnän tasoa, katsottiin tarpeelliseksi puuttua siihen korko- ja finanssipolitiikan avulla. Näin kokonaiskysynnän ylläpidosta ja sen tueksi tarvittavista taloutta elvyttävistä toimista tuli poliittisesti hyväksytyjä keinoja talouskasvun ja täystyöllisyyden ylläpitämiseksi. Erityisesti finanssipolitiikka sai siinä nykyistä korostetumman aseman.

1970-luvulla uusklassisen synteessin mukainen ajattelutapa ajautui kuitenkin vaikeuksiin. Sen avulla ei pystytty selittämään samaan aikaan kiihtyvää inflaatiota ja työttömyyttä (eli stagflaatiota), joiden tilastollisesti tarkasteltuna (ns. Philipsin käyrän mukaisesti) tulisi kehittyä vastakkaisiin suuntiin. Ratkaisun stagflaation ongelmaan tarjosi ajatus rationaalisia odotuksia muodostavista kansalaisista, jotka sopeuttavat inflaatiota koskevat odotuksensa vastaamaan aikaisemmin vallinnutta inflaatiota.²⁰ Jos inflaatio on edellisenä vuonna ollut kolme prosenttia, odottavat kansalaiset sen olevan kolme prosenttia myös kuluvana vuonna. Valtio voi kuitenkin haluta raha- tai finanssipoliittisilla toimenpiteillä parantaa työllisyyttä, mikä johtaa inflaation kohoamiseen, vaikkapa toisella kolmella prosentilla. Nyt kansalaiset huomaavat inflaation nousseen kuuteen prosenttiin ja heidän inflaatio-odotuksensa nousevat samalle tasolle. Ostovoimansa säilyttääkseen kansalaiset vaativat lisää palkkaa, mikä synnyttää ongelmia. Inflaation nousu ilman palkankorotuksia lisäisi työllisyyttä: työnantajien reaaliset palkkakustannukset laskisivat (eli yleiseen hintatasoon suhteutettuna palkkakustannukset alenisivat), mikä kannustaisi palkkaamaan lisää työvoimaa. Palkankorotusten myötä inflaation työllisyyttä parantava vaikutus kuitenkin kumoutuu. Jos valtio haluaa edelleen parantaa työllisyyttä, joutuu se uudelleen nostamaan inflaatiota, vaikkapa jälleen kolmella prosentilla huomatakseen, että inflaatio on nyt noussut yhdeksään prosenttiin

20 Taustalla vaikutti Milton Friedmanin (1912–2006) ajatus niin sanotuista sopeutuvista odotuksista eli ajatuksesta, jonka mukaan kansalaisilta vie aikansa sopeuttaa inflaatio-odotuksensa aikaisempaan inflaatioon.

mutta työllisyys ei ole parantunut, koska työntekijät ovat nousseiden inflaatio-odotustensa myötä jälleen vaatineet lisää palkankorotuksia. Taloutta elvyttämään tarkoitetut toimenpiteet siis kiihdyttävät inflaatiota ilman työllisyysvaikutuksia. Tämä ajattelutapa synnytti *uuden klassisen taloustieteen* (*New Classical Economics*) ja sen näkemyksen työllisyyden hoitoon tarkoitettujen suhdannepoliittisten toimenpiteiden täydellisestä vaikuttamattomuudesta.²¹

Uusi klassinen taloustiede ei kuitenkaan pidemmän päälle onnistunut vakuuttamaan taloustieteilijöiden valtavirtaa vaan antoi tilaa edellä tarkastellulle politiikkamyönteisemmälle *uuskeynesiläiselle taloustieteelle*, jonka mukaan työllisyyteen voidaan lyhyellä aikavälillä vaikuttaa: hintajäykkyysien vuoksi kuluttajien ostovoimaa tulee suhdannepoliittisten toimenpiteiden avulla väliaikaisesti tukea, jotta alentunut kysyntä ei johda tuotannon supistumiseen ja työttömyyden nousuun. Pelkona on kuitenkin alati elvytystoimien aiheuttama inflaation kiihtyminen, minkä vuoksi niistä tulee mahdollisimman pian luopua.

Ainakaan vielä uuskeynesiläinen mikroteoreettiselta pohjalta ponnistava ajattelu ei ole pystynyt tarjoamaan usklassisen synteessin kaltaista tukea hyvinvointiyhteiskuntaa puoltaville näkemyksille. Syynä on osaltaan erilainen aikaperspektiivi. Periaatteessa sekä usklassinen synteesi että uuskeynesiläinen teoria tarkastelevat talouspolitiikan työllisyysvaikutuksia (ensi sijassa) lyhyellä aikavälillä. Usklassisessa synteessissä inflaatio-odotusten nousun huomiotta jättäminen mahdollisti kuitenkin väljemmän suhtautumisen elvytykseen: huoli elvytyksen inflaatiota kiihdyttävästä vaikutuksesta ei ollut yhtä ilmeinen. Samalla verotuksen ja julkisten palveluiden merkitykseen liike-elämän voitto-odotuksia (ja siten talouskasvua) heikentävänä tekijänä ei yhtä lailla kiinnitetty huomiota. Uuskeynesiläisessä ajattelussa rationaalisia odotuksia muodostavien kuluttajien ja yritysten sen sijaan nähdään usein reagoivan (enemmän tai

21 Uuden klassisen taloustieteen oikeaoppisena perillisenä muotoutui edellä tarkasteltu *reaalisten suhdannevaihteluiden teoria*.

vähemmän) negatiivisesti valtion velanottoon, veronkorotuksiin ja julkisiin palveluihin (vrt. edellä erityisesti ricardolainen ekvivalenssi ja talouskuriajattelu).

Taloustieteessä tapahtunut mikroteoreettinen käänne on ollut myös omiaan heikentämään talouden kehitykseen liittyvien historiallisten ja osin myös tilastollisten huomioiden painoarvoa. Eiväthän ne rationaalisten odotusten teorian tavoin lisää ymmärrystä taloudellisen kehityksen taustalla vaikuttavista mikrotason kausaalista mekanismeista. Esimerkiksi Piketty historiallisiin ja tilastollisiin tutkimuksiin nojaavat julkisen sektorin roolia ja tasa-arvoisempaa tulonjakoa puoltavat tarkastelut kuuluvat tähän joukkoon. Piketty mukaan julkiset ja erityisesti koulutukselliset investoinnit mahdollistivat toisen maailmansodan jälkeisen vahvan talouskasvun. Myös tasa-arvoisempi tulojen ja varallisuuden jako sekä vahvasti progressiivinen verotus korreloivat tämän aikakauden suotuisan kehityksen kanssa.²² Voi kuitenkin epäillä miten nämä huomiot lopulta onnistuvat vakuuttamaan mikrotaloudellisten vaikutusmekanismien tarkasteluihin viehtyneet taloustieteilijät. Samalla Piketty huomiot jättävät tilaa vaihtoehtoisille tulkinnoille. Toisen maailmansodan jälkeinen aika on mahdollista nähdä poikkeukselliseksi ajanjaksoksi, jonka pohjalta ei tule tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Yhteiskunnallinen rakennemuutos, teollistuminen ja sotien aikana patoutuneen kysynnän vapautuminen loivat ehkä erityisen soveliaan ympäristön talouskasvulle. Tavanomaisemmassa tai ylipäänsä muunlaisessa toimintaympäristössä julkisen sektorin kasvun ja korkeiden verojen merkitys talouden tuottavuuden ja kasvun kannalta voi olla toisenlainen.

Talouspoliittisen päätöksenteon tukena hyödynnetäänkin nykyään mikroperustaisia makromalleja, joiden avulla pyritään kartoittamaan taloudellisten toimijoiden välisiä suhteita ja talouden yleisiä toimintamekanismeja. Erityisen suosittuja ovat niin sanotut *dynaamis-stokastiset yleisen tasapainon mallit* (*Dynamic Stochastic*

22 Piketty 2020.

General Equilibrium Models, DSGE-models), joissa makrotalouden ilmiöt johdetaan niiden mikroteoreettiselta pohjalta. Nämä mallit ovat saaneet osakseen sekä tukea että kritiikkiä (muun muassa niiden epärealistisista oletuksista). Joka tapauksessa esimerkiksi Suomen pankki, valtiovarainministeriö ja Euroopan keskuspankki tukeutuvat talouskatsauksissaan vahvasti DSGE-malleihin.

Taloustieteellisessä paradigmassa tapahtuneella muutoksella onkin ollut poliittista merkitystä. Mikroteoreettisen mallintamisen puitteissa suhdannepoliittiset toimenpiteet sekä veronkorotuksia ja julkisia palveluja tukevat näkemykset tulevat punnituiksi niiden yksityistä hyödyn- ja voitontavoittelua häiritseviä piirteitä vasten. Tämä on synnyttänyt aikaisempaa kriittisemmän suhtautumisen talouden julkiseen ohjaukseen ja tuloerojen tasaamiseen. Näiltä osin taloustieteellisen paradigman muutos onkin tukenut talouspolitiikassa 1980-luvulla alkunsa saanutta uusliberalistista käännettä, jolla toki on monenlaiset syynsä. Vähäisimpiä näistä eivät ole Margaret Thatcherin (1925–2013) ja Ronald Reaganin (1911–2004) ideologiavetoinen haaste hyvinvointiliberalismille sekä siihen liittyvä yksilöllistä vastuuta ja meritokratiaa tukeva uusliberalistinen eetos.

Kapitalismin näkökulmasta talousteoreettisen asiantuntijuuden tulee joka tapauksessa mennä demokratian edelle, olkoon päämääränä sitten uusliberalistisen järjestyksen tai hyvinvointiyhteiskunnan puolustaminen (joko mikroteoreettiselta tai enemmän tilastolliselta tai historialliselta pohjalta). Piketty myös huomauttaa, että Euroopassa korkeasti koulutettu eliitti ja erityisesti taloustieteilijät ovat alkaneet tuntea tiettyä epäluottamusta vaaleilla valittuihin kokoonpanoihin ja viehätystä vaalien ulkopuolisten komiteoiden ja niiden määrittämien sääntöjen pohjalle rakentuvaan hallintoon.²³ Eurooppalainen talouskuripolitiikka on tästä malliesimerkki. Sen teoreettinen ja sääntöpohjainen ajattelutapa ei juurikaan jätä sijaa demokraattiselle harkinnalle. Eurokriisin oloissa myös talouskuri-

23 Piketty 2020, 917.

politiikan vastaiset demokraattisesti valitut hallitukset Kreikassa ja Italiassa saivat poliittisen paineen alla väistyä.

OSA 2

SOSIALISMI

Syntyajoistaan saakka kapitalismi on elähdyttänyt unelmia paremmasta maailmasta. Yhteiskunnasta, jossa kansalaisten elämä ei olisi riippuvainen egoististen intressiemme luomasta keinotekoisesta harmoniasta vailla syvempiä ihanteita. Voisimme elää oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa, periaatteenamme ”jokainen kykynsä mukaan, jokaiselle tarpeittensa mukaan!”¹ Ihmiset ovat erilaisia, niin syntyjään kuin sosiaalisten ja taloudellisten lähtökohtiensa kautta. Joillekin kapitalistiset ihanteet tarjoavat juuri oikeat lähtökohdat elämälle, toiset ottavat ne annettuina sen kummemmin miettimättä, jotkut jäävät ulkopuolelle.

Eivät nämä ajatukset ole vieraita kapitalisteillekaan, eikä puhdasta kapitalismia ole koskaan ollutkaan. Ehkä lähimmäksi on päästy 1800-luvun puolivälin englantilaisen liberalismien ajanjaksoilla, jolloin markkinoiden vapaus sekä niihin liittyvät ihanteet määrittivät kansalaisten elämiä ja kuolemia. Kapitalismin kehityksen myötä myös sille vieraat ihanteet kehittyivät ja saivat vaikutusvaltaisia teoreettisia ilmaisuja. Tätä ajatuksellista työtä voidaan kutsua sosialistiseksi. Rajanveto liberalismien ja sosialismin välillä on kuitenkin häilyvä ja voidaan tehdä monin eri perustein. Tiukimmillaan sosialismi voidaan ymmärtää järjestelmäksi, jossa kapitalismia uusintavat voittomotiivi ja marxilaisittain ymmärretyyn pääoman valta

1 Marx 1875.

on kaikinensa syrjäytetty. Sen tilalle rakennetun, demokraattisesti hallitun tuotannon ja yhteiskunnan katsotaan mahdollistavan kansalaisten autonomian, intressien ja päämäärien tasa-arvoisemman toteuttamisen.² Seuraavassa tukeudutaan tätä väljempään määritelmään. Sosialismi ymmärretään järjestelmäksi, joka merkittäväällä tavalla rikkoo kapitalistisen tuotantotavan rakenteita, kuitenkin niitä täysin ylittämättä. Tässäkin muodossa sosialismi tarjoaa vaihtoehdoisen näkökulman liberalismiin lähtökohdille, taloudellisesti tehokkaan toiminnan ymmärtämiselle ja minimaaliselle demokraatiakäsitykselle.

2 Smith 2018.

Liberalistisen ajattelun kritiikistä sosialismiin

Edellä kuvattuun tapaan liberalismi nojaa ajatukseen egoistista hyvinvointiaan tavoittelevista kansalaisista, jotka kapitalisilla markkinoilla tekevät itseään hyödyttäviä sopimuksia ja päättävät yhdessä myös valtion roolista: julkiset instituutiot ja toimenpiteet ovat oikeutettuja siinä määrin kuin ne edistävät kansalaisten utilitaristista hyödyn tavoittelua. Näiden ihanteiden toteuttaminen vaatii luonnonoikeuksien (elämä, vapaus ja omistusoikeus) turvaamisen sekä ajattelutavasta riippuen enemmän tai vähemmän kattavan mahdollisuuden puuttua markkinoiden toimintaan ja hyvinvointipalveluiden tuotantoon.

Monille liberalismi näyttyy ainoana järkevänä yhteiskunnallisen järjestäytymisen tapana. Liberalismilla on kuitenkin omat metodologiset ja normatiiviset lähtökohdansa, joille on myös vaihtoehtonsa. Sopimusteoreettisen lähestymistavan sijaan huomio voidaan kiinnittää kansalaisten (yksilölliset lähtökohdat ylittävään) yhteiseen päätöksentekoon. Luonnonoikeuksien määritelmiä on syytä tulkita ja tarkentaa. Utilitaristinen hyödyntavoittelu taas voidaan ymmärtää liberalismia laajemmalta pohjalta. Näiden näkökulmien kautta voidaan hahmotella sosialistista yhteiskuntanäkemystä.

Sopimusteoreettisesta ajattelusta yhteiseen päätöksentekoon

Liberalistiseen tapaan on järkevää ajatella, että kansalaisten tulisi yhdessä saada päättää valtion roolista ja rajoitteista, joiden puitteissa he voivat tavoitella omia päämääriään. Hobbes ja Locke perustivat ajattelunsa tälle pohjalle ja katsoivat minimaalisen valtion tarjoavan riittävät edellytykset kansalaisten toiminnalle. Rawls syvensi sopi-

musteoreettista tarkastelua ja katsoi asianmukaiseksi huomioida kansalaisten tosiasialliset lähtökohdat: yksilöiden mahdollisuudet toteuttaa omia päämääriään eivät liberaalin kapitalismin puitteissa automaattisesti jakaudu tasa-arvoisesti. Tietämättömyyden verhon ajatuskokeen avulla Rawls pyrkikin oikeuttamaan ajatuksen kansalaisten lähtökohtia tasaavista julkisista toimenpiteistä ja hyvinvointivaltiosta. Yhteiskuntasopimusteorioissa voidaan näin päätyä varsin erilaisiin näkemyksiin valtion ja julkisten instituutioiden soveliaasta luonteesta.³

Yhteistä sopimusteoreettisille ajattelutavoille on kuitenkin niiden abstraktiotaso. Sopimusteoreettisen metodologian puitteissa yksilöiden päämäärät irrotetaan konkreettisesta ja sosiaalisesta todellisuudesta, jossa he elävät: yksilöiden päämäärät nähdään annetuiksi eli riippumattomiksi ympäröivän sosiaalisen todellisuuden vaikutuksesta heidän ajatteluunsa ja päämäärien asetteluunsa. Kansalaiset nähdään ”superyksilöiksi”, jotka omaehtoisesti osaavat ja kykenevät punnitsemaan, mitä haluavat ja miten näitä haluja voidaan tyydyttää. Taloustieteellinen oletus rationaalisista ja kaukonäköisistä yksilöistä vie tämän tulkinnan huippuunsa. Nämä lähtökohdat perustelevat ihanteen poliittisesti neutraalista valtiosta ja julkisista instituutioista, jotka eivät saisi häiritä kansalaisten omaehtoista intressien asettamista ja toteuttamista.

On kuitenkin syytä kysyä missä määrin yksilöllistä toimintaa on järkevää tarkastella irrallaan sosiaalisesta todellisuudesta ja miten tämä tulisi huomioida yhteiskuntateoriassa. Sopimusteoreettisesta lähestymistavasta poiketen voimme ottaa lähtökohdaksi sen tosi-

3 Sopimusteoreettisen ajattelun lopputulemat riippuvat sen taustalla vaikuttavasta *yksilökäsityksestä*. Liberalistisessa perinteessä yhteiskuntasopimuksen tekevät yksilöt ovat egoisteja, mutta heidän riskipreferenssiensä huomioiminen kääntää katseen (lockelaisesta) minimaalisesta valtiosta kohti (rawlsilaista) hyvinvointivaltiota. Periaatteessa sopimusteoreettisen tarkastelun pohjana olevaa yksilökäsitystä voitaisiin muokata tai tukevoittaa rajattomasti, esimerkiksi yksilöiden egoististen ja toisaalta itseisarvoisten päämäärien suhteen. Erilaiset yksilöt päätyisivät rakentamaan erilaisen yhteiskunnan. Näitä kysymyksiä sopimusteoreettisessa ajattelussa ei kuitenkaan perinteisesti ole tarkasteltu.

asian, että inhimillinen toiminta tapahtuu aina sitä määrittävien sosiaalisten *käytäntöjen* ja *sääntöjärjestelmien* puitteissa: ihmiset eivät elä sosiaalisessa tyhjiössä, vaan heidän toimintansa tapahtuu aina erilaisten sääntöjen rajoissa, jotka asettavat kriteerit niiden alaisten toimintojen asianmukaiselle suorittamiselle.

Ajatus yksilöiden toiminnan ja sosiaalisten sääntöjen suhteesta on yhteensopiva myös taloustieteellisen rationaalisen valinnan teorian kanssa. Taloustieteen näkökulmasta toimintaamme määrittävät säännöt ovat (ihannetapauksessa) syntyneet edistämään yksilöllistä hyödyntavoitteluamme: ihmiset ovat nähneet asianmukaiseksi sopia yhteisistä säännöistä, jotka auttavat heitä paremmin toteuttamaan tavoitteitaan. Tämä ajatus on edellä mainitun vangin dilemman taustalla: rikoksesta tuomittujen kannattaa pitää kiinni sopimuksestaan olla kavaltamatta rikostoveria. Samaten voidaan ajatella, että autoilijoiden kannattaa pitää kiinni sopimuksesta ajaa tien oikealla puolella, jotta matka määränpäähän sujuisi mahdollisimman hyvin. Jokaisen tavoitteemme kohdalla voimmekin aina pohtia, millainen sääntöjärjestelmä parhaiten edistäisi sen saavuttamista. Tämä synnyttää kaksi näkökulmaa toimintaamme ohjeistaviin sääntöihin: rationaalisen valinnan teorian pohjalta voimme lähteä liikkeelle yksilöistä ja päätyä sosiaalisiin sääntöihin ja käytäntöihin tai voimme lähteä liikkeelle säännöistä ja käytännöistä ja tarkastella tavoitteidemme toteutumisen mahdollisuuksia niiden puitteissa. Kaikkien tavoitteidemme kohdalla on aina mahdollista kysyä, millainen sääntöjärjestelmä parhaiten edistäisi niiden toteuttamista.

Säännöt ovat alati seuranamme, ja myös liberalistiset ”superyksilöt” joutuvat toimimaan niiden puitteissa. Autonomiseksi oletettu yksilökään ei elä sosiaalisessa umpiossa vaan tekee valintansa aina joidenkin sosiaalisten käytäntöjen rajoissa. Karkeimmillaan tämä ilmenee ihmisten välisessä kommunikaatiossa eli kielenkäytössä. Pystyäksemme kommunikoimaan toisten kanssa, tulee meidän omaksua kommunikaation välineinä käytettyjen symbolien ja sanojen asianmukaista käyttöä koskeva sääntöjärjestelmä. Kommunikaatio edellyttää kieltä, ja kieli on luonteeltaan sääntöjärjestel-

mä.⁴ Sopimusteoreettinen ajattelu nojaa tätä hienovaraisempiin sääntöihin. Hobbesin luonnontilassa egoistiset yksilöt voivat toimia vailla ulkoapäin asetettuja sääntöjä, mutta oman edun tavoittelu edellyttää sen sääntöjärjestelmän ymmärtämistä, joka määrittää egoistisesti toimivien yksilöiden keskinäisiä suhteita. Ihmiset ymmärtävät, miten muut ihmiset toimivat, ja sopeuttavat oman toimintansa tämän ymmärryksen puitteisiin pyrkimällä mahdollisuuksiensa mukaan alistamaan toiset oman valtansa alle. Locke rikastaa luonnontilaa määrittävää sääntöjärjestelmää. Oman edun tavoittelun ohella yksilöt tunnustavat sen tavoittelua koskevat normatiiviset rajoitteet. Omien päämäärien tavoittelu on sallittua vain kaikkia ihmisiä koskevien luonnonoikeuksien (elämä, vapaus ja omistusoikeus) puitteissa. Rawlsin tietämättömyyden verhon takaiset asukit puolestaan eivät ole selvillä vain toimintaamme rajoittavista luonnonoikeuksista vaan myös markkinatalouden yleisistä lainalaisuuksista eli säännöistä ja käytännöistä, jotka määrittävät toimintaa kapitalistisilla markkinoilla. Tarkemmin näitä käytäntöjä on tutkittu taloustieteessä, jossa korostuvat markkinoiden tehokkuustavoitteita ja talouskasvua edistävät sääntöjärjestelmät. Rawls hyväksyykin usklassisen ja keynesiläisen taloustieteen näkemykset yhteiskunnallista todellisuutta koskeviksi yleisiksi tosiasioiksi.⁵ Näiden lähtökohtien pohjalta hän päätyy rakentamaan koko yhteiskunnallista järjestystä määrittävän (normatiivisesti ihanteellisen) sääntöjärjestelmän.

Sopimusteoreettiset ja kapitalistiset käytännöt muodostavat kuitenkin vain osan koko sosiaalisten käytäntöjen kirjosta, joka asettaa omat kriteerinsä sen alaisten toimintojen asianmukaiselle suorittamiselle. Esimerkiksi byrokraattisen toiminnan ei tule perustua markkinoita määrittävään egoistiseen hyödyntavoitteluun. Valtion viranhaltijat eivät saa hyödyntää byrokraattista koneistoa omien intressiensä edistämiseen: näin toimiessaan he syyllistyisivät virkavir-

4 Hodgson 2007, 218.

5 Smith 2018, 12.

heeseen. Asianmukaisten byrokraattisten päätösten tulee sen sijaan perustua yleisten sääntöjen noudattamiseen, joiden taustalla vaikuttaa jollakin tavalla ymmärretty ajatus yhteisestä intressistä. Hoivatyö puolestaan perustuu ajatukseen kontekstisidonnaisesta toiminnasta ja toisten intressien huomioimisesta. Hoivatyön ei tulisi olla sen enempää pelkästään yleisten sääntöjen seuraamista kuin markkina-logiikan mukaista oman hyödyn tavoittelua. Sen sijaan hoivatyössä korostuvat sekä byrokralle että kapitalismille vieraat, altruistisia ja itseisarvoisia päämääriä tukevat käytännöt. Tieteellisellä työllä ja tutkimuksella on myös omat käytäntönsä. Tavoitteena on yhteisymmärryksen myötä löytää perusteltuja näkemyksiä jollekin väitteelle tai tavoitella totuutta. Tutkimustulosten vertaisarviointi ja monet muut käytännöt palvelevat näitä tiedon oikeutukseen liittyviä päämääriä. Tieteen käytännöille sukua on myös pyrkimys ratkaista konflikteja yhteisymmärryksen avulla, jossa omat sekä toisten intressit tulevat punnituiksi toisiaan vasten ja päämääränä on löytää vastakohtat ylittävä ratkaisu, jonka kaikki voivat hyväksyä.

Filosofi Jürgen Habermasin (s. 1929) mukaan juuri yhteisymmärryksen tavoittelu on perustava inhimillinen käytäntö. Modernin rationalisointiprosessin ytimessä on pyrkimys ratkaista konflikteja yhteisymmärrystä tavoittelevan rationaalisen keskustelun avulla, jonka keskeinen ilmentymä on oikeuskäytäntöjen rationalisointumisen. Modernia rationalisointiprosessia Habermas on tarkastellut sen syntyajoista 1700-luvulta nykyaikaan ja muotoillut näkemyksiään uransa aikana eri tavoin. Vaikutusvaltaisimman tulkinnan hän esitti 1980-luvun alussa teoksessaan *The Theory of Communicative action*,⁶ jossa muotoilemallaan *kommunikatiivisen rationaalisuuden teorialla* on ollut lähtemätön vaikutus yhteiskuntateoreettiseen keskusteluun. Pohjimmiltaan kommunikatiivisen rationaalisuuden idea nojaa syväluotaavaan ja vaikeaselkoiseen analyysiin inhimillisen kielenkäytön luonteesta, jonka puitteissa tarkastellaan erityyppisten puheaktien pätevyden ehtoja.

6 Habermas 1984 (Vol. 1); 1987 (Vol. 2).

Yhteiskuntateorian kannalta kommunikatiivisen rationaalisuuden idea voidaan kuitenkin ilmaista yksinkertaisesti: yhteiskunnallisten toimintaamme ohjaavien käytäntöjen ja normien sekä niitä toteuttavien julkisten instituutioiden pätevyys ja oikeutus nojaavat niistä rationaalisen keskustelun kautta saavutettuun yhteisymmärrykseen. Sosiaalista todellisuuttamme rakentavien ja toimintaamme ohjaavien käytäntöjen oikeutus ei siis voi nojata mihinkään ennalta annettuun näkökulmaan, kuten liberaalin kapitalismin tai jonkin sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen käytäntöihin. Jotta tietyille käytännöille voidaan osoittaa ensisijainen asema, täytyy niiden olla saanut oikeutuksensa yhteisen keskustelun kautta saavutetun yhteisymmärryksen pohjalta. Onnistuneen ja rationaalisen keskustelun ehtoja Habermas tarkastelee esimerkiksi ideaalisen puhetilanteen teoriassa. Sen mukaan keskusteluun osallistuvien tulisi sitoutua yhteisymmärryksen saavuttamiseen reilun ja tasapuolisen argumentoinnin myötä, ilman keskustelua vääristäviä valtapyrkimyksiä, ennakkoluuloja tai psyykkisiä häiriöitä.

Kommunikatiivinen järjenkäyttö mahdollistaa kansalaisten *elämismaailman* ja sen pohjalta kumpuavan yhteiskunnallisen *systemin* välisen toiminnallisen suhteen. Elämismaailma kattaa koko arkipäivän käytäntöjemme kirjon. Toimimme esimerkiksi egoistisen hyödyntavoittelun puitteissa, yleisten sääntöjen sekä tapojen ja tottumusten mukaan, altruistisesti ja itseisarvojen pohjalta, tiedolliset tavoitteet ohjenuoranamme sekä yhteisymmärrykseen pyrkien. Ihanteellisesti elämismaailman käytäntöjen pohjalta voisimme kommunikatiivisen järjenkäytön avulla päästä yhteisymmärrykseen yleisistä käytännöistä ja normeista, jotka ohjeistaisivat systeemin eli julkisen hallinnon ja byrokratian sekä talouden toimintaa. Näin kansalaiset voisivat kokea systeemin palvelevan heidän intressejään eivätkä vieraantuisi yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Liberaalia kapitalismia voidaan kritisoida juuri tästä näkökulmasta: koska arkipäivän todellisuudessa ihmiset ovat sitoutuneet lukuisiin erilaisiin käytäntöihin, aiheuttaa kapitalististen käytäntöjen korostuminen

merkityksen katoamista ja vieraantumista. Se kaventaa elämismaailmaamme luonnollisesti kuuluvaa moniarvoista käytäntöjen kirjoa.⁷

Näkemyksistä ihmellisistä käytännöistä ja kommunikatiivisesta rationaalisuudesta niiden oikeuttamisessa voidaan nähdä pohjaksi *socialistiselle yhteiskuntateorialle*: yksilöiden elämä, intressit ja valinnat hahmotetaan niitä määrittävien sosiaalisten käytäntöjen puitteissa. Tämä ei tarkoita yksilöllisen autonomian kieltämistä. Ihmisten valinnat ovat vapaita, mutta ne asettuvat aina joidenkin sääntöjärjestelmien puitteisiin, jotka joko tukevat tai hankaloittavat erityyppisten toimintojen suorittamista. Kapitalistiset käytännöt tukevat erilaisia toimintoja ja valintoja kuin byrokraatiaan, hoivaan tai yhteiseen päätöksentekoon liittyvät käytännöt. Keskeinen kysymys koskee sitä, missä määrin jollekin sääntöjen tai käytäntöjen järjestelmälle on syytä antaa ensisijainen asema muiden käytäntöjen kustannuksella. Sen sijaan, että ottaisimme esimerkiksi kapitalistiset käytännöt annettuina, voimme ajatella, että kansalaisten tulisi yhdessä saada päättää, millaisten käytäntöjen varaan yhteiskunnalliset instituutiot ja todellisuus rakennetaan.

Edellä on tarkasteltu kapitalistista sääntöjärjestelmää. Lähtökohdiltaan se nojaa liberaaliin individualismiin ja egoistiseen hyödyntävoitteluun sekä näiden ihanteiden toteuttamista varten rakennettuihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Konkreettisella tasolla kapitalistiset säännöt tukevat talouskasvua edistäviä veroratkaisuja, työn tuottavuuteen perustuvaa palkkatasoa, hyvinvointi- ja vakuutuspalveluiden julkista mutta rajoitettua tuotantoa, talouskasvua tukevaa koulutusta, lyhyen aikavälin suhdannepolitiikkaa ja pitkän aikavälin rakennepolitiikkaa sekä minimaalista demokratianäkemyksiä. Kansalaisten suhtautuminen näihin sääntöjärjestelmiin vaihtelee muun muassa ideologisista syistä tai sen mukaan, missä määrin itse kukin ymmärtää talouspoliittisia kysymyksiä. Joka tapauksessa kapitalis-

7 Habermas itse ei lopulta pitänyt kapitalismin elämismaailmaa kolonisoivaa luonnetta kovinkaan vakavana ongelmana. Sen sijaan hän näki systeemin osatekijät eli hallinnon ja rahan modernien yhteiskuntien funktionaalisen eriytymisprosessin aikaansaamiksi saavutuksiksi, joiden politisointi häiritsisi niiden tehokasta toimintaa.

tinen sääntöjärjestelmä on muiden yhteiskunnallisten systeemien tapaan poliittisesti ja normatiivisesti latautunut järjestelmä.

Sosialistisesta näkökulmasta minkä tahansa yhteiskunnallisen järjestelmän oikeuttamisen tulisi nojata sen poliittisen luonteen arviointiin, järjestelmälle ominaisten käytäntöjen hyötyjen ja haittojen puntarointiin sekä rationaalisen keskustelun kautta muotoutuvaan yhteisymmärrykseen asianmukaisesti hyväksyttävistä yhteiskunnallisista käytännöistä. Tämä näkökulma rapauttaa liberalistisen ihanteen neutraalista valtiosta: koska kaikki instituutiot ja käytännöt ovat aina normatiivisesti latautuneita, on niiden toteuttamiseen sitoutunut valtio myös aina normatiivisesti ”vinoutunut”. Tämä tosiasia on hyväksyttävä, mutta demokraattisen päätöksenteon avulla voimme pyrkiä hallitsemaan toimintaamme määrittävien käytäntöjen kokonaisuutta. Juuri tämä on myöhemmin tarkasteltavan rikastetun demokratiakäsityksen ydin.

Huomion kohdistaminen yhteiskunnallisiin käytäntöihin nostaa esiin myös kysymyksen yhteiskunnallisesta evoluutiosta. Geoffrey M. Hodgsonin elvyttämä *perinteinen institutionaalinen taloustiede* (*Institutional Economics*) tarkastelee sosiaalista evoluutiota yleistetyn darwinilaisen ajattelun näkökulmasta.⁸ Sen mukaisesti voidaan ajatella, että populaatioiden (sosiaalisten ryhmien) selviytyminen on sidoksissa niiden ympäristössä (sosiaalisissa käytännöissä ja instituutioissa) tapahtuviin muutoksiin. Tietynlaiset yhteiskunnalliset instituutiot suosivat tietynlaisten sosiaalisten ryhmien ja niiden jäsenten omaksumien käyttäytymismallien selviytymistä. Esimerkiksi kapitalistisessa järjestelmässä egoistisen toimintamallin omaksuneet ryhmät saavat etulyöntiaseman suhteessa altruististen tai itseisarvoisten toimintamallien omaksumiin ryhmiin, kuten edellä todettiin tapahtuneen 1970-luvulla alkaneen taloudellisen rationaalisuuden mukaisen ajattelutavan yleistyessä. Tätä kysymystä voidaan hahmottaa myös taloustieteellisen ajattelutavan kautta. Siinä määrin kuin jokin sääntöjärjestelmä (kuten kapitalismi) ja sen mukainen

8 Hodgson 2008.

toimintatapa (egoismi) vallitsee, koituu muiden sääntöjärjestelmien (kuten hoivan tai kommunikatiivisen rationaalisuuden) seuraajille ylimääräisiä kustannuksia, mikä heikentää niihin sitoutuneiden yksilöiden kannustimia jatkaa kyseisten käytäntöjen puitteissa. Yksilöiden erilaiset toimintamallit ja niiden mukaiset arvopohjat eivät ole tasa-arvoisessa asemassa erilaisten sääntöjärjestelmien puitteissa, mitä nämä sitten ovatkaan.

Sosialistisesta näkökulmasta kysymystä kansalaisten intressien tasapuolisesta edistämisestä ei siis voi tarkastella irrallaan yhteiskunnallisten instituutioiden ja käytäntöjen merkityksestä niiden elinvoimalle ja toteutumisen mahdollisuuksille. Tämä ajatus voi elähdyttää myös liberalistisia mieliä: yksilöllinen arvopluralismi edellyttää arvopluralistisen yhteiskunnallisen systeemin ja sen mukaiset institutionaaliset ratkaisut.

Luonnonoikeuksien uudelleenarviointi

Sopimusteoreettisen tarkastelun pohjana olevat luonnonoikeudet muodostavat asianmukaisen lähtökohdan yhteiskuntateoreettiselle pohdinnalle, mutta ne jättävät tilaa sekä kritiikille että tulkinnalle. Kansalaisten oikeutta elämään kukaan ei kiistä mutta vapauden ja omistusoikeuden käsitteet vaativat lähempää tarkastelua.

Sopimusteoreettisessa ajattelussa vapaus ymmärretään lähtökohtaisesti *negatiiviseen* tapaan yksilöiden mahdollisuudeksi tehdä luonnonoikeuksien puitteissa haluamiaan asioita ilman että kukaan tai mikään tätä estää.⁹ Näin valtion ja julkisten instituutioiden asettamat toiminnan rajoitteet näyttäytyvät aina vapauden rajoitteina. Negatiivisen vapausihanteen näkökulmasta minimaalinen valtio, joka asettaa mahdollisimman vähän rajoitteita yksilöiden toimin-

9 Tarkasti ottaen tässä on kyse positiivisesta vapauskäsitteestä, koska siinä yksilöiden toiminnalle asetetaan normatiiviset rajat luonnonoikeuksien puitteissa (ks. alla positiivisen vapauskäsitteksen määritelmä). On kuitenkin tarkoituksenmukaista soveltaa positiivisen vapauden käsitettä vain tilanteisiin, joissa normatiivisesti perustellut toiminnan rajoitukset saavat tätä merkittävämmän roolin. Historiallisesti vain Hobbes on tukeutunut puhtaasti negatiiviseen vapauskäsitteeseen (vapauteen tehdä mitä mieltä), jolloin kaikki toiminnan rajoitukset nähdään samalla vapauden rajoituksiksi.

nalle, onkin luonteva valinta. Mitä vähemmän toimintaamme rajoitetaan, sitä vapaampi yhteiskunta on. Tämä uusliberalistinen ihanne määrittää monien intuitiivista käsitystä vapaasta yhteiskunnasta. Edellä tarkasteltu Hayekin näkemys vapaista markkinoista ja Nozickin ajatus yksilöiden rajoittamattomasta itsemääräämisoikeudesta ilmentävät tämänkaltaista yhteiskuntaihannetta. Lähtökohtaisesti huolta ei kanneta siitä, missä määrin kansalaiset tosiasiallisesti pystyvät hyödyntämään heille myönnettyjä vapauksia.

Monet eivät kuitenkaan uusliberalistiseen tapaan halua sitoutua pelkästään negatiiviseen vapaasihanteeseen vaan katsovat, että yhteiskunnan tulisi tukea kansalaisten tosiasiallisia toimintamahdollisuuksia. Tämä normatiivinen vaatimus on *positiivisen* vapauskäsitteen ydin, jota voi tarkastella monesta näkökulmasta. Hyvinvointiliberalismi kiinnittää huomion taloudellisten resurssien, sosiaalisten mahdollisuuksien ja koulutuksen tasa-arvoisempaan jakoon sekä taustaoikeudenmukaisuuteen, jonka tarkoitus on ylläpitää yhteiskunnan tasa-arvorakennetta. Kansalaisten näkökulmasta onkin selvää, että tosiasialliset vapaudet ja mahdollisuudet tehdä erilaisia asioita eivät yhteiskunnassa jakaudu tasa-arvoisesti. Erot taloudellisissa resursseissa vaikuttavat yksilöiden mahdollisuuksiin toimia markkinoilla. Talvitakin ostamiseen ei riitä, että kukaan ei muodollisesti estä takin ostamista, vaan siihen tarvitaan myös rahaa. Sosiaaliset palvelut ovat tärkeitä etenkin pienituloisille muun muassa sairauden ja työttömyyden kohdatessa. Puhtaasti yksityisesti tuotetut palvelut eivät takaa kaikille mahdollisuutta niiden hyödyntämiseen. Samaten erot lahjakkuudessa ja elämän muissa lähtökohdissa määrittävät yksilöiden mahdollisuuksia tavoitella hyvää elämää ja erilaisia yhteiskunnallisia asemia. Koulutuksen avulla näitä eroja voidaan tasata samalla, kun koulutus muutenkin auttaa kansalaisten kasvua omaa elämäänsä hallitseviksi toimijoiksi. Hyvinvointiyhteiskunnan tehtävänä onkin tukea kansalaisten tosiallisia vapauksia tehdä tärkeitä valintoja ja elää hyvää elämää.

Amartya Senin (s. 1933) ajatus kansalaisten toimintakykyjen (*capabilities*) tukemisesta kiinnittää huomion sekä saatavilla oleviin re-

sursseihin ja mahdollisuuksiin että yksilöiden kykyihin hyödyntää niitä. Erilaiset yksilöiden toimintakykyä haittaavat puutteet voivat estää resurssien ja mahdollisuuksien tarkoituksenmukaisen hyödyntämisen. Esimerkiksi polkupyörästä on hyötyä terveelle ihmiselle, mutta jaloistaan vammautuneelle se on hyödytön. Vastaavasti voi ajatella julkiseen keskusteluun osallistumisen edellyttävän kriittistä arviointikykyä, joka itse kullakin voi olla puutteellista. Ihmisten yksilölliset lähtökohdat elämään vaihtelevat, minkä vuoksi heidän toimintakykijensä tukeminen vaatii (yleistä jako-oikeudenmukaisuutta) laajempaa ja hienovaraisempaa lähestymistapaa. Huomio tulee kiinnittää sekä kansalaisten fysiologiseen, taloudelliseen että psykologiseen hyvinvointiin, jota erilaiset konkreettiset toimet ja yhteiskunnalliseen ympäristöön liittyvät ratkaisut voivat tukea. Senin mukaan kansalaisten toimintakykyjä edistäviä tekijöitä ovat esimerkiksi poliittiset ja kansalaisvapaudet (kuten vapaus osallistua julkiseen keskusteluun ja äänioikeus), teknologinen edistys, sosiaalinen modernisaatio, taloudelliset vapaudet ja mahdollisuudet, sosiaaliset mahdollisuudet (kuten koulutus ja terveydenhuolto), läpinäkyvyyden takaaminen ja turvallisuus.¹⁰ Suurelta osin nämä yksilöiden toimintakykyjä tukevat asiat eivät synny markkinaehtoisesti vaan edellyttävät poliittista tahtoa niiden rakentamiseen eli julkisia instituutioita. Senin ajattelu asettaakin julkiselle sektorille merkittävän vastuun ihmisten toimintamahdollisuuksien edistämisessä ja ylläpitämisessä.¹¹ Samankaltaiseen näkökulmaan tukeutuva Partha Dasgupta kutsuu julkisia palveluita positiivisten vapauksien hyödykkeiksi.¹²

Negatiivisesta vapauskäsituksesta poiketen positiivinen vapauskäsitys on luonteeltaan avoimen normatiivinen, mitä kansalaisten tosiasiallisia toimintamahdollisuuksia korostava hyvinvointiliberalismi ilmentää. Hieman toisesta, usein *kommunitaristiseksi* kutsutusta näkökulmasta positiivisen vapauskäsitteen normatiivista ydintä

10 Sen 1999, xii; 3; 10–11.

11 Tuomala 2019, 72.

12 Dasgupta 1986.

voidaan kirkastaa. Tällöin huomio kiinnitetään yksilöiden mahdollisuuksiin tavoitella ja saavuttaa elämässä merkityksellisiä päämääriä, ei mitä tahansa päämääriä. Ajatuksena on, että ihmiset eivät arvosta kaikkia vapauksia samalla tavoin. Charles Taylorin (s. 1931) mukaan koemme esimerkiksi liikennesääntöjen liikkumista rajoittavan merkityksen vähemmän haitalliseksi kuin uskonnollista toimintaa rajoittavien kieltojen merkityksen.¹³ Yhteiskunta, jossa ei olisi lainkaan liikennesääntöjä mutta uskonnon harjoittamista rajoitettaisiin, olisi negatiivisen vapauden merkityksessä vapaampi kuin yhteiskunta, jossa uskonnon harjoittaminen olisi vapaata mutta liikennesäännöt rajoittaisivat liikkumista. Ensimmäisessä tapauksessa rajoitettavien toimintojen kokonaisuus olisi pienempi, mutta silti koemme uskonnollista toimintaa rajoittavan yhteiskunnan vähemmän vapaaksi.

Yhteiskunnallista vapautta arvioidessamme emme siis kiinnitä huomiota vain kysymykseen rajoitettavien toimintojen kokonaisuudesta vaan myös siihen, mitä toimintoja rajoitetaan. Olemme vapaampia silloin, kun meille merkityksellisiä toimintoja rajoitetaan vähemmän. Yksilötasolla vapautteen liittyikin aina kokemuksellinen näkökulma: koemme vapautuvamme, kun siirrymme merkityksettomästä merkitykselliseen. Voin esimerkiksi olla puurtanut itselleni yhdentekevässä työssä vuosikautia, koska olen sen jostain syystä kokenut kuuluvan asiaan, mutta viimein luopunut tästä harhaluulosta ja löytänyt itselleni tärkeän toimen. Olen vapautunut. Tähän kokemukseen ei välttämättä vaikuta se, jos uudessa työssäni onkin enemmän toimintaani ohjaavia rajoituksia.

Positiiviseen vapauskäsitteeseen tukeutuminen edellyttää siis aina arvovalintoja. Yhtä lailla kansalaisten tasa-arvoisemman tulojaon, toimintakykyjen ja merkityksellisten asioiden tukeminen nojaa ajatukseen, että arvostamme tiettyjä asioita enemmän kuin joitakin toisia. Todellinen vapaus on jotain muuta kuin negatiivisen vapauden maksimoimista. Tämä kuulostaa tietenkin vaaralliselta. Kukapa osaisi määritellä, millaisia positiivisia vapauksia yhteiskun-

13 Taylor 2006, 391.

nan tulisi tukea? Uusliberalisteille positiivisten vapauksien tukeminen näyttäytyykin helposti tienä kohti totalitarismia, jossa valtio tai muut julkiset tahot pääsevät kansalaisten puolesta määrittelemään elämällemme merkitykselliset asiat. Tämän uhan Hayek näki erityisen vahvasti, ja monella se on takaraivossa. Ikävä kyllä negatiivisten vapauksien korostaminen ei vapausihanteen normatiivista painoa poista.

Myös negatiivisten vapauksien maksimointiin pyrkivä uusliberalistinen yhteiskunta on arvopohjainen yhteiskunta. Se myös määrittelee kansalaisten puolesta elämälle merkitykselliset asiat. Näin se itse nojaa positiivisen vapauden mukaiseen ajatteluun: jotkin asiat merkitsevät enemmän kuin jotkin toiset. Vapaita sopimusoikeuksia ja markkinoiden hyveitä korostaessaan uusliberalismi syrjäyttää monet kansalaisten merkityksellisiksi kokemat asiat. Vapaat markkinat eivät takaa kaikille turvattua toimeentuloa ja työpaikkoja, koulutusta, suojaa elämän oikuilta ja eläkeiän turvaa. Tasa-arvoisesti saatavilla olevat sosiaali-, vakuutus- ja terveystalvolutkaan eivät kuulu uusliberalistiseen järjestykseen. Julkisen koulutusjärjestelmän puolestaan nähdään rajoittavan sekä oppilaiden, heidän vanhempiensa että yksityisten koulutuspalveluiden tuottajien valinnanmahdollisuuksia. Työmarkkinajärjestöjen edunvalvonta ja työntekijöiden hyvinvointia tukeva sääntely taas puuttuvat yksittäisten työntekijöiden ja työnantajien keskinäisiin sopimusoikeuksiin. Tämänkaltaisista kysymyksistä uusliberaali yhteiskunta tekee päätökset kansalaisten puolesta: negatiivisten vapauksien korostamisen myötä etusija annetaan vapaiden markkinoiden ihanteille mahdollisesti myös taloudellisten tehokkuustappioiden kustannuksella, niin vahva on ideologian voima. Ikään kuin kansalaisilla ei olisi muita intressejä kuin tulla rattaiksi vauhtiaan alati kiihdyttävään kapitalististen markkinoiden koneistoon.

Filosofisessa kirjallisuudessa puhutaan myös *kolmannesta* eli republikanisesta vapauden käsitteestä. Se on negatiivisen vapauden alalaji, jonka mukaan kansalaisten toimintaan kohdistuva potentiaalinen uhka vaikuttaa heidän eksistentiaaliseen tilaansa ja siten rajoit-

taa heidän valintojaan. Sami Syrjämäki huomauttaa, että esimerkiksi orjan herra ei välttämättä puutu lainkaan orjan elämään. Orja ei kuitenkaan ole vapaa, kuten tavalliset ihmiset, sillä jos hänet myydään tai hänen isäntänsä kuolee saattavat hänen vapautensa hävitä saman tien. Tietoisuus toiminnan mahdollisesta rajoittamisesta saakin orjan ottamaan tämän huomioon valinnoissaan.¹⁴ Kapitalismi rajoittaa yksilöiden ja yritysten vapauksia juuri tässä merkityksessä. Työntekijöiden vapaudet ovat riippuvaisia työnantajista, mikä voi saada heidät epävarmoiksi ja pidättäytymään valinnoista, jotka voisivat vaikuttaa heidän asemaansa. Ehkäpä rohkeutta ei riitä vaatia lisää palkkaa, valittaa liiasta kiireestä tai huomauttaa yrityksen moraalisesti arveluttavasta toiminnasta. Työnantajien ja yritysten vapaudet taas ovat riippuvaisia muun muassa kilpailutilanteesta ja taloudellisista suhdanteista, mikä synnyttää tarpeen varautua näissä tekijöissä tapahtuviin muutoksiin. Kilpailun paineessa on paha kehittää turhan yleviä toimintatapoja, eikä suhdannevaihteluita voi olla huomioimatta yrityksen tulevaisuudensuunnitelmissa. Sen paremmin työntekijät kuin työnantajatkaan eivät ole vapaita heidän elämäänsä ja toimintaansa uhkaavista potentiaalisista tekijöistä.¹⁵

Vapauskäsityksen pohdinta nostaakin esiin kysymyksen arvoistamme eli siitä, mitä pidämme merkityksellisenä. Toiset arvostavat negatiivisia, toiset positiivisia vapauksia. Kummassakin tapauksessa olemme kuitenkin arvovalinnan edessä: mitä asioita ja mahdollisuuksia niiden toteuttamiseen haluamme yhteiskunnallisella tasolla edistää? Julkiset instituutiot ja markkinat ovat aina normatiivisesti latautuneita ja tukevat joitakin kansalaisten vapauksia ja mahdollisuuksia toisten kustannuksella. Tämä emme voi välttää, mutta yhdessä voisimme pohtia, millaisia vapauksia haluamme korostaa. Tämä voisi olla demokratian tehtävä, mihin palataan myöhemmin.

14 Syrjämäki 2007.

15 Myös uusliberalistinen ajatus yksityisestä hyväntekeväisyydestä tekee yhteiskunnan huono-osaisten aseman riippuvaiseksi lahjoittajien hyväntahtoisuudesta ja satunnaisesti valikoituvista hyväntekeväisyyden kohteista.

Samaan tapaan omistusoikeuden käsite vaatii tarkempaa analyysia. Locken näkemys kansalaisten luonnollisesta oikeudesta yksityisomaisuuteen on keskeinen osa liberalistista ajattelua. Lähtökohdaisesti se mahdollistaa yksilöllisen ja yhteiskunnallisen hyvinvoinnin edistämisen: kun erilaisia omaisuuseriä vaihdetaan tavaroihin ja palveluihin, saavat kaikki mitä haluavat. Uusliberalistisesta näkökulmasta olisi myös väärin puuttua kansalaisten henkilökohtaiseen omaisuuteen, verotus on varkautta. Hyvinvointiliberalismi kiinnittää huomion omaisuuden jakoon liittyviin tasa-arvokysymyksiin ja julkisten palveluiden saatavuuteen mutta katsoo parhaaksi puuttua näitä varten tarvittavaan omaisuuden uudelleenjakoon vasta jälkikäteen verotuksen avulla. Yleisesti ottaen kapitalistisen järjestelmän tulee antaa toimia yksityisomaisuusinstituution pohjalta. Se mahdollistaa talouden tehokkaan toiminnan, jonka hedelmiä voidaan sitten jälkikäteen jakaa.

Omistusoikeuden käsite ei kuitenkaan ole lukkoon lyöty. Historian saatossa sillä on ymmärretty monenlaisia asioita ja se on monen kertaan ajateltu uudelleen, mikä on mahdollista myös meidän aikanamme.¹⁶ Onkin syytä pohtia liberaalia kapitalismia tasa-arvoisempia omistusoikeuksien järjestelyitä sekä yritysten että yhteiskunnan tasolla. Näiden pohdintojen lähtökohdat voidaan palauttaa Marxiin, joka katsoi kapitalismin ytimessä olevan tuotantovälineiden yksityisomistuksen luovan yhteiskuntaan epätasa-arvoisia ja työntekijöitä riistäviä rakenteita. Tilalle hahmotellut sosialistiset ja kommunistiset vaihtoehdot tulisi rakentaa kansalaisten yhdessä hallitsemalle tuotantotavalle, joka kapitalismia asianmukaisemmin huomioisi ihmisten tarpeet. Tältä pohjalta voidaan hahmotella erilaisia omistusoikeuksien järjestelyjä.

Ilmeinen vaihtoehto yksityisomistukselle ovat valtio-omistiset tuotantolaitokset ja yritykset. Tämä olikin 1900-luvulla pääasiallinen keino tavoitella sosiaalisesti ja taloudellisesti oikeudenmukaisempaa yhteiskuntaa. Neuvostoliiton ja muiden ”marxilaisia”

16 Ks. Piketty 2020.

ihanteita¹⁷ tavoitteleiden valtioiden saavutukset tällä saralla jäivät kuitenkin pääasiassa kehnoiksi ja johtivat pahimmillaan autoritaariseen yhteiskuntaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ajatus valtion omistamista tuotantolaitoksista ja yrityksistä täytyisi hylätä. Ne voivat sekä toimia taloudellisesti tehokkaasti että huomioida voitontavoittelua laajempia päämääriä ja näin edistää kansalaisten hyvinvointia. Julkinen omistus toimii monilla aloilla, kuten kuljetusalalla, terveydenhoidossa ja koulutuksessa, yksityisomistusta paremmin, kunhan hallinto on läpinäkyvää ja vastaa asiakkaiden ja kansalaisten tarpeisiin.¹⁸ Bretton Woods -aikakaudella monien yhteiskunnan kannalta keskeisten tuotannon alojen omistus olikin nykyistä enemmän valtion käsissä.

Työntekijöiden osuutta yritysten päätöksenteossa voidaan myös pyrkiä lisäämään. Pikettyyn mukaan germaanisella alueella ja Pohjoismaissa yritysten yhteishallinto (*co-management*), jossa työntekijät yhdessä osakkeenomistajien kanssa osallistuvat yritysten hallintoon, on ollut menestys. Se on kannustanut lisäämään työntekijöiden osuutta yritysten pitkän aikavälin strategioiden muotoilussa sekä tasapainottanut osakkeenomistajien ja rahoituspääoman usein haitallisia lyhytnäköisiä intressejä.¹⁹ Näissä maissa osakkeenomistajien ja työntekijöiden valtasuhteita onkin jossain määrin onnistuttu muuttamaan. Samalla yhteishallinto on kannustanut harmonisempaan ja lopulta tehokkaampaan taloudelliseen kehitykseen (ainakin verrattuna yrityksiin, joissa työntekijöillä ei ole edustusta yritysten hallinnossa). Työntekijöiden osallistuminen on myös auttanut vähentämään palkkaepätasa-arvoa ja johdon palkkojen huimaa nousua. 1980- ja 1990-luvuilla saksalaisten, ruotsalaisten ja tanskalaisen yritysten johtajat joutuivat tyytymään englantilaisia ja yhdysvaltalaisia johtajia paljon pienempiin palkankorotuksiin, mikä ei kuitenkaan vaikuttanut yritysten tuottavuuteen tai kilpailukykyyn,

17 Neuvostoliiton *marxilais-leninistinen* doktriini oli poliittisesti päämäärähakuinen oppi, jolla ei juurikaan ole tekemistä Marxin omien ajatusten kanssa (Rauhala 2023).

18 Piketty 2020, 495.

19 Piketty 2020, 973.

päinvastoin.²⁰ Germaanisella alueella ja Pohjoismaissa yhteishallinto onkin edistänyt tuottavamman ja tasa-arvoisemman taloudellisen ja sosiaalisen mallin luomista.²¹ Vaikka nämä järjestelyt ovat johtaneet yritysten arvon laskuun osakemarkkinoilla, eivät ne ole haitanneet liike-elämää tai talouskasvua.²²

Osuustoiminnalliset yritykset ja organisaatiot, joissa työntekijät tai jäsenet yhdessä omistavat tai hallitsevat organisaatioiden päätöksentekoa, tarjoavat mahdollisuuden syvemmän tason muutoksille. Wright mainitsee esimerkkeinä kulutusosuuskunnat, joissa kuluttajajäsenet valitsevat organisaation hallituksen, luotto-osuuskunnat, joiden toimintaa jäsenet muodollisesti hallitsevat, tuottajaosuuskunnat, joiden jäsenet ovat yksityisesti omistettuja, erityisesti elintarvikkeiden jalostusta, jakelua ja markkinointia varten yhdistyneitä yrityksiä, asunto-osuuskunnat, joihin kuuluvat myös erilaiset yhteisasunnot, solidaarisuusosuuskunnat, joiden hallinnosta huolehtivat valittujen sidosryhmien hallitukset ja työläisosuuskunnat, jotka ovat työläisten omistamia ja demokraattisesti hallittavia.²³ Omistus- ja hallintaoikeudet antavat osuustoiminnallisten organisaatioiden jäsenille päätäntävaltaa, jonka myötä he voivat suunnitella yritysten ja organisaatioiden strategioita sekä halutessaan tavoitella myös voiton maksimoinnille vieraita päämääriä. Erityisesti työläisosuuskunnat nojaavat selvästi kapitalismille vieraisiin arvoihin: solidaarisuuteen, tasa-arvoon, demokraattiseen hallintaan, työn arvokkuuteen ja yhteisölliseen kehitykseen.²⁴

Wright nostaa esiin myös yhteisö- ja solidaarisuustalouden. Sen organisaatiot ja aktiviteetit ankkuroituvat yhteisöihin, edustavat tasa-arvoisia ja solidaarisia arvoja sekä sitoutuvat tyydyttämään jonkinlaisia tarpeita. Usein ne pyrkivät myös toteuttamaan sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Tyypillisesti yhteisö- ja solidaarisuus-

20 Piketty 2020, 499.

21 Piketty 2020, 973.

22 Piketty 2020, 435.

23 Wright 2023, 99–100.

24 Wright 2023,101.

taloudet ovat osuuskuntia, mutta ne voivat olla muunkinlaisia hankkeita: voittoa tavoittelemattomia projekteja, keskinäisiä yhtiöitä, vapaaehtoisia yhteenliittymiä, yhteisöorganisaatioita, yhteiskunnallisia yrityksiä (kaupallisia yrityksiä, joilla on vahva yhteiskunnallinen missio) tai jopa kirkkoja. Usein yhteisö- ja solidaarisuustalous ilmaantuu köyhien ja alipalvelutujen yhteisöjen selviytymisstrategiana täyttämään aukkoja sosiaaliturvassa. Tämä synnyttää esimerkiksi aikapankkeja ja paikallisvaluuttoja, yhteisökeittiöitä, työkalukirjastoja, yhteisöpuutarhoja, hoivaajavaihtoja ja ilmaislinikoita. Yhteisöllisen ja tarveperustaisen tuotannon ei kuitenkaan tarvitse olla vastaus vain marginalisoitumiseen ja epävarmuuteen. Esimerkiksi Kanadan provinssilla Quebecillä on elävä yhteisö- ja solidaarisuustalous, joka pitää sisällään päivähoitokeskuksia, vanhusten- ja vammaistenhoitopalveluja, kierrätystä, esiintyvää taidetta, edullisia asuntoja, *makerspace*-tiloja ja monenlaisia osuuskuntia. Sosialistisessa järjestelmässä yhteisö- ja solidaarisuustalous saattaisi luoda myös parhaan tavan tarjota tietynlaisia palveluja, kuten lasten-, vanhusten- ja vammaistenhoitopalveluja. Julkisen rahoituksen vakuuttamat hoivapalvelut olisivat todennäköisesti erityisen vahvoilla. Kaikkienensa yhteisö- ja solidaarisuustalous vahvistaisi yhteisöllisyyden ja demokraattisen osallistumisen arvoja.²⁵

Yksittäisten yritysten omistusta ja tuotannon järjestelyjä koskevien ratkaisujen ohella huomio voidaan kohdistaa kapitalismin rakenteisiin. John Roemerin *markkinasosialismissa* yritysten toimintaa ohjattaisiin yleishyödyllisellä tavalla ja osakkeiden omistus toisi kansalaisille poliittista valtaa. Roemerin mallissa olisi kahdenlaista valuuttaa: perinteistä rahaa ja kuponkeja. Rahalla ostettaisiin normaaleja kulutus- ja tuotantohyödykkeitä, kupongeilla lunastettaisiin yritysten osakkeita. Näillä valuutoilla olisi siis erilainen sovel-lusalue, eikä niitä yleisesti ottaen voisi vaihtaa keskenään. Yritykset kuitenkin tarvitsevat lisärahoitusta tuotantohyödykkeiden hankkimiseen, joten uusia osakkeita liikkeelle laskiessaan ne voisivat kes-

25 Wright 2023, 103–105.

kuspankissa (ja sen määräämällä vaihtokurssilla) vaihtaa osakkeista maksuksi saadut kupongit rahaksi. Kuponkeja omistavat kansalaiset puolestaan saisivat tavanomaiset osakkeenomistajan oikeudet (rahamääräisiin) osinkoihin sekä yritysten toimintapolitiikkaa koskevaan päätöksentekoon. Oleellista olisi jakaa kuponkien omistus laajasti kansalaisten kesken. Alkujaan kupongit olisivat yhteistä omaisuutta, mutta ne luovutettaisiin kansalaisille heidän tullessaan täysi-ikäisiksi ja palautettaisiin yhteiseen omistukseen heidän kuoltuaan. Tässä järjestelmässä kansalaisten intressit yritysten tai tuotantovälineiden omistajina ja poliittisen yhteisön jäsenenä tasapainottuisivat, kun he yritysten toimintapolitiikkaa koskevan äänioikeuden puitteissa voisivat huomioida molemmat näkökulmat. Keskuspankki puolestaan voisi kuponkien vaihtokurssia säätelemällä vaikuttaa investointien suuntautumiseen yleisesti hyväksi katsotulla tavalla. Myös taloudellinen epätasa-arvo vähenisi, kun kuponkeja ei voisi vaihtaa rahaksi. Kuponkien periytymisen kieltä puolestaan rajoittaisi varallisuuden keskittymistä.²⁶

Piketty näkemys *osallistuvasta sosialismista* (*participatory socialism*)²⁷ peilaa samaa ajattelutapaa. Siinä yhteiskunnan varakkain osa palauttaisi vuosittain osan omistuksistaan yhteisölle, mikä edistäisi varallisuuden kierrätystä ja vähentäisi yksityisen omistuksen ja taloudellisen vallan keskittymistä. Vuosittainen progressiivinen varallisuusvero yhdessä progressiivisen perintöveron kanssa mahdollistaisivat kaikille nuorille aikuisille myönnettävän alkupääoman. Näin yhdessä yritysten yhteishallinnon ja suurten osakkeenomistajien vallan rajoittamisen kanssa voitaisiin vaikuttaa taloudellisen vallan jakautumiseen.²⁸ Progressiivinen tulovero ja sosiaaliverot (kuten palkkojen yhteydessä maksettavat sosiaaliturvamaksut ja muut pakolliset kulut) puolestaan säilyttäisivät asemansa hyvinvointivaltion

26 Wright 2000; Roemer 1994 ja 1996.

27 Piketty 2020.

28 Piketty 2020, 494; 984–985. Anthony Atkinsonin mallissa alkupääoma rahoitettaisiin progressiivisen perintöveron avulla ja sen rinnalle rakennettaisiin kunnianhimoinen perustulon malli (Atkinson 2015).

ja julkisten hyödykkeiden (koulutus, terveys, eläkkeet ja niin edelleen) ensisijaisina rahoittajina. Sen sijaan välillisiä veroja, jotka kohdistuvat hyödykkeiden tuottamiseen ja kuluttamiseen, tulisi käyttää lähinnä negatiivisten ulkoisvaikutusten, kuten ilmastonmuutoksen, torjumiseen. Arvonlisäveron kaltaiset välilliset verot, joiden aste ei määräydy tulojen tai varallisuuden perusteella, tulisi korvata tulo- tai varallisuusveroilla.²⁹

Piketty tekeekin selvän irtioton luonnonoikeudellisesta ajattelusta, jonka mukaan yksilöillä on loukkaamaton oikeus omistuksiinsa. Konkreettisesti tämä tarkoittaa progressiivisten varallisuus-, perintö- ja tuloverojen palauttamista kunniaan.³⁰ Kansalaisten omistusoikeus tulisi ymmärtää moninaisten historiallisten prosessien myötä rakentuneeksi sosiaaliseksi suhteeksi, johon on oikeutettua puuttua. Kuten edellä todettiin, varallisuuden kertyminen riippuu aina sosiaalisista prosesseista, joihin vaikuttavat esimerkiksi julkinen infrastruktuuri (kuten lainsäädännölliset, verotukselliset ja koulutukseen liittyvät järjestelyt), sosiaalinen työnjako sekä vuosisatojen aikana kertynyt tietovaranto. Tämän vuoksi on vain johdonmukaista, että suuria varallisuuksia keränneet kansalaiset vuosittain palauttaisivat murto-osan siitä takaisin yhteisölle.³¹ Perinnöt ja työtulotkaan eivät joko lainkaan tai kokonaan ole kiinni yksilöistä itsestään, mikä oikeuttaa niihin kohdistuvan progressiivisen verotuksen.³² Ajatus luonnonoikeudellisesta yksityisomistuksesta ei kestä lähempää tarkastelua, minkä takia sitä täytyy säädellä.³³

Kaikkiin omistusoikeuksien uudelleenmuotoiluihin liittyy tietenkin ongelmia. Ideologisesti monet paheksuvat yksityisten omistusoikeuksien loukkauksia. Opettihan Locke omistuksen olevan itsen jatke, ja sellaiseksi se usein ymmärretäänkin. Myös yksityistä voitontavoittelua, riskien ottamista ja innovaatioiden syntyä mää-

29 Piketty 2020, 1000–1001.

30 Piketty 2020.

31 Piketty 2020, 990.

32 Piketty 2020.

33 Piketty 2020, 990.

rittävien kannustimien voi ajatella heikentyvän, kun kapitalismia uusintava voittomotiivi saa rinnalleen vaihtoehtoisesti muotoiltuja yhteiskunnallisia tavoitteita. Talouden kokonaistehokkuus saattaa laskea ja vaikeuttaa sekä yksityisen että julkisen sektorin projektien toteuttamista.

Siinä määrin kuin kapitalistiset rakenteet säilyttävät määrään asemansa, kohtaavat Piketty ja muiden ehdottamat ratkaisut rajansa. On kyseenalaista, missä määrin yritysten päätöksentekoa ja omistus pohjaa koskevien uudelleenjärjestelyiden, erilaisten sosiaalisen talouden organisaatioiden sekä varallisuuden ja tulojen uudelleenjaon avulla pystytään kumoamaan kapitalismin epätasa-arvoa ja yhteiskunnallista epäoikeudenmukaisuutta tuottavat tendenssit. Smith kiinnittää huomion juuri näihin kysymyksiin. Marxilaisittain ymmärrettynä pääoman keskeinen käyttövoima on yllä mainittu pakko tehdä rahaa: tavarat tuotantoon (T) sijoitetun rahan (R) täytyy tuottaa itseään enemmän (R'). Yritysten yhteishallinto tai esimerkiksi osuustoiminnalliset yritykset eivät poista tätä kapitalismin rakenteellista pakkoa, mikä kaventaa yritysten mahdollisuuksia toimia vaihtoehtoisella tavalla. Hengissä pysyäkseen yritysten täytyy tehostaa tuottavuuttaan, kasvattaa voittojaan ja alistaa työntekijät näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Myöskään varallisuuden uudelleenjako kansalaisille myönnettävän alkupääoman muodossa ei poista pakkoa hyödyntää pääomaa kapitalistilla markkinoilla niiden logiikan mukaisesti.³⁴ Lopulta kapitalistisen valtion keskeinen ristiriita säilyy: valtion toiminnan, julkisten palveluiden ja tulonsiirtojen rahoittamiseksi vaadittava verotus haittaa talouden tehokasta toimintaa, mikä kuitenkin on valtion toiminnan perusta.

Utilitarismi ja sen laajemmat näkymät

Liberalistinen ajattelu puoltaa arvopluralismia, jonka mukaan kansalaisten tulee itse saada päättää omaa elämäänsä koskevista asioista

34 Smith 2018.

eli siitä, mitä he tavoittelevat ja millaista hyvä elämä on. Etenkään valtion tai muiden julkisten instituutioiden ei tulisi puuttua näihin yksilöiden omia arvoja ja päätöksentekoa koskeviin kysymyksiin. Tämä ihanne on perua erityisesti 1700-luvun valistusajattelusta, joka korosti yksilöllistä järjenkäyttöä sekä kritisoi valtiollisia, uskonnollisia ja muita auktoriteetteja.

Arvopluralismin näkökulmasta on luontevaa korostaa utilitaristista ajattelua, jossa yksilöllisen hyödyn tai hyvinvoinnin maksimointi nousee keskeiseen asemaan: omakohtaisen hyödyn tavoittelu nähdään objektiiviseksi hyväksi, jonka kaikki voivat hyväksyä. Siinä määrin kuin itse kunkin ajatellaan määrittävän oman elämänsä ja hyvinvointinsa sisällön, tukee utilitaristinen ajattelu arvopluralismia: kukin saa tavoitella omaa hyvänsä. Edellä on kuitenkin todettu, miten kapitalismi kaventaa utilitarismin sekä hyvinvoinnin ja hyödyn tulkintaa: kapitalismissa muut kuin hyödyn egoistinen tulkinta syrjäytetään. Tämä on ongelmallista kansalaisten hyvinvoinnin edistämisen kannalta.

Ensinnäkin *egoistinen* hyöty voidaan ymmärtää monella tavalla. Joillekin hyötyä voi tuottaa rahan haaliminen, toisille turvattu työpaikka tai vaikkapa hyvinvointipalveluiden saatavuus. Kaikki asiat, joiden vaikutus koskee pelkästään yksilön omaa hyvinvointia, voidaan tulkita egoistisen hyötykäsitteen puitteissa, mutta vain jotkut näistä ovat yhteensopivia kapitalismin kanssa. Jos egoistinen hyödyntavoittelu ei tue taloudellisen tehokkuuden ja talouskasvun päämääriä, ei sitä kapitalismin puitteissa voi edistää. Tähän palataan kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden tarkastelun yhteydessä. Toiseksi yksilöiden hyvinvointiin vaikuttaa myös muiden kokema hyöty. Tämän *altruistisen* hyötykäsitteen puitteissa yksilöt saavat hyötyä (lämmintä hehkua) toisten kokemasta hyödyn lisäyksestä. Altruistisesti suuntautuneet kansalaiset voivat kannattaa vaikkapa taloudellista tasa-arvoa, joka luo turvaa kaikille kansalaisille. Kolmanneksi yksilöt voivat saada hyötyä *itseisarvoisten* asioiden tukemisesta ja edistymisestä. Esimerkiksi ympäristötietoiset kansalaiset kokevat ilmastonmuutosta hidastavan politiikan oikeu-

denmukaiseksi ja demokratian kannattajat ovat kotonaan yhteisen päätöksenteon parissa. Myös näihin kysymyksiin palataan myöhemmin. Siinä määrin kuin kansalaisten egoistista hyödyntavoittelua tukevat hyvinvointipalvelut, altruistista hyötyä tuottava tasa-arvoinen yhteiskunta ja itseisarvoinen ilmastonmuutoksen hillitseminen tai demokraattinen päätöksenteko tukevat taloudellisten päämäärien tavoittelua, voi niitä kapitalismin puitteissakin edistää (vrt. epätäydellisten markkinoiden teoria). Itseisarvoa niillä ei kuitenkaan ole.

Liberaalille kapitalismille on kuitenkin vaihtoehto, joka asianmukaisemmin huomioi utilitaristisen ajattelun periaatteessa moniarvoisen luonteen. Sosialistista ajattelua luonnehtivan kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsitteen puitteissa kapitalismin syrjäyttämille egoistisen hyödyn muodoille, altruistiselle hyödyille ja itseisarvoiselle hyödyille annetaan itseisarvoinen asema: taloudellisen tehokkuuden ja talouskasvun ihanteet eivät määritä rajoja sen paremmin hyötykäsitteen tulkinnoille kuin yhteiskunnallisen ajattelun lähtökohdillekaan. Tämä mahdollistaa moniarvoisemman ja kansalaisten erilaiset intressit asianmukaisemmin huomioivan yhteiskuntanäkemyksen. Ongelmaksi sosialistiselle ajattelulle muodostuu kuitenkin sen itseisarvoinen luonne: itseisarvoisten päämäärien edistäminen on ristiriidassa kapitalistisen talouskasvun päämäärän kanssa. Tältä osin sosialismi nimenomaisesti vaatii kapitalismin ylittämistä. Toisaalta on kuitenkin niin, että käytännössä politiikka ei koskaan ole perustunut vain taloudellisiin arvoihin, itseisarvot ovat aina osaltaan määrittäneet politiikan sisältöä. Tätä osuutta voidaan pyrkiä vahvistamaan.

Lopulta on tärkeää huomata, että sosialistinen hyödyn ja hyvinvoinnin tulkinta on periaatteessa yhteensopiva myös taloustieteellisen rationaalisen valinnan teorian kanssa. Egoististen preferenssien lisäksi taloustieteellisiin tarkasteluihin voidaan ottaa mukaan niin sanottuja epäkonventionaalisia preferenssejä, kuten altruismia ja itseisarvoihin tukeutuvaa ajattelua, ja tarkastella yksilöiden tavoitteita ja valintoja näiden puitteissa. Periaatteessa koko yhteiskuntateoria voitaisiin rakentaa tältä epäkonventionaaliselta pohjalta. Käytän-

nössä se olisi kuitenkin haasteellista eikä luultavastikaan missään mielessä tarkoituksenmukaista. Utilitarismin laajempaa tulkintaa peilaavia ajatuksia on sen sijaan luontevampaa ilmaista rationaalisen valinnan metodologiasta eroavilla tavoilla joko suorasanaisesti (egoistiselta pohjalta) tai vaihtoehdoisen (hegeliläisen) teoriaperinteen avulla. Ennen näiden kysymysten tarkastelua on syytä koota yhteen sosialistisen ajattelun pääpiirteet.

Sosialismin puitteet

Kapitalismi ja sen edellyttämät yhteiskunnalliset rakenteet nojaavat liberalistisiin tulkintoihin sopimusteoreettisesta ajattelusta, luonno-noikeuksista ja utilitaristisesta hyödyn ja hyvinvoinnin tavoittelusta. Sosialistista yhteiskuntajärjestystä voidaan edellä esitettyyn tapaan hahmotella näiden lähtökohtien arvioinnin ja kritiikin kautta.

Sopimusteoreettisen ajattelun sijaan voimme kohdistaa huomion yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja sääntöjärjestelmiin. Tämä antaa aiheen pohtia käsitystämme siitä, mikä yhteiskunnassamme on poliittisesti merkityksellistä. Sen sijaan, että ajattelisimme poliittisen harkinnan liittyvän vain sen muodollisiin käytäntöihin (kuten vaalidemokratiaan), voimme ajatella, että poliittisen arvioinnin tulisi kohdistua kaikkiin yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja sääntöjärjestelmiin, joihin kansalaisilla olisi intressi vaikuttaa. Näin politiikka tulisi osaksi kansalaisten sosiaalista olemassaoloa, ennen kaikkea niiden yhteiskunnallisten ja taloudellisten suhteiden pohdintaa, joiden puitteissa he elävät. Marxin kommunismi ilmentää tätä ajattelutapaa. Kommunismissa yhteiskunnassa kansalaisten intressien turvaksi ei enää tarvittaisi muodollisia (liberalistisia) poliittisia rakenteita, koska kollektiivisessa tuotantotavassa kansalaisten intressit toteutuisivat yhteiskunnallisten käytäntöjen ja ihanteiden puitteissa. Näin politiikka olisi kansalaisten sosiaalisen olemassaolon juonne. Marx toteaaakin, että vain silloin, kun yksilö

ei enää erota sosiaalista valtaa itsestään poliittisen vallan muodossa, on inhimillinen vapautuminen saavutettu.³⁵

Marxin tai haluttaessa hegeliläisen perinteen ajatus yhteiskunnallisten käytäntöjen poliittisesta merkityksestä muodostaa luontevan lähtökohdan sosialistiselle ajattelulle. Koska joka tapauksessa elämme aina erilaisten käytäntöjen puitteissa, on syytä ottaa myös kapitalistiset käytännöt kriittiseen tarkasteluun. Tämän tarkastelun ei tulisi nojata pelkästään asiantuntijoiden arvioihin, jotka luonteensa puolesta eivät koskaan voi tasapuolisesti rekisteröidä elämissa maailmallisten näkökantojemme suhteellista painoarvoa. Parempi olisikin tuoda toimiamme määrittävien käytäntöjen ja instituutioiden sekä kapitalismin etujen ja haittojen punninta yhteiseen harjintaan.

Sosialismin ydinkysymys koskee sitä, missä laajuudessa ja mitassa erilaiset yhteiskunnalliset ja taloudelliset käytännöt on syytä nähdä poliittisesti merkityksellisiksi ja siten asettaa kansalaisten arvioinnin kohteeksi. Ajassamme ongelmaksi nousee taloudellisten kysymysten politisointi, jonka monet näkevät rikkovan markkinoiden hyvinvointia tuottavan ytimen. Joka tapauksessa yhteiskunnallisten käytäntöjen yhteinen arviointi avaisi mahdollisuuden kansalaisten laaja-alaisempien intressien huomioimiseen. Juuri tämä ajatus pohjaa sosialistista rikastettua demokratiakäsitystä.

Sosialistisesta näkökulmasta myös liberalististen luonnonoikeuksien tulkintaa on syytä täydentää ja jalostaa. Pelkkään negatiivisen vapauden käsitteeseen tukeutuminen on ristiriidassa liberalistisen arvopluralismin ihanteen kanssa: myös negatiivisen vapauden maksimoiva yhteiskunta korostaa tiettyjä arvoja toisten kustannuksella. Positiivisen vapauden käsite tunnustaa yhteiskunnan normatiivisen luonteen, mikä antaa syyn korostaa merkityksellisiä vapauksia ja mahdollisuuksia vähemmän tärkeiden vapauksien ja mahdollisuuksien kustannuksella.

35 Marx 1975, 168.

Yksityisen omistusoikeuden ajatustakaan ei tarvitse ottaa annettuna, historiattomana ja muut yhteiskunnalliset päämäärät ylittävänä. Valtio-omisteiset yritykset pystyvät omaksumaan kansalaisten hyvinvointia laajemmin tukevan rooliin. Samaten yritysten päätöksentekoa ja omistusta koskevat uudet järjestelyt on osoitettu toimiviksi ratkaisuiksi. Lopulta kapitalistiset rakenteet voidaan pyrkiä ylittämään suunnittelemalla kansalaisten intressejä asianmukaisemmin huomioivia yhteiskunnallisia järjestelyitä. Keskeisiksi kysymyksiksi nousevat tulojen ja varallisuuden uudelleenjako sekä varallisuuden kierrätysmekanismien kehittäminen.

Lopulta utilitaristista ajattelua on syytä laajentaa sen kapeasti tulkittua egoistisesta ytimestä kohti hyödyn altruistisia ja itseisarvoisia tulkintoja. Egoistista hyvinvointikäsitystä voidaan rikastaa ja monipuolistaa samalla, kun altruististen ja itseisarvoisten preferenssien huomioiminen tuo mukaan (hegeliläisen) näkemyksen sosiaalisten suhteiden merkityksestä hyvinvoinnille. Katse kääntyy kapitalismin taloudellisesta tehokkuuskäsityksestä kohti yhteiskunnan kokonaisvaltaista taloudellista ja sosiaalista tehokkuutta.

Kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsite

Kapitalismissa taloudellisesti tehokkaan toiminnan katsotaan talouskasvun myötä johtavan kansalaisten hyödyn ja hyvinvoinnin maksimoimiseen. Koska hyöty pystytään kuitenkin määrittelemään monin eri tavoin, voidaan myös taloudellisesti tehokas toiminta määritellä monin tavoin.

Utopistinen ajatus täydellisen rationaalista toimijoista havainnollistaa hyötykäsitteen yltäkylläisyyttä: yltiörationaaliset ja kaukokatseiset toimijat hyväksyisivät vain sellaiset sopimukset, jotka huomioisivat kaikki heidän hyötynsä ja hyvinvointiinsa vaikuttavat mahdolliset tekijät. Luettelo näistä tekijöistä on loputon ja pitää sisällään niin taloudelliset palkkiot kuin luonnonympäristöön liittyvät elementit (kuten ympäristön saastumisen) mutta myös ihmisten elämismaailmalliseen todellisuuteen vaikuttavat asiat. Näitä ovat kaikki ne tekijät, jotka ovat sidoksissa ihmisten arvoihin, elämäntyyliin, työelämän laatuun tai sosiaalisiin suhteisiin. Yksilöt tekisivät siis valintansa preferenssiensä pohjalta, jotka sisältäisivät kaikki mahdolliset tekijät, jotka vaikuttavat heidän hyvinvointiinsa nyt ja tulevaisuudessa. Preferenssit olisivat ”täydellisiä subjektiivisia ja vertailevia arviointeja” (*total subjective comparative evaluations*),¹ joiden pohjalta rationaaliset ja kaukokatseiset yksilöt maksimoisivat hyötynsä.

Pohjimmiltaan taloustiede nojaa tähän ajattelutapaan. *Paljastettujen preferenssien teorian* (*Revealed Preference Theory*) mukaan yksilöiden valinnat paljastavat heidän preferenssinsä. Siinä määrin kuin valintamme ovat rationaalisia, nojaavat ne ”täydellisiin subjek-

1 Hausman 2012, 34.

tiivisiin ja vertaileviin arviointeihin” siitä, mitkä kaikki tekijät vaikuttavat hyvinvointiimme. Käytännössä kukaan ei tätä rationaalisen valinnan ihannetta pysty täyttämään, minkä vuoksi erityisesti behavioraalisessa taloustieteessä (*Behavioural Economics*) on keskitytty tutkimaan valintojemme epärationaalisuutta ja sen syitä. Rajoitetun rationaalisuuden (*Bounded Rationality*) teorian mukaan hyödyntavoitteluumme häiritsevät monenlaiset tekijät. Kognitiivinen kapasiteettiimme on riittämätön rationaalsiin valintoihin, ja tunteet ohjaavat käyttäytymistämme. Samoin ajattelutottumuksemme saavat usein kiinnittämään huomion hyödyn maksimoinnin kannalta toisarvoisiin tekijöihin: saatamme esimerkiksi pitää kiinni jo tekemistämme sijoituksista vaikka tappionkin uhalla. Tulee myös huomata, että paljastettujen preferenssien teoria ei paljasta olosuhteita, joissa valinnat on tehty. Se ei siis kerro esimerkiksi sitä, joutuvatko yksilöiden epäoptimaaliset valinnat olosuhteiden (kuten riittämättömien taloudellisten resurssien) aiheuttamasta pakosta.

Nyt tarkastelun alla olevan yhteiskuntateoreettisen näkemyksen kannalta huomio tulee kuitenkin kohdistaa edellä tarkasteltuihin yhteiskunnallisiin sääntöihin ja käytäntöihin, jotka asettavat ehdot yksilölliselle hyödyntavoittelulle. Erilaiset sääntöjärjestelmät tukevat eri tavoin kansalaisten hyödyntavoittelua ja niiden mukaista tehokasta toimintaa: jonkin (esimerkiksi kapitalistisen) sääntöjärjestelmän puitteissa taloudellisesti tehokkaalle toiminnalle asetetaan toisenlaiset määreet kuin jonkin toisen (kuten sosiaalisen) sääntöjärjestelmän puitteissa. Erilaiset sääntöjärjestelmät kohtelevat siis eri tavoin yksilöiden erilaisia hyötykäsitteitä. Egoististen yksilöiden hyötyä maksimoiva kapitalistinen sääntöjärjestelmä syrjäyttää altruistiset ja itseisarvoiset hyötykäsitteet, kun taas itseisarvoiselle ja altruistiselle pohjalle rakennettu ”kommunistinen” sääntöjärjestelmä vastaavasti syrjäyttäisi yksilöiden egoistiset hyötykäsitteet. Käytännössä olisi mahdotonta ja ristiriitaista rakentaa yhteiskuntateoria, jossa taloudellisesti tehokas toiminta huomioisi kaikki mahdolliset hyödyn määritelmät. Hyödyn määritelmää ei olekaan tarkoituksenmukaista laajentaa koskemaan kaikkia siihen vaikutta-

via tekijöitä, tämä ei johtaisi mihinkään. Teoreettisesti ne kuitenkin tulisi huomioida, jotta sekä egoistiset, altruistiset että itseisarvoiset preferenssit saisivat yhtäläisen painoarvon.

Hyötykäsitteen perinpohjainen kattavuus tarkoittaa, että tehokkuuskysymyksiä ja arvovalintoja ei voi erottaa toisistaan. Miten tahansa taloudellinen tehokkuus ja sen ytimessä oleva hyödyn maksimointi sitten määritelläänkään, poimii se aina vain osan tekijöistä, joilla on merkitystä yksilöiden hyödyn ja hyvinvoinnin kannalta. Nämä tekijät ovat aina normatiivisesti latautuneita ja jättävät ulkopuolelle toisia normatiivisesti latautuneita yksilöiden hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä. Kapitalismin puitteissa yksilöllinen hyöty määritellään egoistisesti eli yksilöiden katsotaan välittävän vain omasta hyödystään ja hyvinvoinnistaan. Kuitenkin egoistinen hyöty voidaan ymmärtää monella tavalla, eikä kapitalistinen talouskasvua tavoitteleva järjestelmä asianmukaisesti huomioi kaikkia siihen vaikuttavia tekijöitä. Lisäksi sosiaalisilla suhteilla sekä altruismilla ja itseisarvoilla on keskeinen merkitys yksilöiden hyvinvoinnille. Näiden näkökulmien huomioiminen laajentaa tarkastelutapaamme. Sen myötä voidaan siirtyä puhumaan yhteiskunnan kokonaisvaltaisesta taloudellisesta ja sosiaalisesta tehokkuudesta, joka tavanomaista taloudellista tehokkuuskäsitystä laajemmin huomioi kansalaisten hyvinvointiin vaikuttavat tekijät.²

Egoistinen tulkinta

Edellä kuvattuun tapaan kansalaisten egoistista hyvinvointia voivat edistää markkinoilta saatavat taloudelliset palkkiot, hyvinvointiyh-

2 Taloustieteen puitteissa tehokkuuskysymykset ja arvokysymykset tyypillisesti erotetaan toisistaan. Rodrikin mukaan oikeudenmukaisuutta, etiikkaa, reiluttua ja taloudellisen hyödyn jakautumista koskevia kysymyksiä ei voikaan arvioida pelkästään taloudellisten tehokkuuskriteerien pohjalta (Rodrik 2015, 194). Tavanomaisen ajattelutavan mukaan näin tietysti on, minkä vuoksi Rodrik puolustaakin oikeutta arvioida yhteiskunnallisia asioita muutenkin kuin taloudellisen tehokkuuden näkökulmasta (Rodrik 2015). Ei kuitenkaan ole mitään periaatteellista estettä laajentaa tavanomaista taloudellista tehokkuuskäsitystä siten, että se pitää sisällään (egoisimia laajempien) normatiivisten tekijöiden merkityksen yksilöiden hyvinvoinnin ja sen tehokkaan tavoittelun kannalta.

teiskunnan palvelut ja säädökset, keynesiläinen suhdannepolitiikka ja teknologinen kehitys. Markkinoiden mahdollistamat työtulot, voitot ja varallisuus tekevät ihmisten elämästä parempaa. Ne lisäävät kulutusmahdollisuuksia, sosiaalista arvostusta ja turvaa elämäntähtäinten edessä. Samoin julkiset sosiaali-, terveys- ja vakuutuspalvelut mahdollistavat kulutusta ja tuottavat turvaa. Laaja-alainen ja tasokas koulutus tuottaa hyvää kaikille. Työelämää koskevat säädökset puolestaan voivat palvella sekä työnantajien että työntekijöiden intressejä. Elvyttävän suhdannepolitiikan ensisijainen tehtävä on työllisyyden tukeminen, millä on keskeinen merkitys kansalaisten hyvinvoinnille. Teknologinen kehitys puolestaan on olennainen tekijä talouskasvun taustalla. Sekä markkinoiden, hyvinvointipalvelujen, suhdannepolitiikan että teknologian rooli kansalaisten hyvinvoinnin tukena kohtaavat kapitalismissa kuitenkin rajansa.

Markkinat eivät tue tietäntyyppejä ihmisten hyvinvointia edistäviä tekijöitä. Kapitalismissa työn hyvinvointivaikutuksia arvioidaan ensisijaisesti sen tuottamien taloudellisten korvausten pohjalta (jonka vaihtoehtoisena nähdään vapaa-aika). Työntekijöiden hyvinvointiin vaikuttavat kuitenkin monet muutkin asiat. Turvattu työpaikka olisi monen toiveissa. Kapitalismissa työntekijät ovat kuitenkin enemmän tai vähemmän epävarmassa asemassa: työvoima on yksi tuotannontekijä, jonka asema riippuu siitä, miten se hyödyttää yritysten voitontavoittelua. Yritykset puolestaan ovat alttiina monenlaisille markkinoiden epävarmuuksille, jotka voivat vaarantaa yrittäjien toimeentulon ja estää heitä halutessaankaan luomasta turvattuja työpaikkoja. Näistä syistä johtuva epävarmuus voi alentaa sekä työnantajien että työntekijöiden ponnisteluistaan saamaa hyötyä, kun taas luottamus yritystoiminnan jatkuvuuteen ja turvattuihin työpaikkoihin voisi sitä monen kohdalla lisätä. Vastakkain asettuvat siis yritystoiminnan ja työnteon mahdollistama kulutus ja omien työ- ja elämänolosuhteiden turva. Edellä tarkastellun kolmannen eli republikanistisen vapauskäsityksen näkökulmasta kapitalismi onkin omiaan luomaan epävarmuutta,

johon sopeutuminen ohjaa yksilöiden valintoja ja päätöksentekoa. Kapitalismi kaventaa vapautta ja tältä osin kansalaisten hyvinvointia.

Myös työnteon laatu ja palkitsevuus ovat monille tärkeitä. Kapitalismissa nämä kuitenkin vaihtelevat työntekijöiden näkökulmasta satunnaisesti. Kiinnostavia ja haastavia työtehtäviä, jotka usein liittyvät teknologiseen kehitykseen, on rajoitetusti saatavilla eikä niiden tarjonta riipu ihmisten tarpeista vaan merkityksestä yritysten voiton tavoittelulle.³ Työtehtävien kiiretön suorittaminenkaan ei istu kapitalismin tehokkuustavoitteisiin. Väljempi touhu olisi monen mieleen, mutta ”pysyäksesi paikallaan sinun täytyy juosta” -ideologia ei anna sille sijaa. Erityisen ongelmallista kiire on hoiva-alan töissä, joissa palveluiden osittaminen ja tehostaminen rikkoo niiden ominaisuutteen ja vaikuttaa haitallisesti sekä työntekijöiden että asiakkaiden hyvinvointiin. Kapitalistinen tuotantotapa ei huomioi työntekoon liittyviä yleisluontoisia normatiivisia tekijöitäkään. On eri asia tehdä sisällöllisesti rikasta ja merkityksellistä työtä kuin puskea väkisin arvoiltaan vinoutuneessa toimessa. Kun työnteko ymmärretään pelkästään omalakiseksi taloudellisen toimeentulon hankkimisen välineeksi eikä pohdita sen laajempaa ja syvempää merkitystä työntekijöiden hyvinvoinnin kannalta, menetetään mahdollisuuksia rakentaa työnteosta positiivinen elämää määrittävä tekijä.

Lopulta vapaa-ajan merkitystä ihmisten hyvinvoinnille ei kapitalismissa voi pitää itseisarvona. Siinä määrin kuin tavoitteena on tuotannon kasvattaminen ja talouskasvu, johtaa esimerkiksi työajan lyhentäminen yleisesti ottaen tehokkuustappioihin. Tuotannon tehokkuuden parantuminen on toki historiallisesti mahdollistanut työajan merkittävän lyhentämisen. Kyseessä on kuitenkin ollut *arvovalinta*, ei kapitalistisen logiikan itsensä aikaansaama kehityskulku. Pidemmän työajan puitteissa olisi saatu enemmän tavaraa markkinoille. Valtiot ovatkin tehneet erilaisia valintoja työajan lyhentämisen suhteen. Esimerkiksi Ranska ja Saksa ovat päättäneet hyödyntää

3 Wright 2010, 214.

talouskasvua työajan tuntuvaan lyhentämiseen (vuoden 1970 lähes 2000 vuotuisesta työtunnista nykyiseen alle 1500 työtuntiin), kun taas Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa työaikaa on tuskin lainkaan lyhennetty.⁴

Edellä on tarkasteltu myös sitä, miten hyvinvointipalvelut (niiden sisältö, laatu ja kattavuus) asettuvat talouskasvun niille asettamiin rajoihin. Koulutuksen tuottamaa hyötyä ja hyvinvointia ei voida määritellä sivistyksellisten ihanteiden pohjalta siten, että tavoitteeksi nähtäisiin kansalaisten tunnetaitojen kehittyminen, laaja-alainen humanistinen ja yhteiskunnallisen ymmärrys sekä kyky kriittiseen kansalaisuuteen. Näiden tavoitteiden, joita myös monin tavoin perusopetuksen opetussuunnitelmassa⁵ peilataan, sijaan etusijalle nousee taloudellinen ja tekninen osaaminen. Sosiaalipalvelujen, kuten työttömyyskorvausten, yksinhuoltajien ja lapsiperheiden tuen tai vanhustenhoidon, parantamisen esteenä puolestaan on verotukseen sekä työntekoon liittyvien kannustinvaikutusten heikkeneminen. Myös terveyspalveluiden laadun ja saavutettavuuden edistäminen törmää verotuksellisiin kysymyksiin ja osin vaatimuksiin niiden yksityistämisestä. Samoin perusturvan takaavan sosiaalivakuutusjärjestelmän ongelmat ovat ensi sijassa rahoituskellisia. Kapitalistinen hyvinvointivaltio onkin ollut kriisissä vähintään 1980-luvulta lähtien. Kuten Offe on todennut, kansalaisten vaatimuksilla ei ole ylärajaa, mikä paisuttaa hyvinvointivaltiota, vaatii yhä pidemmälle menevää markkinoiden ja yhteiskunnan säätelyä sekä aiheuttaa paineita verojen nostolle. Kaikki tämä häiritsee kapitalistisen markkinatalouden tehokasta toimintaa, mikä kuitenkin on hyvinvointivaltion ylläpidon edellytys.⁶

Taloussuhdanteiden hoidossa keynesiläinen suhdannepolitiikka puolestaan kohtaa rajansa sen markkinoille aiheuttamien häiriöiden sekä valtion velan ja inflaation nousun myötä. Yksittäisten kansalaisten kannalta tukevammät, pidemmälle menevät ja pitkäkestoisem-

4 Piketty 2021, 70–71.

5 OPS

6 Offe 1984.

mat elvytystoimet monesti lisääisivät heidän hyvinvointiaan, mutta jossain vaiheessa kapitalismin rakenteelliset esteet tulevat vastaan. Pitkällä aikavälillä talouden tarjontapuolen toimintaedellytysten tukeminen menee aina kansalaisten hyvinvointia tukevien suhdannepoliittisten ratkaisujen edelle.

Myös teknologinen kehitys asettaa haasteita kansalaisten kokonaisyhteiskunnan edistämiseksi. Lähtökohtaisesti teknologian kehitys mahdollistaa korkeamman tuottavuuden ja talouskasvun: vähemmällä resursseilla saadaan aikaan enemmän ja kaikki voivat paremmin. Rodrikin mukaan oleellinen kysymys koskee sitä, keskittyvätkö teknologiset innovaatiot vain joillekin korkeaa taitotasoa vaativille sektoreille, jotka muodostavat suhteellisesti pienen osan bruttokansantuotteesta, vai leviävätkö ne laajemmalle talouteen. Rikkaissa maissa kansalaiset käyttävät valtaosan tuloistaan palveluihin, kuten terveydenhuoltoon, koulutukseen, kuljetuspalveluihin, asumiseen ja vähittäiskauppaan. Tähän saakka monilla näillä aloilla teknologisilla innovaatioilla on ollut verrattain vähäinen merkitys.⁷ Siinä määrin kuin tuottavuuden kasvu ei kosketa kaikkia talouden toimialoja, jäävät niillä työskentelevien palkat jälkeen teknologisen kehityksen kärkialoista, mikä lisää taloudellista epätasa-arvoa. Sen tasaamiseksi tarvittavan tulonjaon esteenä on kuitenkin jälleen talouden tarjontapuolen ja teknologian johtotähtien kannustimien heikentyminen.

Markkinaehtoisen työn haastaminen, julkiset hyvinvointipalvelut, keynesiläinen suhdannepolitiikka, talouden sääntely ja teknologisen kehityksen hyötyjen jakaminen voivat jäädä alakynteen myös strategisista syistä. Wright esittää ajatuskokeen, jonka mukaan kapitalistit kannattavat sellaista asianmukaisesti toimivan markkinatalouden tulkintaa, joka tukee heidän voitontavoitteluaan ja siihen liittyviä tekijöitä, kuten talouskasvua, markkinaosuuksia ja niin edelleen. Tähän tarvitaan vapautta toimia markkinoilla mutta myös markkinoita sääteleviä instituutioita ja rajoituksia. Tämänkaltaisen

7 Rodrik 2018, 152–153.

näkemyksen asianmukaisesti toimivista markkinoista ja niitä tukemaan tarvittavista tekijöistä kapitalistit voivat hyväksyä, onhan se heidän intressiensä mukainen. Sen sijaan kapitalistit yleisesti ottaen vastustavat sellaista kokonaisvaltaista taloudellisen suorituskyvyn (*comprehensive economic performance*) ajatusta, joka kiinnittäisi huomion kansalaisten elämänlaatuun, kuluttajien kontrolle lankeaviin negatiivisiin ulkoisvaikutuksiin tai taloudellisen turvallisuuden kaltaisiin kysymyksiin. Jotta poliittinen tasapaino ei liukaa ja väärällä tavalla keikahtaisi markkinoiden sääntelyn puolelle, kannattavat kapitalistit omienkin intressiensä kannalta liian vähäistä markkinoiden sääntelyä. Tämän strategisen ajattelutavan voi nähdä uusliberalistisen talouspolitiikan taustalla. 1980-luvulta alkaneen sääntelyn purkamisen motiiviksi voi nähdä halun heikentää kapitalisteille vastakkaisten intressien voimaantumisen edellytyksiä, vaikka tämä tarkoitti kapitalismin alisääntelyä pääoman kasaamisen pitkän aikavälin tarpeiden näkökulmasta.⁸

Kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden, joka laaja-alaisesti ja vakavasti huomioisi kansalaisten egoistista hyvinvointia määrittävät erilaiset tekijät, puolustaminen kapitalismin puitteissa onkin vaikeaa. Pikettyyn ajatukset progressiivisen verotuksen avulla toteutettavasta tulo- ja varallisuuserojen tasaamisesta, varallisuuden kierrättämisestä ja demokraattisen päätöksenteon rikastamisesta mahdollistaisivat kansalaisten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin syvemmän tukemisen. Saman tekisi Roemerin markkinasosialismi, jonka puitteissa tavoitellaan pääoman vallan vähentämistä, investointien sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja kansalaisten

8 Wright 2015, 177–184. Sama ajatus voidaan liittää keskusteluun yritys vastuusta. Teivo Teivainen huomauttaa, että Milton Friedmanin mukaan yritys vastuu on kumouksellinen opinkappale, jonka soveltaminen avaa uhkaavan mahdollisuuden kapitalismin peruseräiteiden mullistamiselle. Friedman näkee yhteiskunnallista vastuuta toteuttavien yritysjohtajien omaksuvan itselleen tehtäviä, jotka kuuluvat julkishallinnolle. Näin yksityisten yritysten toiminta politisoituu, ja siitä tulee luonteva kohde demokraattisille vaatimuksille (Teivainen 2016, 113.) Myös tässä tapauksessa uusliberalistinen strategia voisi olla yritys vastuun kertakaikkinen vastustaminen, vaikka sen jonkinasteisesta omaksumisesta voisi olla hyötyä yritysten voitontavoittelulle (esimerkiksi maine vaikutusten kautta).

vaikutusmahdollisuuksien parantamista. Myös teknologisen kehityksen mahdollistama talouskasvu voitaisiin jakaa tasa-arvoisemmin talouden eri sektoreilla työskentelevien kansalaisten ja kotitalouksien hyvinvoinnin tukemiseksi. Nähtäväksi jää, mikä merkitys tämänkaltaisilla kansalaisten hyvinvoinnin itseisarvoista edistämistä tukevilla avauksilla tulee olemaan. Helppoa niiden vakiinnuttaminen ei vallitsevan taloudellisen tehokkuuskäsityksen ja sen mukaisen ideologisen ajattelutavan puitteissa ole.

Ehkäpä kokonaisvaltaista taloudellista ja sosiaalista tehokkuutta kannattaisikin tavoitella hienovaraisemmin kapitalismin sisältä käsin. Wrightin näkemys *taloudellisesta demokratiasta* hahmottelee mahdollisuuksia murtaa kapitalististen rakenteiden ja instituutioiden valtaa luomalla niiden rinnalle sosialistisia instituutioita, joissa kansalaisten erilaiset intressit ja muutkin kuin utilitaristisen liberalismien mukaiset arvot voitaisiin huomioida. Keskeisiksi institutionaaliksi muutoksiksi Wright näkee vastikkeettoman perustulon, osuustoiminnallisen markkinatalouden (erityisesti työläisosuuskunnat), yhteisö- ja solidaarisuustalouden, kapitalististen yritysten demokratisoinnin sekä julkishyödykemuotoisen pankkitoiminnan. Oma roolinsa olisi myös esimerkiksi internetin mahdollistamalla vertaistuotannolla (Wikipedian tapaan) sekä yhteisellä ja vapaamin käytettävissä olevalla tietovarannolla (muun muassa patenttilainsäädäntöä uudistamalla). Valtio olisi mukana paitsi hyvinvointipalvelujen tuotannossa myös esimerkiksi infrastruktuurihankkeissa sekä joidenkin tuotteiden tuotannon organisoimisessa, rahoittamisessa tai valvonnassa.⁹

Pikettyn, Roemerin ja Wrightin ehdottamat institutionaaliset muutokset mahdollistaisivat taloudellisen demokratian, jossa kansalaisten tasa-arvoa ja mahdollisuutta osallistua tuotantoa ja markkinoita koskevaan päätöksentekoon voitaisiin edistää. Varallisuuden verottaminen ja kierrättäminen parantaisivat kansalaisten mahdollisuuksia tavoitella omia päämääriään. Tuotannollista pääomaa ja

9 Wright 2023, 89–118.

investointeja koskevan päätösvallan laajentaminen kyseenalaistaisi kapitalismin ytimessä olevan ajatuksen tuotantovälineiden yksityisomistuksesta (eli niiden käyttöä koskevasta yksityisestä päätäntävälästä). Yritysten toimintatapojen harkinta ja solidaarisen talouden ihanteet loisivat vaihtoehdon kilpailullisten markkinoiden ideaalille. Valtion tehtävänä olisi huolehtia yleishyödyllisistä asioista. Markkinat olisivat edelleen tärkeä osa yhteiskuntaa, mutta kapitalististen rakenteiden heikentyminen mahdollistaisi talouden demokraattisen hallinnan. Tämä mahdollistaisi kattavat ja toimivat hyvinvointipalvelut, tuotannon tehokkuushyötyjen käytön vapaa-ajan lisäämiseksi, konsumerismille vaihtoehtoiset elämäntavat, kansalaisten autonomian, elämänhallinnan ja solidaarisuuden tukemisen sekä ylipäänsä merkityksellisemmän elämän.

Kaikki kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden mallit edellyttävät kapitalismin haastamista. Työntekijöiden ja työnantajien hyvinvointiin vaikuttavien ei-taloudellisten tekijöiden huomioiminen, hyvinvointipalveluiden itseisarvon korostaminen, nykyistä tukevamman keynesiläisen suhdannepolitiikan omaksuminen, varallisuuden uusjako, yritysten päätäntävallan uudelleenjärjestelyt sekä teknologisen kehityksen hyötyjen tasa-arvoinen jakaminen rikkovat kapitalismin toimintalogiikan. Suunnanmuutos vaatisi ajattelutavan muutosta. Ehkä edellä hahmotellut ratkaisut riittäisivät muutoksen aikaansaamiseksi. Ehkä eivät. Marxilaisesta näkökulmasta perimmäinen ongelma on pääoman rakenteellinen pakkovalta. Niin kauan, kuin yhteiskunnallisen tuotannon logiikka nojaa yksityiseen voitontavoitteluun, jäävät vaihtoehtoiset ratkaisut (kuten kansalaisille myönnettävä alkupääoma, yritysten yhteishallinta, osuustoiminnalliset yritykset tai hyvinvointipalvelujen parantaminen) aina puolitiehen. Marxilaisesta näkökulmasta aito muutos edellyttäisi kapitalismin perinpohjaista romuttamista.¹⁰

10 Smith 2018.

Hegeliläinen tulkinta

Niin tärkeää kuin kansalaisten egoistisen hyvinvoinnin edistäminen onkin, jättää se ulkopuolelleen sosiaalisen todellisuuden ja suhteiden merkityksen ihmiselämälle. Ihmiset eivät ole atomistisia yksilöitä, jotka eläisivät vain omassa maailmassaan. Emme ole ”superyksilöitä”, joiden persoona, identiteetti ja tavoitteet olisivat valmiiksi annettuja ja joita sitten lähtisimme kukin omalla tavallamme toteuttamaan. Sen sijaan yksilöt ja persoonat rakentuvat sosiaalisten suhteiden verkostoissa, jotka eri tavoin vaikuttavat käsitykseen itsestämme: mitä olemme, mitä tavoittelemme ja millaiselta hyvä elämä tuntuu? Emme esimerkiksi aina näe tai kohta toisia yksilöitä vain oman edun tavoittelun näkökulmasta tai pidä toisten päämääriä toissijaisina omiin tavoitteisiimme nähden.

Filosofi G. W. F. Hegelin (1770–1831) ajattelussa sosiaaliset suhteet määrittävät inhimillistä olemassaoloa. Tässä on kyse pitkälti samasta asiasta kuin edellä tarkasteltujen inhimillisten käytäntöjen kohdalla: ihmiset toimivat aina tiettyjen sääntöjen puitteissa, jotka määrittävät heidän toimintansa luonteen. Hegel tarkastelee näitä kysymyksiä monessa yhteydessä, erityisesti teoksissaan *The Phenomenology of Spirit* ja *Oikeusfilosofia*.¹¹ Keskeiseksi ajatukseksi tässä yhteydessä nousee näkemys inhimillistä toimintaa pohjimmiltaan määrittävästä *tunnustuksen* (*Anerkennung*) tavoittelusta. Tunnustus edellyttää tasa-arvoista suhdetta yksilöiden välillä, koska vain samanveroiset voivat aidosti tunnustaa toisensa. Aidossa tunnustus-suhteessa hyväksyn toisen ihmisen itseisarvoiseksi toimijaksi, mikä tarkoittaa muun muassa sitä, että annan arvon hänen intresseilleen ja päämäärilleen. Toisten ihmisten intressit tavallaan muuntuvat omikseni: kun tunnustan toisten intressien arvon, liitän ne itseeni ja omiin tavoitteisiini ja toiset samaan tapaan tunnustavat minun intressini.

Hegelin mukaan tunnustus on myös onnellisuuden edellytys. Onnellisuus tai hyvinvointi ei rakennu pelkästään egoististen intres-

11 Hegel 2019, alkuperäinen 1807, ja 1994, alkuperäinen 1820.

siemme tyydyttämisen myötä vaan edellyttää (ehkä täsmentymättömällä tavalla) kokemuksellisen yhteyden kanssaihmissiin. Tätä ei ole vaikea ymmärtää, jos pohtii ihmissuhteiden merkitystä henkilökohtaiselle hyvinvoinnille. Onnekkaimmilla on ystäviä ja rakkautta, joiden puuttuessa egoististen tarpeiden maksimoiminen oman hyvinvoinnin edistämiseksi tuntuu lähinnä surulliselta.

Yhteiskunnallisella tasolla tunnustuksen ensimmäinen ilmentymä on Hegelin mukaan perheen (*Familie*) keskinäinen rakkaus, jossa yksilön (perheenjäsen) ja yhteisön (perheen) tavoitteiden välillä ei nähdä eroa, vaan omat ja perheen tavoitteet samastuvat. Koen aidosti perheenjäsenteni intressien motivoivan myös minua. Tämä aidosti sosiaalinen eli yliyksilöllinen näkökulma rikkoutuu porvarillisessa yhteiskunnassa (*bürgerliche Gesellschaft*), joka toimii egoistisen hyödyntavoittelun pohjalta. Kapitalistiset markkinat ilmentävät yhteiskunnallisen toiminnan aluetta, jonka puitteissa yksilöt toki tunnustavat toistensa oikeudet yksityiseen omaisuuteen ja näkevät heidät päteviksi sopimuskumppaneiksi. Markkinatkaan eivät siis toimi pelkän yksilöllisen näkökulman pohjalta: tunnustamme yleisen lainsäädännön päteväksi toimintaamme ohjaavaksi tekijäksi. Tämä abstraktin oikeuden alue ei kuitenkaan ilmennä aitoa tunnustussuhdetta, joka on tarkoitus uusintaa valtion (*Staat*) ja politiikan puitteissa.

Hegelin mukaan poliittisen yhteisön määrittävä piirre on kansalaisten ja valtion päämäärien samastuminen. Valtio on yhteisten merkitysten, arvojen ja intressien kokonaisuus, jonka kansalaiset kokevat omakseen. Se kantaa piirteitä perheen ja porvarillisen yhteiskunnan puitteissa ilmenevistä sosiaalisista suhteista suodattaen ne poliittisten päätösten tasolle. Taustalla vaikuttaa Hegelin näkemys maailman ja historian kehitystä luonnehtivasta dialektiikasta, jossa kehityksen eri osa-alueet muuntuvat vastakohtikseen (teesi ja antiteesi) yhdistyäkseen niitä ylittävän synteessin tasolla. Synteesi säilyttää osia aikaisemmista kehitysvaiheista uudessa, sisällöllisesti rikkaammassa muodossa. Yhteiskunnallisella tasolla tämä tarkoittaa inhimillisen elämismaailman alun perin ristiriitaisten käytäntöjen

(perheen, markkinoiden ja yleisten sääntöjen) ylittymistä uuden poliittisen synteessin tasolla.

Tunnustuksellinen yhteiskunta rakentuu monenlaisista tekijöistä. Liberaali markkinatalous palvelee osaltaan tunnustuksellisia päämääriä, säilyyhän se momenttina valtion kokonaisuudessa. Markkinat eivät kuitenkaan saisi rikkoa kansalaisten kokemusta yhteisestä intressistä ja solidaarisuudesta, joka varsinaisesti sitoo kansalaiset yhteen. Näiden tavoitteiden toteuttamiseksi tarvitaan markkinoiden sääntelyä sekä sosiaalista ja taloudellista tasa-arvoa, joiden puitteissa kansalaiset voivat aidosti tuntea olevansa osa valtion kokonaisuutta, eivät sen paremmin pelkkiä välineitä talouden rattaissa kuin oikeutettuja oman edun rajoittamattomaan tavoitteluun. Tunnustuksellinen valtio onkin asennekysymys: tunnen oloni kotoisaksi ja katson myös asianmukaiseksi säädellä omien etujeni tavoittelua korkeamman päämäärän saavuttamiseksi.

Hegelin näkemys tarjoaa oikeutuksen hyvinvointivaltiolle, jonka lainsäädännön ja instituutiot, kuten julkiset palvelut ja niiden rahoittamiseksi tarvittavan verotuksen, voin hyväksyä, olenhan ottanut toisten intressit omikseni ja päinvastoin. Valtion lainsäädäntöä ei siis liberalistisen ajattelun mukaisesti nähdä kansalaisten toimintaa rajoittavaksi vaan sitä syventäväksi: tunnustuksellisten päämäärien samastumisen kautta kansalaisten ja valtion päämäärät kohtaavat toisensa. Tämän moraalisen näkökulman saavuttaminen ilmentää positiivisen vapauden korkeinta astetta, aitoa yhteyttä toisten kanssa. Valtion tasolla onkin kyse luottamuksesta siihen, että minun ja toisten päämäärät tulevat huomioiduiksi ja sisällytetyiksi valtion päämäärään. Tästä syntyvä velvollisuuden side, ei pakko, pitää yhteiskuntaa pystyssä.

Hegelin näkemys yksilön ja yhteisön päämäärien samastumisesta herättää useimmissa välittömän vastareaktion. Voihan sen ajatella oikeuttavan totalitaristisen yhteiskunnan, jossa hallitsijat pystyvät perustelemaan toimenpiteensä vetoamalla kansan yhteiseen tahtoon tai intressiin. Tämän suuntaisesti ajatteli esimerkiksi Karl Popper (1902–1994). Kieltämättä Hegelin näkemyksiä voidaan käyt-

tää tähän tarkoitukseen, mutta teoreettista tukea sille ei hänen ajattelustaan löydy. Hegelin puhuessa valtiosta hän puhuu siitä nimitäin käsitteensä mukaisesti eli sellaisena, kuin se ihannetilanteessa olisi. Tällöin kansalaisten ja valtion suhde määritelmällisesti ilmentää aitoa tunnustuksellista suhdetta eikä näiden eri tason toimijoiden ja tavoitteiden välillä ole tosiasiallista ristiriitaa. Tunnustaessaan myös toistensa päämäärät kokevat kansalaiset valtion toimet yhtä aikaa sekä oikeutetuiksi että omikseen. Totalitaristisen johtajan määrittelemän kansan tahdon sijaan poliittisten päätösten tulisiakin perustua yhteisymmärrykseen siitä, miten yksilölliset intressit ja hyötykäsitteet sovitetaan yhteen tai ylitetään yhteisen intressin näkökulmasta. Tähän vaadittavaa demokraattisen päätöksenteon rikastamista tarkastellaan myöhemmin.

Ajassamme tunnustuksellinen ajattelutapa on kuitenkin outo ja ristiriitainen kummajainen. Yhtäältä sen normatiivinen lähtökohta osuu asian ytimeen: tunnustukselliset suhteet määrittävät suurelta osin hyvinvointiamme. Millä muulla lopulta on merkitystä? Toisaalta tunnustukselliset suhteet ovat perinpohjaisessa ristiriidassa kapitalistisen ajattelutavan kanssa: egoistisen hyödyn maksimoimiseen perustuvassa järjestelmässä tunnustuksellisille suhteille ei ole sijaa (elleivät ne sitten epätäydellisten markkinoiden teorian osoittamaan tapaan tue taloudellisesti tehokasta toimintaa). Itseisarvoisen tunnusteoria, jossa yhteiskuntakokonaisuus hahmotetaan kansalaisten tasa-arvon, persoonallisen integriteetin ja solidaarisuuden ihanteiden pohjalta, on muusta maailmasta. Sillä ei ole poliittista painoarvoa. Pienimuotoisemmalla ja konkreettisemmalla tasolla tunnustuksen tavoitteluun liittyviä kysymyksiä voidaan toki tarkastella. Kohdellaanko esimerkiksi (taloudellisesti, koulutuksellisesti tai etnisesti) erilaisia kansalaisryhmiä tasa-arvoisesti? Kenen ääneen tai näkemyksiin luotetaan?

Ymmärrettävästi myös taloustiede on ohittanut tunnustuksellisten suhteiden tarkastelun. Sen lisäksi, että tunnustukselliset suhteet eivät sovi kapitalismiin, ei niitä rationaalisen valinnan teorian pohjalta voi ylipäänsä käsitteellistääkään: tunnustussuhteita luonneh-

tiva yliyksilöllinen näkökulma nimenomaisesti kumoaa ajatuksen annettujen preferenssiemme pohjalta tapahtuvasta hyödyntavoittelusta. Altruistinen hyötykäsite toki ilmentää ajatusta toisten intressien huomioimisesta mutta säilyttää toiminnan pontimena yksilöllisen hyödyn tavoittelun (tuottaen toimijalle lämmintä hehkua) eikä tavoita näkemystä yksilöllisten intressiemme muokkautumisesta kohti yhteistä intressiä. Itseisarvoinen hyötykäsitely puolestaan tarttuu ajatukseen yhteisen intressin itseisarvoisesta luonteesta mutta näkee senkin taustalla yksilöllisen hyödyntavoittelun (tuntuu hyvältä edistää itseisarvoja). Tunnustuksellisten ihanteiden mukaiset valinnat voidaan toki aina kääntää rationaalisen valinnan teorian kielelle, mutta silloin ne eivät enää kuvaa aitoja tunnustuksellisia suhteita, joissa oman hyödyn maksimointi ei ole toimintaa ohjaava motiivi. Tunnustuksellisen yhteiskuntateorian rakentaminen ja mallintaminen rationaalisen valinnan teorian pohjalta olisikin nurinkurista eikä millään tavalla mielekäästä.¹²

Tietyllä tapaa tunnusteoreettista yhteiskuntanäkemyksestä voidaan kuitenkin hahmotella taloustieteellisenkin ajattelutavan puitteissa: tunnustukselliset kansalaisten tasa-arvoa, solidaarisuutta, itsemääräämistä ja yhteistä päätöksentekoa korostavat ihanteet voidaan ottaa yhteiskuntapolitiikan lähtökohdaksi. Näiden ihanteiden pohjalta voidaan sitten määritellä tarvittavat instituutiot, joiden puitteissa ihmisten ja markkinoiden toimintaa tarkastellaan, ja taloustieteellistä ymmärrystä voidaan hyödyntää näissä tarkasteluissa. Edellä käsitellyt sosialistiset talous- ja yhteiskuntamallit (Roemer, Piketty ja Wright) peilaavat osaltaan juuri tämänkaltaista ajattelua. Ne lähtevät liikkeelle itseisarvoisista yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta

12 Mielenkiintoisesti Senin näkemys sitoumuksista (*commitment*) ohittaa ajatuksen yksilöllisestä hyödyntavoittelusta. Sitoumusten pohjalta toimiessaan yksilöt rikkovat oman hyvinvointinsa tavoittelun ja valintojensa välisen tiukan yhteyden (sitoutuessaan esimerkiksi poistamaan toisten kurjuutta, vaikka eivät itse siitä kärsikään) (Sen 2002, 35.) *Perinteisen institutionaalisen taloustieteen* puitteissa yksilöiden toiminnan puolestaan nähdään merkittävästi rakentuvan sosiaalisten käytäntöjen ja instituutioiden varaan. Siltä osin kuin toiminnan motiiviksi ei näissä ajattelutavoissa nähdä yksilöllinen hyödyn tavoittelu, eivät ne istu rationaalisen valinnan teoriaan.

koskevista ihanteista (tasa-arvosta ja demokraattisen päätöksenteon syventämisestä) ja pohtivat erilaisia mahdollisuuksia (progressiivista verotusta, pääoman kierrättämistä ja yritysten päätöksenteon demokratisoimista) niiden toteuttamiseksi. Normatiivisesti latautuneina näkemyksinä nämä teoriat asettavat kuitenkin haasteen kapitalistiselle järjestelmälle, mikä heikentää niiden poliittista vaikutavuutta.

Kansalaisten laaja-alaista hyvinvointia ja kokonaisvaltaista taloudellista ja sosiaalista tehokkuutta voidaan siis tarkastella sekä yksilöiden egoististen intressien että tunnustuksellisten päämäärien edistämisen kautta.¹³ Itsessään nämä lähtökohdat eivät kuitenkaan määritä yhteiskuntapolitiikan sisältöä, koska kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden eri osatekijöille voidaan antaa erilainen painoarvo. Miten suhteutetaan toisiinsa egoistisen hyvinvoinnin kapeat ja laajemmat tulkinnat? Missä määrin halutaan huomioida sosiaalisten suhteiden ja solidaarisuuden merkitys ihmisten hyvinvoinnille? Tämänkaltaisiin kysymyksiin ei ole ennalta annettua vastausta, mutta niille voidaan hakea oikeutusta: kysymys kansalaisten hyvinvoinnin ja sen tehokkaan tavoittelun sisällöstä voidaan saattaa kansalaisten itsensä harkittavaksi. Tämä vaatii demokraattisen päätöksenteon rikastamista.

13 *Onnellisuuden taloustieteen (happiness economics)* huomioida ihmisten onnellisuuteen vaikuttavistatekijöistä voivat kontribuoida tämän kysymyksen tarkasteluun.

Sosialistinen rikastettu demokratia

Sosialistisesta näkökulmasta demokratian tehtävänä on arvioida yhteiskunnallisia sääntöjärjestelmiä ja käytäntöjä, joiden puitteissa aina toimimme. Koska erilaiset sääntöjärjestelmät kohtelevat eri tavoin intressejämme, yhteistä päätöksentekoa koskevia ihanteitamme, omistusoikeuksia, yksilölliseen vapauteen ja hyvinvointiin liittyviä tekijöitä sekä näkemyksiämme taloudellisesta ja sosiaalisesta tehokkuudesta, tulee valinnan eri sääntöjärjestelmien välillä perustua kansalaisten demokraattiseen harkintaan. Kapitalististen sääntöjärjestelmien ohella arvioinnin kohteeksi nousevat sosialistiset sääntöjärjestelmät.

Sosialistinen ajatus poliittisen päätöksenteon moniarvoisesta perustasta nousee (ehkä yllättäen) esiin tarkastelemalla sitä, miten poliittiset päätökset tosiasiallisesti muodostuvat. Tämän kysymyksen ottaa tarkasteltavakseen pluralistinen demokratiateoria. Ideologisemman näkökulman tarjoaa osallistuva demokratia. Siinä liberalististen demokraattisten instituutioiden rinnalle pyritään rakentamaan suoran demokratian menetelmiä, joiden tarkoituksena on saattaa poliittiset kysymykset lähemmäksi kansalaisten elämää ja arkipäivää. Deliberatiivinen demokratiateoria puolestaan kiinnittää huomion rationaalisen keskustelun merkitykseen valistuneiden mielipiteiden ja yhteisen intressin muodostamisessa.

Pluralismi ja intressiryhmien politiikka

1950-luvulla alkunsa saaneen pluralistisen demokratiateorian mukaan julkinen päätöksenteko on ajateltua monitahoisempi kokonaisuus. Poliittiset päätökset eivät muodostu eliitin yhteiskunnallisesta todellisuudesta sulkeutuneessa tilassa vaan monenlaisten vuorovaikutussuhteiden verkostoissa.

Yhteiskunta koostuu valtakeskittymistä, jotka omien intressiensä pohjalta pyrkivät vaikuttamaan poliittiseen päätöksentekoon. Poliittiset puolueet, työntäjä- ja työntekijäpuolen etujärjestöt, erilaiset yhdistykset, kansalaisjärjestöt, etniset ja uskonnolliset ryhmät sekä yritykset pyrkivät edistämään omia päämääriään julkisella tasolla. Held huomauttaa, että ryhmien valta riippuu niiden käytettävissä olevista resursseista, joita taloudellisten resurssien lisäksi voi olla esimerkiksi kansan laaja tuki. Vaalidemokratian lisäksi tavallisten kansalaisten intressit kanavoituvat poliittiselle tasolle näiden ryhmittymien kautta ja valtion roolina on intressien yhteensovittaminen. Julkiset päätökset pitävätkin sisällään vaihtokauppoja ja tyynnyttelyä suhteellisen pienten ryhmittymien välillä, eikä kaikkien intressejä luonnollisestikaan pystytä täysin tyydyttämään.¹ Koska kansalaiset voivat olla osallisina monissa ryhmissä, on intressien kanavoituminen myös osin ristikkäistä tai ristiriitaista.

Varhaiset pluralistit näkivät intressiryhmät karkeasti ottaen tasavertaisiksi: minkään ihmisjoukon ei systemaattisesti katsottu olevan estynyt muodostamasta ryhmää eikä kilpailemasta tasavertaisesti toisten kanssa. Tämän lisäksi huomio kiinnitettiin latentteihin intressiryhmiin: mikä tahansa saman intressin jakava ihmisjoukko voisi perustaa ryhmän vaikka ei ollut sitä vielä tehnyt. Tietoisuus latenteista ryhmistä saisi poliitikot (ainakin jossain määrin) reagoimaan niihin.² Tämänkaltaisessa poliittisessä kontekstissa valta ei keskity eliitille vaan jää tavallaan elämään intressiryhmien keskinäisessä kilpailussa. Dryzek ja Dunleavy huomauttavat, että ryhmillä voi olla monia vaihtoehtoisia vaikutuskanavia: kongressin jäsenten lobbaaminen, poliitikkojen kampanjoiden tukeminen, julkisiin kuulemisiin osallistuminen, byrokraattisten virastojen hallintovirkamiesten tapaaminen, tiedotusvälineiden hyödyntäminen kansan ja poliitikkojen mielenkiinnon herättämiseksi sekä tuomioistuimiin vetoaminen hallituksen perustuslain vastaisesta toi-

1 Held 2010, 160–161.

2 Dryzek ja Dunleavy 2009, 45.

minnasta tai lainvastaisesta hallinnollisesta päätöksestä. Myös lakot ja mielenosoitukset nähtiin mahdollisiksi, vaikka pluralisteilla olikin taipumus painottaa järjestyksen mukaista ja ei-pakottavaa vaikuttamista.³

Ryhmiä välisestä kilpailusta syntyy suhteellinen poliittinen tasapaino, jonka monimuotoisuus (ja kansalaisten intressien ristikkäisyys) estää jonkin yksittäisen ryhmän nousemisen valta-asemaan. Valtion tehtävänä on tukea intressiryhmien poliittisia vaikutusmahdollisuuksia, ottaa intressit käsiteltäväkseen ja tehdä niiden pohjalta julkisia päätöksiä. Robert Dahlin mukaan demokratiassa onkin pitkälti kyse vähemmistöjen kautta rakentuvasta hallinnosta eli polyarkiasta (*polyarchy*):⁴ intressiryhmät suodattavat vähemmistöjen näkemyksiä poliittiseen keskusteluun, jossa ne vallitsevasta vallan tasapainosta riippuen saavat enemmän tai vähemmän läpi näkemyksiään. Polyarkia edellyttää kuitenkin tietynlaista arvokonsensusta.⁵ Heldin mukaan sen ehtoina ovat yksimielisyys menettelytapoja koskevista säännöistä, poliittisten vaihtoehtojen joukosta ja poliittisen aktiviteetin oikeutetusta laajuudesta. Mitä laajempi konsensus, sitä turvatumpi demokratia.⁶ Varhaiset pluralistit ajattelivat, että liberaalinen yhteiskuntarakente eli kapitalistinen markkinatalous ja valtio intressiryhmien kiistojen koordinoijana mahdollistaa halutunlaisen konsensuksen, jonka puitteissa eri osapuolet voivat sitoutua samoihin toiminnan sääntöihin.

Tämä näkemys alkoi kuitenkin murtua 1960- ja 1970-lukujen kulttuurisen, taloudellisen ja yhteiskunnallisen muutoksen myötä.⁷ Vietnamin sodan vastainen liike, opiskelijaliike ja joukko muita uuteen vasemmistoon linkittyviä ryhmiä muuttivat yhteiskunnallista liikehdintää ja polarisoivat politiikkaa. Uudet sosiaaliset liik-

3 Dryzek ja Dunleavy 2009, 47.

4 Dahl 1956, 133.

5 Dahl 1956, 132–133.

6 Held 2010, 164.

7 Amerikkalaisen pluralismin haastajiksi nousivat myös Saksan, Italian ja Japanin liberaalidemokratiat sekä Länsi-Euroopan suhteelliseen vaalitapaan nojaavat hyvinvointivaltiot (Dryzek ja Dunleavy 2009, 52).

keet kokivat vallitsevan systeemin jäykäksi, autoritaariseksi, moraalittomaksi ja persoonattomaksi.⁸ Ajatus vähittäin rakentuvasta demokraattisesta polyarkiasta menetti uskottavuutensa eikä oletus vallitsevasta konsensusesta enää pitänyt paikkaansa: kaikki yhteiskuntaryhmät eivät kokeneet liberaalien poliittisten ja taloudellisten rakenteiden edistävän intressejään.

Uuspluralistit kiinnittivät huomion konsensuksen muodostumista estäviin kapitalistisiin rakenteisiin ja liike-elämän intressien keskeiseen rooliin päätöksenteossa. Held toteaa, että yksityisen pääoman kasaamisen länsimaisille hallituksille ja valtioiden instituutioille asettamat rajoitteet systemaattisesti kaventavat poliittisia vaihtoehtoja. Vallassa pysyäkseen hallitusten täytyy turvata yksityisen sektorin kannattavuus ja menestys, ovathan ne itse riippuvaisia pääoman kasaamisesta.⁹ Dryzekin ja Dunleavyn mukaan yrityselämän ei usein edes tarvitse lobata tai painostaa poliitikkoja ja hallituksen byrokraatteja. Hallituksen virkamiehet tietävät, että niiden politiikan tulee miellyttää aktuaalisia ja potentiaalisia investoijia, pankkiireja ja rahoitusinstituutioita. Poikkeamat liike-elämälle suotuisasta politiikasta, kuten korkea verotus, sääntely tai sosiaali-ohjelmat, tulevat automaattisesti rangaistuksi investoinneista kieltäytymällä, pääomapakona ja spekulointina valuuttaa vastaan.¹⁰ Liike-elämän valtaa lisää myös se, että harvalukuisempina joukkona yritysten on helpompi organisoitua kuin työntekijäjärjestöjen (vrt. edellä julkisen valinnan koulukunta). Dahlin mukaan modernilla yrityskapitalismilla onkin taipumus tuottaa niin suurta sosiaalista ja taloudellista epätasa-arvoa, että se vakavasti loukkaa poliittista tasa-arvoa ja demokraattista päätöksentekoa.¹¹

Myös valtion rooli ymmärrettiin uudella tavalla. Valtiota ei enää nähty vain erilaisten ryhmien intressien koordinoijaksi, vaan

8 Held 2010, 168.

9 Held 2010, 170.

10 Dryzek ja Dunleavy 2009, 133–134.

11 Dahl 1985, 60. Robert Dahl oli sekä pluralismin varhaisvaiheen että uuspluralismin keskeinen teoreetikko.

sillä katsottiin olevan itsenäisiä tavoitteita ja päämääriä. Suomessakin tuttu kolmikantainen päätöksentekojärjestelmä ilmentää tätä ajattelutapaa. Siinä valtio sekä työnantaja- ja työntekijäjärjestöt yhdessä sopivat talouspolitiikan suuntaviivoista, erityisesti palkanmuodostukseen, työelämän sääntelyyn ja tulonjakoon liittyen. Samalla valtion ja sen puitteissa toimivien omat intressit ja niiden suhde etujärjestöihin vaikuttavat poliittiseen päätöksentekoon. Tämä tarjoaa tilaisuuden tarkastella julkisen valinnan koulukunnan huolia poliittisesta päätöksenteosta tavalla, joka ei välttämättä ole saanut riittävästi huomiota.

Taloudellisilla resursseilla on suuri merkitys sille, ketkä saavat äänensä kuuluviin. Ilman vaalirahoitukselle ja lobbaukselle asetettuja rajoituksia suuryritykset ja niiden etujärjestöt pystyvät vaikuttamaan poliitikkoihin ja itselleen edullisen toimintaympäristön luomiseen. Toki tähän pystyvät myös työntekijäjärjestöt, etenkin jos taustalla on vahva ammattiyhdistystoiminta ja riittävät taloudelliset resurssit. Ratkaisu poliittisen päätöksenteon ongelmiin ei kuitenkaan välttämättä ole julkisen valinnan koulukunnan standardiratkaisu eli markkinoiden vaikutusvallan lisääminen julkisen päätöksenteon kustannuksella. Markkinatkin tarvitsevat sääntönsä, ja huoli niiden yksipuolisuudesta ja yhteisen edun ohittamisesta pätee yhtä lailla markkinoiden kuin muidenkin yhteiskunnan toimintaa ohjeistavien sääntöjen rakentamiseen. Rodrik huomauttaa, että esimerkiksi Baselin komitean¹² näkemykset globaaleista pääomavaatimuksista heijastavat ylivoimaisesti suurten pankkien vaikutusvaltaa. Taloustieteilijöiden ja finanssiasiantuntijoiden laatimina nämä säännöt olisivat paljon tiukempia. Maailman kauppajärjestönkään monet sopimukset eivät ilmennä pyrkimystä edistää globaalia taloudellista hyvinvointia vaan ylikansallisten yritysten vaikutusvaltaa. Kansainväliset patentteja ja tekijänoikeuksia koskevat säännöt heijastavat esimerkiksi lääkeyhtiöiden ja Hollywoodin valtaa. Talous-

12 Baselin komitea (*The Basel Committee on Banking Supervision, BSBS*) toimii globaalilla tasolla keskeisenä pankkien sääntelystä vastaavana organisaationa.

tieteilijät ovat myös laajalti kritisoineet näiden sääntöjen asettavan epäasiallisia esteitä kehittyvien maiden mahdollisuuksille saada halpoja lääkkeitä tai hyödyntää teknologisia mahdollisuuksia.¹³

Markkinoiden vaikutusvallan lisääminen ei välttämättä tarkoita valtion pakkovallan vähentymistä. Uusliberalistiset uudistukset vaativat valtion nimenomaisia toimia esimerkiksi työnantaja- ja työntekijäpuolen välisten valtasuhteiden muuttamiseksi, sosiaali- ja työttömyysvakuutusjärjestelmien uudistamista, julkisten yritysten yksityistämistä, verojen alentamista sekä pääoman liikkuvuuden vapauttamista. Yhdysvaltojen 1980-luvun toimenpiteet ja EU:n rakennepoliittiset ratkaisut ilmentävät tämänkaltaisia toimenpiteitä. Niiden ylläpito ja valvominen vaativat jatkuvaa hallinnollista ja oikeudellista taustatyötä, jonka tarkoituksena on tukea yhteiskunnan markkinavetoista mutta silti sääntöpohjaista koordinaatiota. Michel Foucault'n mukaan uusliberalismi eroaakin 1700-luvun ja 1800-luvun alun liberalismista, jonka huolena oli, mitä asioita yhteiskunnassa tulee kontrolloida ja mitä ei. Uusliberalistien mukaan ongelma ei koske itse kontrollointia eli sitä puututaanko joihinkin asioihin ja toisiin taas ei. Sen sijaan haasteena on valtion hallinnoinnin tyyli, se, miten asioita kontrolloidaan.¹⁴

Pluralistinen ajattelutapa eroaa kapitalistisesta demokratianäkemyksestä laaja-alaisuutensa vuoksi. Julkisten ja erityisesti talouspoliittisten päätösten asiantuntijuutta korostavan näkemyksen sijaan huomio kiinnitetään intressiryhmien välisiin konkreettisiin neuvotteluihin, joissa asiantuntijuuden lisäksi voivat vaikuttaa esimerkiksi itseisarvoiset intressit, ryhmien väliset valtasuhteet sekä strategiset liikkeet. Ensisijainen huoli pluralistisessa politiikassa koskee yksityisten intressien edistämisen demokraattiselle päätöksenteolle aiheuttamia ongelmia. Etujärjestöjen vaikutusvallan varaan rakentuva politiikka on altis monenlaisille vääristymille, ja vallan keskittyminen on todellinen uhka. Periaatteessa pluralistinen de-

13 Rodrik 2018, 129.

14 Foucault 2010, 133.

mokratiateoria tarjoaa kuitenkin näkymän, jossa on tilaa sekä monipuolisemmalle asiantuntijuudelle että erilaisten arvonäkemyksen huomioimiselle poliittisessa päätöksenteossa. Tämän ihanteen toteuttamiseksi huomio tulisi kiinnittää yksityistä eduntavoittelua estävien sääntöjärjestelmien luomiseen, johon julkisen valinnan koulukunnan huomiot voivat tarjota välineitä. Intressiryhmän käsite tulisi myös ymmärtää tavanomaista laajemmassa merkityksessä. Erityisesti liike-elämän intressit eivät välity poliittiseen päätöksentekoon vain yksittäisten etujärjestöjen toiminnan kautta. Talouden tarjontapuolen etuja palveleva kapitalistinen järjestelmä on itse suuri intressiryhmä. Siinä määrin kuin kapitalismi halutaan ymmärtää poliittisesti neutraaliksi järjestelmäksi, alistaa se muiden intressiryhmien vaatimukset rakenteellisen valtansa alle.

Osallistuva demokratia ja suoran vaikuttamisen mahdollisuudet

Poliittinen päätöksenteko näyttäytyy kansalaisille helposti vierana ja etäisenä toimintana, johon ei itse voi vaikuttaa. Tilannetta voi pyrkiä korjaamaan osallistuvan demokratian (*Participatory democracy*) menetelmillä, joiden puitteissa kansalaiset voisivat aidosti kokea vaikuttavansa omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin.

Lähtökohdan osallistuvalle demokratialle muodostavat liberaalidemokraattiset instituutiot, mutta niiden rinnalle voidaan rakentaa suoran edustuksen malleja. C. B. Macphersonin mukaan poliittisten puolueiden tulisi säilyttää asemansa mutta niiden valvontaa tulisi vahvistaa suoran demokratian menetelmillä. Kilpailu puolueiden välillä takaa hallitusten jäsenten minimaalisen vastuuvollisuuden alaisiaan kohtaan. Itse puoluesysteemi tulisi kuitenkin organisoida vähemmän hierarkkisesti, mikä lisäisi poliittisten johtajien vastuuvollisuutta edustamansa organisaation henkilökunnalle. Puolueet tulisi demokratisoida suoran demokratian periaatteiden ja menettelytapojen pohjalta. Ne toimisivat parlamentaarisen tai kongressin rakenteiden puitteissa, joita täydentäisivät ja valvoisivat

täysin itsenäisesti johdetut organisaatiot työpaikoilla ja paikallisissa yhteisöissä.¹⁵

Puoluepolitiikan ohella kansalaisten demokraattinen kontrolli tulisi ulottaa myös instituutioihin, joiden puitteissa suurin osa heistä elää.¹⁶ Niin kauan kuin oikeus itsemääräämiseen pätee vain valtiollisessa kontekstissa, demokratiaa ei rajoiteta vain säännölliseen äänestämiseen vaan sillä on vähäinen rooli myös monien ihmisten elämän kannalta. Kansalaisten demokraattiset oikeudet tulisikin laajentaa valtiosta yrityksiin ja muihin yhteiskunnan keskeisiin organisaatioihin. Modernin yritysmaailman rakenne tekee välttämättömäksi täydentää kansalaisten poliittisia oikeuksia samankaltaisilla työtä ja yhteisöllisiä suhteita koskevilla oikeuksilla.¹⁷ Edellä tarkastellut yksityisomistusta laajemmat sosiaalisen omistuksen ja päätöksenteon muodot, kuten työntekijöiden ja osakkeenomistajien valtasuhteiden tasapainottaminen, osuuskunnat ja osallistuva talous, palvelevat juuri tätä päämäärää. Koska työ määrittää olennaisesti kansalaisten asemaa markkinoilla ja niiden valtarakenteissa sekä heidän suhdettaan, vapaa-aikaan ja muihin elämismaailmaamme rakentaviin tekijöihin, olisi vain johdonmukaista lisätä kansalaisten demokraattisia vaikutusmahdollisuuksia näiden asioiden hallintaan. Vain jos kansalaisilla on mahdollisuus osallistua suoraan päätöksentekoon paikallisella tasolla, voivat he saada aidon kontrollin jokapäiväisen elämänsä kulkuun.¹⁸

Heldin mukaan paikallisdemokratian syventäminen muuttaisi myös radikaalisti kansallisen politiikan kontekstia. Paikallisella tasolla yksilöillä olisi mahdollisuus oppia resurssien luomiseen ja hallinnointiin liittyviä asioita, jolloin he pystyisivät myös paremmin arvioimaan kansallisia kysymyksiä, tarkastelemaan poliittisten edustajien toimintaa ja osallistumaan tilaisuuden tullen kansalliseen

15 Held 2010, 211–212.

16 Pateman 1970, 104.

17 Held 2010, 212.

18 Pateman 1970, 100.

päätöksentekoon. 'Julkisen' ja 'yksityisen' väliset suhteet tulisivat paremmin ymmärretyiksi.¹⁹

Earle, Moran ja Ward-Perkins tarkastelevat osallistuvan demokratian mahdollisuuksia Ison-Britannian talouspolitiikan kontekstissa. Heidän ehdotuksensa mukaisesti yliopistojen yhteyteen voitaisiin perustaa poliittisia kansalaisryhmiä (*Citizens' Policy Groups*). Nämä ryhmät koostuisivat paikallisten yhteisöjen poikkileikkauksista ja kokoontuisivat säännöllisesti arvioimaan tärkeinä pidettyjä, haasteellisia tai kiistanalaisia poliittisia aihealueita. Ryhmien tulisi saada asioihin liittyvää koulutusta, jonka pohjalta ne keräisivät tietoa ja kehittäisivät ideoita kommunikoidakseen ne paikalliselle ja ylemmälle hallinnolle sekä julkaisisivat raporttinsa nettisivustolla. Aihealueet koskisivat muun muassa terveydenhuoltoa, koulutusta, kilpailu- ja rahapolitiikkaa sekä taloudellisen menestyksen arviointia. Maallikkoraadit (*Lay Councils*) puolestaan voisivat tarkastella valtiovarainministeriön sekä Englannin pankin päätöksiä ja politiikkaa. Päätöksentekijöiden tulisi selittää ja oikeuttaa tärkeimmät, esimerkiksi korkopolitiikkaa koskevat, päätöksensä näille neuvostoille. Maallikkoraadeilla ei olisi veto-oikeutta tehtyihin päätöksiin, mutta ne arvioisivat ja antaisivat palautetta erilaisista toimenpide-ehdotuksista. Päätöksentekijöillä olisi myös lakisäateinen velvollisuus ottaa palaute huomioon. Näin varmistettaisiin, että päätökset esitettäisiin tavallisille kansalaisille ymmärrettävästi ja maallikkoraadit esittelisivät prosessin suurelle yleisölle. Päätöksenteon prosessit tulisivat avatuiksi ja kansalaisten sitoutuminen talouspoliittiseen päätöksentekoon vahvistuisi. Jos maallikkoraatien kaikki jäsenet vakavasti kritisaisivat ehdotettuja päätöksiä, mutta ne siitä huolimatta toteutettaisiin, osoittaisi tämä yleisen mielipiteen ohittamista.²⁰

Osallistuvan yhteiskunnan rakenteet tulisi myös pitää avoimina ja joustavina, jotta ihmiset voisivat kokeilla ja oppia politiikan uusista muodoista. Osallistuvan yhteiskunnan tulisi olla kokeellinen

19 Held 2010, 213–214.

20 Earle, Moran ja Ward-Perkins 2017, 168–169.

yhteiskunta (*experimental society*). Kokeilut tehtäisiin (yksityisen pääoman, luokkasuhteiden ja muiden vallan systemaattisten epätasapainojen asettamien) jäykkien rakenteiden radikaalin reformin vanavedessä. Klassinen ideaali vapaudesta itsehallintona voidaan ylläpitää, vaikka sen institutionaaliset merkitykset tulee perin pohjin uudistaa.²¹ Osallistuva demokratia auttaisiikin ylittämään minimaalista demokratianäkemyistä luonnehtivan ongelman oman äänen merkityksettömyydestä poliittiselle päätöksenteolle. Jos kansalaiset tietäisivät, että heillä on mahdollisuuksia vaikuttaa asioihin, olisivat he taipuvaisia uskomaan omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa ja osallistumaan aktiivisesti julkiseen päätöksentekoon.²² Rationaalisen tietämättömyyden houkutus vähenisi, kun kansalaisilla olisi motiivi perehtyä poliittisiin asiakysymyksiin.

Osallistuvalla demokratialla on tietenkin omat ongelmansa. Lähtökohtaisesti väkimäärältään laajoja kansallisvaltioita, kansainvälisistä suhteista puhumattakaan, ei voida organisoida osallistuvan demokratian periaatteiden mukaan, mikä nostaa esiin konkreettisen kysymyksen osallistuvan yhteiskunnan instituutioista. Heldin mukaan osallistuvan demokratian puitteissa ei ole riittävästi tarkasteltu esimerkiksi talouden organisoimista ja sen suhdetta politiikkaan, edustuksellisten ja suoran demokratian instituutioiden yhteen soveltamista tai hallinto-organisaatioiden valvontaa. Huomiota ei välttämättä kiinnitetä osallistuvan demokratian toteuttamiseen, siirtymävaiheisiin tai siihenkään, miten muutoksesta kärsivät reagoisivat ja miten heitä tulisi kohdella. Oletus kansalaisten halusta osallistua päätöksentekoon voi samoin olla liioiteltua. Yhteisen päätöksenteon korostaminen vähentää myös muiden kysymysten, kuten yksilöllisen vapauden tai jako-oikeudenmukaisuuteen liittyvien tarkasteluiden, painoarvoa.²³

21 Held 2010, 214.

22 Held 2010, 212.

23 Held 2010, 214–216.

Ehkä suurimmaksi ongelmaksi osallistuvan demokratian syventämiselle nousee kuitenkin jälleen kapitalismin sille asettamat rakenteelliset esteet. Osallistuvan demokratian ihanne on lähtökohdaisesti ristiriidassa yritysten voitontavoitteluun ja talouskasvuun nojaavan yhteiskuntajärjestyksen kanssa. Yritysten näkökulmasta työvoima on yksi tuotannontekijä, jonka demokraattisen elävöittämisen ja sen mukanaan tuomien voitontavoittelulle vieraiden päämäärien ei yleensä nähdä sopivan yritysten laskennallisten tuotantotavoitteiden puitteisiin, joskin edellä tarkastellut yritysten yhteishallintomallit tarjoavat tälle näkemykselle jonkinasteisen vastaesimerkin. Osallistuvan demokratian pohjalle rakentuva kokeellinen yhteiskunta, joka lisäisi tavallisten kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia, häiritsisi myös merkittävästi kapitalistista taloudelliseen asiantuntijuuteen nojaavaa poliittista päätöksentekoa.

Deliberatiivinen demokratia ja yhteisen intressin ihanne

Poliittiset päätökset eivät aina ole tarkkaan punnittuja, valistuneita ja asiantuntevia. Deliberatiivinen demokratiateoria pyrkii korjaamaan tämän asiantilan kiinnittämällä huomion julkisten päätösten muotoutumiseen ja oikeuttamiseen. Kansalaisten annetut preferenssit eivät välttämättä ole paras lähtökohta valistuneiden ratkaisujen muodostamiselle. Ihmisten poliittiset näkemykset heijastavat helposti itsestään selvinä pidettyjä arvoja ja tulkintoja, jotka voivat tarkemman harkinnan myötä muuttua. Myöskään mikään ylihistoriallinen viitekehys, kuten liberalististen luonnonoikeuksien pönkitäminen tai hegeliläinen tunnustuksen teoria, ei luontevasti rekisteröi kansalaisten kaikkia intressejä. Ihmisten erilaisten preferenssien ja intressien kuuleminen vaatii konkreettisempaa lähestymistapaa. Huomio tulee kohdistaa poliittisten preferenssien ja intressien rakentumiseen ja niiden asianmukaisuuteen.

Edellä tarkastellun kommunikatiivisen rationaalisuuden ajatuksen mukaisesti kansalaisten intressit tulisi saattaa tasapuolisesti keskustelemaan keskenään. Omien ja muiden mielipiteiden arvi-

ointi voi tehdä käsityksistämme asianmukaisempia ja valistuneempia. Yhteisen pohdinnan kautta ymmärryksemme asioista syvenee: mistä on kysymys? Oma suhtautumisemme asioihin voi myös muuttua: miksi olen jonkin asian puolesta tai sitä vastaan? Samalla päätösten perustelut tulevat julkisiksi, mikä antaa niille vahvemman oikeutuksen.

Sekä liberalistiset että sosialistiset näkemykset ovat yllä todettuun tapaan avoimia monille tulkinnoille ja myös keskinäisen dialogin mahdollistamalle lähentymiselle. Rationaalisen keskustelun ihanne määrittääkin molempien näkemystä asianmukaisesta poliittisesta mielipiteenmuodostuksesta, joskin liberaalin kapitalismin puitteissa tämä kohtaa melko nopeasti rajansa (ks. alla). Populistinen ajattelu sen sijaan ei kunnioita yhteistä keskustelua vaan saattaa kommunikatiivisen rationaalisuuden ihanteen naurunalaiseksi. Tällä on merkittäviä vaikutuksia. Maailmanlaajuisesti erilaiset yksinkertaistettuihin, tunnepohjaisiin ja usein avoimen vihamielisiin näkemyksiin pohjaavat näkemykset ovat tulleet osaksi politiikan arkipäivää. Suomessa populistisen vihapoliitiikan valtaannousun olisi odottanut synnyttävän myös liberalistien taholta laajan ja avoimen vastareaktion.

Deliberatiivinen demokratiateoria joka tapauksessa nojaa ajatukseen kansalaisten keskinäisestä kommunikaatiosta, jonka avulla on tarkoitus tarkastella ja punnita yhteisiä asioitamme koskevia erilaisia preferenssejä, arvoja ja intressejä.²⁴ Tämä edellyttää keskusteluun osallistuvien tasa-arvoista tunnustusta, kunnioitusta ja vastavuoroisuutta sekä riittävän tasaveroista vallan jakautumista. Deliberatiivista demokratiateoriaa määrittävä kommunikatiivinen rationaalisuus onkin yhteisöjen, enemmän kuin sosiaalisesti eristettyjen yksilöiden, ominaisuus.²⁵ Vain yhteisöllinen ja kansalaisten erilaiset näkemykset huomioiva julkinen harkinta voi tarjota poliittisille päätöksille niiden oikeutuksen: kun julkisessa harkinnassa

24 Bächtiger, Dryzek, Mansbridge ja Warren 2018, 2.

25 Dryzek 1996, 107–108.

huomioidaan kaikkien niiden intressit, joita poliittiset päätökset koskevat, voidaan syntyneitä päätöksiä pitää oikeutettuina. Mukaan voidaan ottaa myös edellä mainitut latentit intressit eli näkemykset, joilla ei ole omaa puhemiestä, mutta jotka olisi syytä huomioida. Punnituiksi tulevat intressit toisiaan vasten mutta myös intressien luonne ja laatu. Ovatko jotkin näkemykset oikeutetumpia kuin toiset? Ja millä perusteella? Oikeutusta voidaan hakea monella tapaa, esimerkiksi tutkimustiedon, yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, talouskasvun tai kansalaisten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin edistämisen näkökulmasta. Mitään perusteluja ei lähtökohtaisesti nosteta ensisijaiseen asemaan.

Vaatus kansalaisten intressien tasapuolisesta huomioimisesta koskee myös liberaalin kapitalismin taustaoletuksia ja niiden pohjalle rakentuvia argumentteja, jotka tulee saattaa keskusteluun vastakkaisten näkemysten kanssa. Esimerkiksi kapitalistista taloudellisen tehokkuuden käsitettä voi arvioida suhteessa kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsitteeseen. Egoistiset arvot tulisi saattaa keskusteluun altruististen ja itseisarvoisten näkemysten kanssa. Vapauskäsityksen negatiiviset, positiiviset ja republikanistiset tulkinnat on syytä ottaa harkintaan. Lopulta kansalaisten elämismaailman ja taloudellisen systeemin suhdetta tulee tarkastella kriittisesti: palveleeko systeemi kansalaisten tarpeita? Samalla nousee esiin kapitalismin poliittista päätöksentekoa rajoittava rooli, jossa liike-elämän intressit saavat etusijan ja taloustieteellinen asiantuntijuus auktoriteetin aseman. Kun tämänkaltaiset kysymykset nostetaan julkiseen keskusteluun ja poliittiselle areenalle, tulevat ne näkyviksi ja antavat mahdollisuuden tasapuolisemman näkemyksen muodostamiseen.

Yhteisen keskustelun päämääräksi tulisikin nähdä mahdollisuus yhteisen intressin (*common interest*)²⁶ muodostamiseen. Tiukasti ymmärrettynä kansalaisten moninaisia intressejä ei koskaan voi mu-

26 Tämä eroaa liberalistisesta demokratiakäsityksestä, jonka puitteissa yhteisen intressin käsitteellä viitataan yksilöllisten ja annettujen intressien kokonaissummaan, josta demokraattisten päätösten tueksi erotetaan enemmistön näkemys.

kauttaa johonkin yhteiseen näkemykseen, jossa esimerkiksi arvoja ja tiedollisia näkemyksiä koskevat erimielisyydet olisi ylitetty. Heuristisena ideaalina ajatus rationaalisen keskustelun kautta muotoutuvasta yhteisestä intressistä on kuitenkin järkevä: kun keskustelun lähtökohtana olevat yksilöiden ja ryhmien intressit altistetaan toisten arvioitaviksi, tarjoaa tämä mahdollisuuden oppimiselle, intressien tarkentumiselle ja lähentymiselle. Deliberatiivinen keskustelu ilmentääkin avointa ja jatkuvaa oppimisprosessia, joka nostaa esiin kysymykset 'opettajasta' ja 'opinto-ohjelmasta', ja kysymys siitä, mitä tulee oppia, ratkaistaan itse oppimisprosessissa.²⁷

Claus Offen ja Ulrich Preussin mukaan yhteisen intressin muodostamisessa tavoitteena tulisi olla 'rationaalinen' tai 'valistunut' poliittinen tahto tai arvostelma, joka täyttää kolme vaatimusta. Yhteisen intressin tulisi olla samaan aikaan 1) *tosiasiat huomioiva* (vs. tietämätön tai doktrinäärinen), 2) *tulevaisuuden huomioiva* (vs. likinäköinen) ja 3) *toiset huomioon ottava* (vs. itsekäs).²⁸ Yleisesti ottaen julkisia päätöksiä voidaan pitää oikeutettuina, kun keskustelun kaikki osapuolet pitävät niiden perusteluja järkevinä.²⁹ Järkevyyden kriteeri on tietenkin avoin monenlaisille tulkinnoille, mutta suuntavivoja voidaan hakea O'Flynnin ajatuksesta, jonka mukaan päätöksentekijöiden tulisi kiinnittää huomio tavallisten kansalaisten mielipiteisiin ja perustella poliittiset päätökset tavalla, jonka kaikkien kohtuullisten ihmisten voisi ajatella hyväksyvän.³⁰ Samalla on kuitenkin syytä kiinnittää huomio myös epätavanomaisempiin kommunikaation, argumentoinnin ja oikeuttamisen muotoihin. Deliberatiivisen demokratiateorian yhteydessä on tarkasteltu esimerkiksi retoriikkaa, tunteisiin vetoamista, todistajanlausuntoja ja tarinankerrontaa sekä niiden suhdetta päätösten rationaaliseen oikeuttamiseen.³¹ Myös yksioikoiset mielipiteen ilmaisut, kuten

27 Offe ja Preuss 1991, 168.

28 Offe ja Preuss 1991, 156–157.

29 Held 2010, 245.

30 O'Flynn 2022, 4.

31 Dryzek 2000, 167–168.

mielenosoitukset tai kansalaisadressit, voivat palvella moniäänisen päätöksenteon ihannetta, jos ne nostavat esiin huomiotta jääneitä yhteiskunnallisia epäkohtia.

Deliberatiivisen demokratian ihanteita on pyritty toteuttamaan monin tavoin. Deliberatiiviset mielipidemittaukset kokoavat muutamaksi päiväksi edustavan joukon kansalaisia saman pöydän ääreen, jossa he yleensä asiantuntijoiden avustuksella paneutuvat julkisiin kysymyksiin. Deliberatiiviset päivät omistetaan kokonaan jonkin tärkeän asian pohdinnalle, johon yhdistetään television ja radion väittelyitä. Näiden keskustelujen tulokset olisi myös tarkoitus julkaista yleisölle, jotta kansalaiset voisivat pohtia omia näkemyksiään. Kansalaisraadit toimivat pitkälti deliberatiivisten mielipidemittauksen tapaan, ja niitä on käytetty opastamaan hallituksia monenlaisissa kiistanalaisissa kysymyksissä, jotka koskevat esimerkiksi sosiaalikulujen tasoa tai kilpailevia budjettivaatimuksia. Äänestäjien palautemekanismien kehittämisen puolestaan katsotaan parantavan kansalaisten ja päätöksentekijöiden välisiä yhteyksiä ja ymmärrystä. Niissä voidaan hyödyntää televisiota, kaapeliyhteyksiä ja tietokoneverkkoja. Kansalaiskasvatuksella taas pyritään kehittämään yksilöiden kykyä julkiseen järjenkäyttöön ja poliittisten päätösten tekemiseen. Sitä voidaan pitää osana kaikkien lasten yleistä oppimisprosessia koulutuksen kaikilla tasoilla.³² Deliberatiivista harkintaa voidaan pyrkiä toteuttamaan myös poliittisissa puolueissa, kansallisissa ja muissa parlamenteissa, ylikansallisten komiteoiden verkostoissa (kuten EU:n hallintorakenteissa), yksityisissä tai vapaaehtoisissa yhdistyksissä, tuomioistuimissa tai sorrettujen ryhmien parissa.³³ Kaikkia kysymyksiä ei kuitenkaan pystytä ratkaisemaan yhteisen keskustelun avulla. Intressiryhmien näkemykset eivät välttämättä lähenny toisiaan eikä poliittinen päätöksenteko salli jatkuvaa ja kaikenkattavaa asioiden kyseenalaistamista. Julkisten päätösten perus-

32 Held 2010, 246–252.

33 Saward 2003, 123–124.

tana onkin syytä turvautua myös perinteisiin äänestysmekanismeihin.

Vaikka yleisesti ottaen monet hyväksyvät deliberatiivisen demokratian ihanteen, ei sen elinvoima ajassamme ole kovin vahva. Valitsevan liberalistisen ajattelutavan puitteissa yhteisen keskustelun päämääränä olevaa ajatusta yhteisestä intressistä sen sijaan vierastetaan. Kaikkien hyväksymä keskustelun rationaalinen lopputulos nähdään epärealistiseksi ja usein myös dogmaattiseksi päämääräksi. Monien mielestä olisi myös nurinkurista yrittää poistaa politiikkaan olennaisesti kuuluvia maailmankatsomuksellisia ja arvoja koskevia konflikteja. Eivätkä poliitikkojen toimet aina kovin epäitsekkäiltä saati ideologisista poteroista vapautuneilta vaikuta. Nämä ovat varteenotettavia huomioita, mutta ne eivät kumoa näkemystä yhteisen ja julkisen keskustelun merkityksestä: deliberatiivisen harkinnan myötä on mahdollisuus saavuttaa tasapuolisempi näkemys siitä, mitä kansalaisten moninaisten intressien huomioiminen yhteiskunnan systeemin tasolla tarkoittaisi. Deliberatiivinen demokratiateoria on myös pullollaan erilaisia institutionaalisia ratkaisuja tämän ihanteen toteuttamiseksi.

Suurin este deliberatiivisen demokratian syventämiselle on jälleen oletus kapitalistisen talouden poliittisesti neutraalista luonteesta. Kapitalistisenkin järjestyksen puitteissa deliberatiivista harkintaa voidaan edistää mutta vain pienimuotoisesti, ilman kapitalismin kyseenalaistamista. Oletus taloudellisten kysymysten neutraalista luonteesta ei jätä tilaa kapitalistista yhteiskuntajärjestystä koskevien rakenteellisten ja normatiivisten kysymysten esiin nostamiselle, harkinnalle ja haastamiselle. Taloustieteilijä Dani Rodrik tarjoaa mielenkiintoisia välineitä tämän asiantilan kyseenalaistamiseksi.

Rodrik on huolestunut globalisaation vaikutuksista kansallisten demokratioiden mahdollisuuksiin pitää yllä kotimaassa yleisesti hyväksytyjä normeja, käytäntöjä ja toimintatapoja. Kansainvälinen kauppa ja rahoitustoiminta asettavat institutionaalisia rajoituksia maiden demokraattiselle päätöksenteolle.

Rodrik huomauttaa, että vuonna 1995 perustettu Maailman kauppajärjestö (WTO) muutti globalisaation suunnan. Kansallinen talouden ohjailu (WTO:n edeltäjän GATT:n piirissä) sai väistyä kansainvälisen kaupan ja rahoitusmarkkinoiden tieltä. Valtiot joutuivat alentamaan yritysverotusta, tiukentamaan tulo- ja menopoliittikkaa, purkamaan sääntelyä ja vähentämään ammattiliittojen valtaa. Uusia liiketoiminnan aloja, kuten maatalous, tietyt palvelualat sekä tekstiili- ja vaatetusala, saatettiin vapaamman kaupan piiriin. Uudet patentteja ja tekijänoikeuksia koskevat säännöt edellyttivät kehitysmaita yhdenmukaistamaan lainsäädäntöään rikkaiden maiden kanssa. WTO otti maiden terveys- ja turvallisuusmääräykset tarkempaan seurantaan, jollei niitä yhtenäistetty kansainvälisen linjan mukaisiksi. Myös valtiontuille asetettiin tiukempia rajoituksia. Lisäksi kiellettiin kansallisia sääntöjä, jotka vaativat yrityksiä käyttämään paikallisia resursseja tai rajoittamaan tuontiaan suhteessa vientiin. WTO:n avulla alettiin myös vastustaa liiketoimintakustannuksia, kuten kansallisten säädösten ja normien eroja, jotka hankaloittivat kansainvälistä kaupankäyntiä. Lisäksi saatettiin kyseenalaistaa verotusjärjestelyt, elintarvikkeiden turvallisuussäädökset, ympäristömääräykset ja teollisuuden tukimenettelyt.³⁴

WTO:n puitteissa jäsenmaat voivat haastaa toisensa sääntöjen rikkomisesta, joka johtaa sakkorangaistukseen. Maat, jotka jäävät altavastaajiksi jossakin WTO:n paneelin ratkaisussa, saattavat vedota vetoomustuomioistuimeen, mutta sen päätös on lopullinen, ellei sitä yksituumaisesti kumota jokaisen jäsenmaan suostumuksella. Tästä syystä WTO:n langettaman tuomion väistäminen on käynyt käytännöllisesti katsoen mahdottomaksi.³⁵ Päätöksissään WTO kunnioittaa kansallisia arvo- ja normieroja, joten sen tuomiot eivät ole läheskään niin jyrkkiä kuin monet kriitikoista antavat ymmärtää. Kuitenkaan maakohtaisten erioikeuksien ja kansainvälisten velvoitteiden rajanvedossa ei ole noudatettu selvää ja yksiselitteistä linjaa.

34 Rodrik 2016, 100–104.

35 Rodrik 2016, 102–103.

Tämä on synnyttänyt huomattavia jännitteitä ja johtanut kauppajärjestelmän yhä pahenevaan legitimitiikkikriisiin.³⁶

Rodrik puhuukin tarpeesta uudistaa kansainvälistä kauppajärjestelmää kansallisvaltioiden demokraattisen päätöksenteon vahvistamiseksi. WTO:n toimivaltaa tulisi muokata siten, että valtioilla olisi aito mahdollisuus puolustaa omia yhteiskunnallisia järjestelyjään, säädöksiään ja instituutioitaan. Maailman kauppajärjestöllä tulisi edelleen olla sanktiovaltaa, mutta sanktioiden ei tulisi määräytyä WTO:n nykyisten kansainvälistä kauppaa määrittävien sisällöllisten ehtojen varassa.³⁷ Oikeutta vetäytyä WTO:n säännöistä (ehkä rajoittaa kauppaa tai väliaikaisesti sivuuttaa WTO:n velvoitteet) tulisi laajentaa siten, että maat voisivat turvautua siihen myös muista syistä kuin kotimaan teollisuuteen kohdistuvan kilpailu-uhan vuoksi. Hyväksyttäviä perusteita voisivat olla muun muassa tulonjakoa koskevat huolet, kotimaisten normien ja yhteiskunnallisten järjestelyjen ristiriita WTO:n velvoitteiden kanssa, kansallisten säädösten heikkenemisen ehkäiseminen sekä maan tärkeimmät kehityspäämäärät. Maat voisivat ”rikkoo” WTO:n sääntöjä erityisesti silloin, kun ne uhkaisivat heikentää kotimaan työelämää ja ympäristöä koskevia normeja tai kun ne vaikeuttaisivat järkevää kehityspolitiikkaa.³⁸

Kotimaisia päämääriä palvelevia ”suojatoimia” soveltavan maan täytyisi kuitenkin osoittaa, että se on demokraattisesti päätenyt ratkaisuun niiden yleishyödyllisyydestä. Demokraattisen päätöksenteon ehtoina voisivat olla läpinäkyvyys, tilivelvollisuus, kattavuus ja todistusaineistoon perustuva keskustelu. Saisivatko kaikki asianosaiset, kuten kuluttaja- ja etujärjestöt, tuonti- ja vientiyritykset sekä kansalaisjärjestöt, riittävän edustuksen? Mukaan tulisi myös ottaa kaikki asiaankuuluva tieteellinen ja taloudellinen tutkimusaineisto. WTO:n paneeleilla olisi edelleen toimivaltaa, mutta se koskisi pikemminkin menettelytapoja kuin asiakysymyksiä. Paneelit tutkisivat, missä määrin demokraattiset vaatimukset täyttyvät. Pa-

36 Rodrik 2016, 105.

37 Rodrik 2016.

38 Rodrik 2016, 281.

neelit saattaisivat tehdä kielteisen päätöksen sillä perusteella, ettei kaikkia asianosaisia tahoja tai asiaankuuluvia tieteellisiä seikkoja ole huomioitu maan sisäisessä keskustelussa. Ne eivät kuitenkaan pystyisi ratkomaan kiistaa siitä, palveleeko suojatoimi kotimaan yleistä etua edistämällä kansallisen tason sosiaalisia päämääriä tai vahvistamalla maan sisäistä talouskehitystä.³⁹

Näkemykset yleisestä edusta ja sen tavoitteluun tarpeelliseksi katsottavista järjestelyistä tulisivat monessa tapauksessa jättää valtioiden sisäisen harkinnan varaan. WTO:n määrittelemien sääntöjen sijaan huomio tulisi kohdistaa yhteiseen intressiin, joka edellä esitettyyn tapaan olisi 1) tosiasiat huomioiva (vs. tietämätön tai doktrinäärinen), 2) tulevaisuuden huomioiva (vs. likinäköinen) ja 3) toiset huomioon ottava (vs. itsekäs). Rodrikin vaatimus tieteellisen tiedon huomioimisesta päätösten perustana täyttää ensimmäisen vaatimuksen, maiden tärkeimpien kehityspäämäärien huomioon ottaminen täyttää toisen ehdon ja eri intressiryhmien kuuleminen vastaa kolmanteen vaateeseen.

Myös kansainvälisessä rahoitustoiminnassa tulisi tunnustaa valtioiden oikeus niiden omista lähtökohdista kumpuavaan säätelyyn, mukaan lukien mahdollisuus pääomaliikkeiden rajoittamiseen. Vuonna 2012 Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) antoikin hyväksyntänsä verojen ja muiden rajoitusten käyttöön rajat ylittävien pääomaliikkeiden kontrolloimiseksi. IMF tunnustaa tämän oikeuden kuitenkin vasta viimeisenä vaihtoehtona, kun muut makrotaloudelliset, rahoitukseen liittyvät ja harkinnanvaraiset keinot eivät toimi. Lähtökohtaisesti IMF pitää pääomien vapaata liikkuvuutta ihanteena ja olettaa valtioiden lopulta lähentyvän sitä.⁴⁰

Rodrikin mukaan pääomaliikkeiden rajoittamista tulisi harkita pragmaattisesti ja tapauskohtaisesti. Kehittyvien maiden ja nousevien talouksien kohdalla tavoiteltavien päämäärien (vaihtokurssi, rahataloudellinen itsenäisyys tai rahoituksellinen vakaus) tehokas saa-

39 Rodrik 2016, 281–282.

40 Rodrik 2018, 213–216.

vuttaminen voi vaatia pääomaliikkeiden suorasukaisia ja kokonaisvaltaisia rajoituksia. Kehittyneissä maissa punnittavaksi tulee valinta rahoitussektorin innovatiivisuuden ja vakauden välillä, minkä suhteen valtioilla voi olla erilaiset preferenssit. Toiset tavoittelevat suurempaa vakautta ja asettavat pankeille vaativia pääoma- ja likvideettivaatimuksia, toiset suosivat innovatiivisempaa toimintaympäristöä ja kevyempää sääntelyä. Pääomien vapaa liikkuvuus uhkaa näitä kansallisia säädöksiä. Lainanantajat ja -ottajat voivat hyödyntää rajat ylittäviä rahoitusvirtoja välttääkseen kotimaisen kontrollin ja näin rapauttaa kotimaisten standardien koskemattomuutta. Estääkseen sääntelyä koskevan haitallisen kilpailun kotimaiset sääntelijät voivat olla pakotettuja ryhtymään toimiin väljemmän sääntelyn alueilta tulevia rahoitustransaktioita kohtaan.⁴¹

Globaali rahoitusjärjestelmä tulisi rakentaa mahdollisimman vähäisen kansainvälisen ohjeistuksen ja rajoitetun kansainvälisen koordinaation perustalle. Globaalin sääntelytason heikentäminen ja kansallisen tason vahvistaminen siirtäisivät valtaa teknoraateilta kotimaisille toimijoille, erityisesti lainsäädäntöelimille. Tämä poliittisoi ja demokratisoi rahoitusmarkkinoiden sääntelyn, kun kansalliset parlamentit olisivat suuremmin tilivelvollisia valitsijoilleen. Teknoraattien vaikutusvalta vähenisi ja säädökset vastaisivat laajempien kotimaisten äänestäjäryhmien preferenssejä.⁴²

Kansallisen päätöksenteon vahvistaminen ei kuitenkaan poistaisi globaalin sääntelyn merkitystä. Kansainväliset säännöt voivat edistää kansallisvaltioiden demokraattista päätöksentekoa ja sen laatua. Juuri tämä ajatus on edellä tarkastellun WTO:n sääntöjen uudistamishdotuksen taustalla. Rodrik näkee myös esimerkiksi tullimaksujen ja myrkyllisten päästöjen rajoittamista koskevat globaalit sopimukset tarpeellisiksi.⁴³ Keskeisin esimerkki globaalin sääntelyn merkityksestä on kuitenkin ilmastonmuutos. Ilmastonmuutokseen puuttuminen edellyttää sitä, että kansallisvaltiot nousevat nurkka-

41 Rodrik 2018, 216–218.

42 Rodrik 2016, 293–294.

43 Rodrik 2018, 129.

kuntaisten pyyteidensä yläpuolelle ja kehittelevät yksissä tuumin yhteisiä strategioita.⁴⁴

Rodrikin kansainvälistä kauppaa ja rahoitustoimintaa koskevat ratkaisut politisoisivat taloudelliset kysymykset siirtämällä niitä koskevaa harkintavaltaa asiantuntijaeliitiltä ryhmille, joita päätökset tosiasiaassa koskevat. Ihanteellisesti päätökset rakentuisivat laaja-alaisen ja rationaalisen keskustelun pohjalle, mikä tietenkin antaa aiheen epäillä tämän ajattelutavan realistisuutta. Rodrikin ehdotus on kuitenkin varsin maltillinen ja käytännönläheinen. Globaalia kauppaa ja rahoitustoimintaa koskevan harkinnan ei tarvitse ajatella johtavan kaikenkattavaan yhteisymmärrykseen vaan ennemminkin poistavan näihin kysymyksiin liittyvät räikeimmät epäkohdat. Samalla taloudelliset kysymykset nousisivat uudella tavalla poliittiseen keskusteluun, mikä syventäisi vallitsevaa yksioikoista keskustelukulttuuria.

44 Rodrik 2016, 276.

Lopuksi: Taloustieteen politiikkaa

Taloustiede on perinteisesti keskittynyt kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän tarkasteluun. Lähtökohdiltaan se nojaa liberalismiin sopimusteoreettiseen, luonnonoikeudelliseen ja utilitaristiseen tulkintaan, joka muodostaa pohjan taloudellisesti tehokkaan toiminnan ja talouskasvun tarkasteluille. Näiden lähtökohtien puitteissa taloustieteen normatiiviseksi päämääräksi voidaan nähdä kansalaisten kokonaisyhyvinvoinnin maksimointi siten, kuin se tavanomaisesti ymmärretään.

Taloustieteellinen ajattelutapa sallii kuitenkin myös kapitalismin haastamisen ja sosialististen ihanteiden tarkastelun. Sopimusteoreettinen ajattelu säilyy tarkastelun lähtökohtana, mutta vapautta ja omistusta koskevia luonnonoikeuksia voidaan muotoilla uudelleen, utilitaristista ajattelua laajentaa sekä taloudellinen tehokkuus ymmärtää vaihtoehtoisesti. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin näiden lähtökohtien asettama haaste vallitseville, taloudellista tehokkuutta ja talouskasvua, hyvinvointia, poliittista päätöksentekoa sekä demokratiaa koskeville näkemyksille. Taloustieteellisen ajattelutavan sijaan sosialististen ratkaisujen voikin nähdä heijastavan hegeliläistä perinnettä, jonka puitteissa kansalaisten elämismailman ja kapitalistisen systeemin välinen ristiriita tulee näkyväksi. Sen ylittämiseksi kansalaisille tulisi suoda demokraattinen mahdollisuus arvioida kriittisesti yhteiskunnallisia sääntöjärjestelmiä, joiden puitteissa he aina toimivat.

Piketty, Roemerin ja Rodrikin ajattelu hahmottaa suuntaviivoja sosialismille. Vaihtoehtoiset omistusoikeuksien järjestelyt, varallisuuden vuosittainen verotus ja kierrätys, tasa-arvoisempi tulonjako, kansalaisten ja työntekijöiden vaikutusvallan lisääminen yritysten päätöksenteossa sekä talouspolitiikan demokratisointi loisivat sijaa tasa-arvoisemmalle ja moniarvoisemmalle yhteiskun-

nalle. Erityisesti Pikettyn herättämästä mielenkiinnosta huolimatta kapitalismille kriittiset äänet ovat kuitenkin edelleen marginaalissa, aika ei ole ollut otollinen talouden järjestelmätason kritiikille. Ehkä joitain merkkejä muutoksesta on kuitenkin näkyvissä. Piketty kiinnittää huomion vuoden 2008 kriisin jälkeiseen uudenlaiseen liikehdintään. Monet taloudellisen vallan jakamista ja progressiivista verotusta koskevat uudet ajatukset ovat nousseet keskusteluun.¹ Tietoisuus sääntelemättömän kapitalismin rajoista on nopeasti kasvanut. Ihmiset ovat jälleen alkaneet pohtia uudenlaista, tasa-arvoisempaa ja kestävämpää taloudellista mallia.²

Suuri kysymys koskeekin taloustieteen roolia yhteiskunnallista ajatteluumme ohjaavana tekijänä. Onko taloustieteen asema keskeisenä poliittista päätöksentekoa ohjaavana tieteenä oikeutettu? Rodrik huomauttaa, että vuonna 2011 ryhmä opiskelijoita järjesti ulosmarssin Harvardin yliopiston taloustieteen peruskurssilta (*Economics 10*). Heidän mukaansa kurssi levittää taloustieteen kaapuun puettua konservatiivista ideologiaa ja auttaa ylläpitämään sosiaalista epätasa-arvoa. Vuonna 2014 opiskelijaryhmä (*The Post-Crash Economics Society*) Manchesterin yliopistossa laati taloustieteellisen koulutuksen merkittäväksi muuttamiseksi 60-sivuisen manifestin, joka sai tukea myös monilta taloustieteilijöiltä. Sen mukaan taloustieteen opetus on liian kapeaa ja vaatii monipuolisempia lähestymistapoja sekä etiikan, historian ja politiikan näkökulmia. Vallitseva taloustieteellinen paradigma estää merkityksellisen kriittisen ajattelun ja on siksi haitaksi itse taloustieteelle.³ Opiskelijat olivat monelta osin oikeassa. Yleisesti ottaen taloustiede ottaa kapitalistisen talouskasvua tavoittelevan järjestelmän annettuna. Tämä tekee siitä konservatiivisen opin, joka alistaa sosiaaliset ja demokraattisen päätöksenteon rikastamista tavoittelevat ihanteet alleen, edellä esitettyyn tapaan niillä on lähinnä välineellinen rooli taloudellisten päämäärien saavuttamisessa. Taloustieteen poliittista luonnetta ei kuitenkaan tun-

1 Piketty 2020, 990.

2 Piketty 2020, 1037.

3 Rodrik 2015, 197.

nusteta, jolloin opiskelijoille tai sen paremmin suurelle yleisölle ei tarjoudu mahdollisuutta sen kriittiseen arviointiin. Tämä on nykytilanne.

Taloustiede voisi periaatteessa olla toisenlaistakin. Lähtökohtaisesti taloustiede tarkastelee yhteiskunnallisen koordinaation ongelmaa, jolloin olisi vain luontevaa ymmärtää sen tehtäväksi pohtia erilaisia yhteiskunnallisen tuotannon, rakenteiden ja omistusoikeuksien järjestelyitä. Näiden kysymysten tarkastelu on aina myös normatiivisesti latautunutta, mitä ei tulisi peitellä vaan ottaa tarkastelun kohteeksi. Taloustiede on normatiivinen oppi, jonka alaan olisi johdonmukaista liittää erilaisten institutionaalisten ratkaisujen suhde kansalaisten elämisaailmalliseen todellisuuteen sekä sen pohjalta nouseviin käsityksiin yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta, tasa-arvosta ja hyvästä elämästä. Sekä kapitalistiset että sosialistiset vaihtoehdot kuuluvat tämän kysymyksen puitteisiin, ja edellä on esitelty suuntaviivoja niiden hahmottamiseen.

Onko ajatus taloustieteen elävöitymisestä ja sosialististen tarkasteluiden mukaan ottamisesta kuitenkin realistinen? Piketyyn kaltaiset tunnustetut auktoriteetit ovat suunnanneet mielenkiintoa sosialististen ihanteiden tarkasteluun, minkä voi ajatella vaikuttavan taloustieteelliseen tutkimukseen ja myös opetukseen. Syvemmällä tasolla näkymät ovat kuitenkin heikommat. Taloudellisten kysymysten normatiivisten ja poliittisten sitoumusten tarkastelu ei monia kiinnosta, egoismia laajemmat utilitaristiset näkökulmat eivät luontevasti avaudu systeemitason pohdinnoiksi eivätkä vaihtoehdot hyvinvoinnin ja taloudellisen tehokkuuden määritelmät vakuuta. Näihin asioihin liittyvien huomioiden voi toki toivoa paljastavan taloustieteen poliittisen luonteen. Akateemikot ja kansalaiset voivat herätä kyseenalaistamaan vallitsevan yksioikoisen ajattelutavan ja etsimään vaihtoehtoisia näkökulmia yhteisen todellisuuteemme hahmottamiseen. Jo tämä olisi jotain.

Hieman realistisempi vaihtoehto taloustieteen rikastamiseksi olisi ottaa mukaan usklassiselle metodologialle vaihtoehtoisia näkökulmia. Tämä tukisi pyrkimystä ymmärtää paremmin kansalais-

ten keskinäiseen sopimusten tekemiseen, markkinoiden toimintaan ja julkiseen päätöksentekoon liittyviä kysymyksiä. Esimerkiksi marxilaisen, jälkekeynesiläisen ja perinteisen institutionaalisen taloustieteen tarkastelut laajentaisivat ja syventäisivät ymmärrystämme talouden mekanismeista, erilaisten institutionaalisten ratkaisujen normatiivisesta luonteesta ja politiikkaan liittyvistä kysymyksistä. Nykyisellään näihin näkökulmiin liittyvää tutkimusta ja opetusta harjoitetaan kuitenkin pääasiassa muiden oppialojen kuin taloustieteen puitteissa, mikä vähentää niiden painoarvoa. Usklassinen taloustiede on ajassamme saanut auktoriteetin aseman, joka on syytä kyseenalaistaa.⁴ Vallitseva yksikantainen ajattelu rajoittaa poliittista mielikuvitusta ja päätöksentekoa. Poliittiset valinnat rajataan niihin, jotka ovat järkeviä usklassisesta näkökulmasta.⁵

Liian usein myös muut yhteiskuntatieteilijät ottavat taloustieteilijöiden näkemykset annettuina, pohtimatta taloudellisten rakenteiden ja ratkaisujen merkitystä yhteiskunnallisten ilmiöiden ja kysymysten ymmärtämiseksi. Esimerkiksi sukupuolten väliseen tasa-arvoon, sosiaalipolitiikkaan tai kansalaisyhteiskunnan vaikutusmahdollisuuksiin liittyvät kysymykset ovat sidoksissa järjestelmätason institutionaalisiin ratkaisuihin. Sukupuolten välisen palkkaepätasa-arvon ehkä merkittävin syy löytyy naisvaltaisten alojen, kuten hoivatyön, heikommasta tuottavuuskehityksestä, mikä kapitalistisen logiikan mukaan oikeuttaa niiden heikomman palkkakehityksen. Sosiaalipoliittiset ratkaisut, kuten toimeentulo- ja työttömyysturva, ovat pitkälti riippuvaisia niiden vaikutuksesta työntekoon ja yritysten voitontavoitteluun liittyviin kannustimiin. Kansalaisyhteiskunnan puitteissa voidaan deliberoida mielin määrin, mutta vain kapitalistisen järjestelmän kanssa yhdenmukaisilla näkemyksillä on aitoa merkitystä.

Taloustieteen asiantuntijavallan ja sen hyväksymisen seurauksena myös kansalaisten ymmärrys taloudesta jää heikoksi. Koska

4 Jussi Ahokas ja Lauri Holappa ovat tehneet ansiokasta työtä jälkekeynesiläisen ajattelun esiin tuomiseksi, ks. esimerkiksi Ahokas ja Holappa 2014.

5 Earle, Moran ja Ward-Perkins 2017, 57.

suurella osalla kansalaisista on vaikeuksia ymmärtää talouspolitiikan kieltä, on heidän vaikea muodostaa valistuneita näkemyksiä monista omaan elämäänsä ja yhteiskuntaan liittyvistä asioista. Taloustieteilijöiden intressinä ei aina ole muuttaa tilannetta. Jotkut omaksuvat ylimielisen asenteen ja korostavat omaa asiantuntijuuttaan. Taloustieteen opetusta merkittävästi määrittäneeksi muodostuneen oppikirjan *Economics*⁶ kirjoittaja Paul Samuelson totesi: ”En piittaa siitä kuka kirjoittaa valtion lait, jos minä saan kirjoittaa sen taloustieteen oppikirjat.”⁷ Professori Vesa Kanniaisen mukaan puheoikeus makrotalusteoriassa on niillä, jotka ovat suorittaneet taloustieteen kaksi vuotta kestävätkä tutkijakoulukurssit.⁸ Professori Pertti Haaparanta katsoi oikeudekseen kritisoida toimittaja Timo Harakan vuoden 2008 finanssikriisiä käsittelevää kirjaa sitä lukematta.⁹ New Yorkissa järjestetyssä vaikutusvaltaisten taloustieteilijöiden tapaamisessa Joseph Stiglitz totesi, että jos taloustieteilijät johtaisivat Eurooppaa, he tietäisivät, miten nostaa se vaikeuksista, mihin Paul Krugman vitsaillen lisäsi ”Emme ole neroja, olemme filosofi-kuninkaita.”¹⁰

Vaikka suurin osa taloustieteilijöistä ei koskaan lähtisi omaa erinomaisuuttaan korostavalle tielle, ei heillä aina ole kovin valistunutta näkemystä taloustieteen poliittisesta luonteesta. Yhtä lailla kuin sosialismia tukevat taloustieteelliset näkemykset ovat poliittisia, sitä ovat myös kapitalistiseen maailmanjärjestykseen kritiikittä asennoituvat ajattelutavat. Taloustieteen poliittinen merkitys olisi reilua myöntää. Silloin voisi todeta, että kapitalismille vieraat intressit eivät syystä tai toisesta ole tärkeitä. Vaihtoehtoisesti voitaisiin ottaa vakavasti sosialistiset näkemykset, kuten ajatus kokonaisvaltaisesta taloudellisesta ja sosiaalisesta tehokkuudesta, ja tarkastella nii-

6 Samuelson 1948.

7 Samuelson 1990, ix–x.

8 Kanniainen 2009, 55.

9 Haaparanta 2009. Teppo Eskelinen ja Paul Jonker-Hoffrén tarkastelevat suomalaisten taloustieteilijöiden retorisia strategioita puolustaa asiantuntijuuttaan sosiaalisessa mediassa (Eskelinen ja Jonker-Hoffrén 2017).

10 Earle, Moran ja Ward-Perkins 2017, 159–160.

den toteuttamiseksi tarvittavia yhteiskunnallisia järjestelyjä. Tämä kuitenkin edellyttäisi talouskasvun haastamista, ainakin siten kuin se talousteoreettisesti nykyään ymmärretään. Tämä on suurin este sosialististen näkemysten esiinmarssille.

Lopulta voi kuitenkin olla, että talouskasvun ajatuksesta joudutaan pakon edessä luopumaan. Talouskasvukriittisen *degrowth*-keskustelun puitteissa on pitkään kiinnitetty huomio vallitsevan talousjärjestelmän ristiriitaan ympäristön ja kansalaisten kannalta kestäväen talouden kanssa. Professori Partha Dasguptan Ison-Britannian valtiovarainministeriölle laatima raportti (2019) nostaa esiin luonnon systeemisen luonteen, jossa monimutkaiset järjestelmät toimivat epälineaarisesti ja osin myös vastavuoroisesti tai limittäin, minkä vuoksi luonnon toimintaa ei voi ymmärtää erillisiksi osiksi. Tämän vuoksi ympäristöongelmien tarkastelu ei kaikilta osin taivu perinteisiin taloudellisen laskennan malleihin ja tarjoaa aineksia myös talouskasvun kritiikkiin.¹¹ *Ekologinen taloustiede (ecological economics)* korostaa talouden ja yhteiskuntien riippuvuutta ekosysteemistä. Ympäristön vakauden säilyttäminen vaatii huomion kiinnittämistä luonnonresurssien hyödyntämiselle ja päästöjen tuottamiselle asetettaviin rajoihin. Talouskasvulla voi olla fyysiset rajansa, mikä on saanut ekologiset taloustieteilijät pohtimaan, miten talous ilman talouskasvua voisi toimia.¹² Näissä oloissa taloudellista kehitystä ja kansalaisten hyvinvointia olisi luontevaa tarkastella muidenkin kuin tavanomaisesti huomioitujen suureiden (kuten bruttokansantuotteen) puitteissa. Sosialistinen ajattelu ja kokonaisvaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen tehokkuuden käsite ovat yhteensopivia tämän näkemyksen kanssa.

11 Ks. <https://bios.fi/dasguptan-raportti/>.

12 Earle, Moran ja Ward-Perkins 2017, 75–76.

Lähteet

- Acemoglu, Daron, Naidu, Suresh, Restrepo, Pascual ja Robinson, James A., ”Democracy Does Cause Growth”. *NBER Working Paper* No. 20004, March 2014.
- Ahokas, Jussi ja Holappa, Lauri, *Rahatalous haltuun. Irti kurjistavasta talouspolitiikasta*. Like Kustannus, Helsinki 2014.
- Akerlof, George, A. ja Shiller, Robert, J., *Vaiston varassa. Miten ihmismieli ohjaa maailmanlaajuisia kapitalismia (Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism, 2009)*. Käänt. Timo Soukula. Gaudeamus, Helsinki 2009.
- Atkinson, Anthony B., *Inequality. What Can Be Done?* Harvard University Press, Cambridge, MA 2015.
- Block, Fred ja Keller, Matthew R., *State of Innovation. The U.S. Government's Role in Technology Development*. Paradigm Publishers, New York 2011.
- Blyth, Mark, *Talouskuri. Vaarallisen opin historia. (Austerity. The History of a Dangerous Idea, 2013)*. Käänt. Hannu Laurila ja työryhmä. Vastapaino, Tampere 2017.
- Brennan, Geoffrey, ”Politics with Romance: Towards a Theory of Democratic Socialism”. *The Good Polity: Normative Analysis of the State*. Toim. Philip Pettit. Basil Blackwell, Oxford 1989, 49–66.
- Buchanan, James M., ”Politics Without Romance: A Sketch of Positive Public Choice and Its Normative Implications”. *Contemporary Political Theory*, toim. Alan Hamlin ja Philip Pettit. Macmillan, New York 1991, 216–228.
- Bächtiger, André, Dryzek, John S., Mansbridge, Jane ja Warren, Mark E., ”Deliberative Democracy: An Introduction”. *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Toim. André Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge ja Mark E. Warren. Oxford University Press, Oxford 2018.
- Coskeran, Thomas, *Economics. A Complete Introduction*. Hodder Education, London 2014 (2012).
- Dahl, Robert A., *A Preface to Democratic Theory*. University of Chicago Press, Chicago 1956.
- Dahl, Robert A., *A Preface to Economic Democracy*. Polity, Cambridge 1985.
- Dasgupta, Partha, ”Positive Freedom, Markets and the Welfare State”. *Oxford Review of Economic Policy*, 2(4), 1986, 25–36.
- Devereux, M. P., Lockwood, B. ja Redoano, M., ”Do Countries Compete Over Corporate Tax Rates?”. *Journal of Public Economics*, vol 92(5), June 2008, 1210–1235.
- Dryzek, John S., *Democracy in Capitalist Times. Ideals, Limits, and Struggles*. Oxford University Press, New York 1996.
- Dryzek, John S., *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford University Press, Oxford 2000.
- Dryzek, John S. ja Dunleavy, Patrick, *Theories of the Democratic State*. Palgrave MacMillan, Houndmills, UK 2009.
- Earle, Joe, Moran, Cahal ja Ward-Perkins, Zach, *The Econocracy. On the Perils of Leaving Economics to the Experts*. Penguin Books, UK 2017.
- Eskelinen, Teppo ja Jonker-Hoffrén, Paul, ”Taloustiede episteemisenä yhteisönä ja kamppailu asiantuntijuudesta”. *Poliittinen talous*, Vol 5, Nro 1, 2017, 91–120. Taloustiede episteemisenä yhteisönä ja kamppailu asiantuntijuudesta | Poliittinen talous (journal.fi)
- Fine, Ben ja Dimakou, Ourania, *Macroeconomics. A Critical Companion*. Pluto Press, London 2016.

Lähteet

- Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France 1978–1979* (*Naissance de la Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978–1979*). Käänt. Graham Burchell. Palgrave Macmillan, New York 2010.
- Freeman, Richard, "Labor Market Institutions Around the World", *Discussion Paper No. 844*, London School of Economics, Centre for Economic Performance. London, January 2008.
- Gilens, Martin ja Page, Benjamin I., "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens". *Perspective on Politics*, Vol. 12(3), September 2014, 564–581.
- Haavio, Markus, "Tuotantokuilu Suomessa", *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 105 vsk. 1/2009, 21–33.
- Habermas, Jürgen, *The Theory of Communicative Action. Volume One, Reason and the Rationalization of Society* (*Theorie des kommunikativen Handelns. Band I, Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung*, 1981). Käänt. Thomas McCarthy. Beacon Press, Boston 1984.
- Habermas, Jürgen, *The Theory of Communicative Action. Volume 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason* (*Theorie des kommunikativen Handelns. Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, 1981). Käänt. Thomas McCarthy. Polity Press, Cambridge 1987.
- Hausman, Daniel M., *Preference, Value, Choice, and Welfare*. Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Hayek, F. A., *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy. Volume 3, The Political Order of a Free People* (1979). Volumes 1, 2 and 3. Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1982.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Oikeusfilosofia. Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet* (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1820). Käänt. Markus Wahlberg. Kustannus Pohjoinen, Oulu 1994.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *The Phenomenology of Spirit* (*Phänomenologie des Geistes*, 1807). Käänt. Peter Fuss ja John Dobbs. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana 2019.
- Heino, Saska, "Käsitteellisestä epämääräisyydestä puuttuvaan selitysvolmaan: Pikettyyn Pääoman pääoma". *Poliittinen talous*, 9, 2021(1), 139–158.
- Held, David, *Models of Democracy. Third Edition*. Polity Press, Cambridge 2010 (2006).
- Hobbes, Thomas, *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta* (*Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*). Käänt. Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere 1999 (1651).
- Hodgson, Geoffrey M., "Meanings of Methodological Individualism". *Journal of Economic Methodology*, 14:2, June 2007, 211–226.
- Hodgson, Geoffrey M., "How Veblen Generalized Darwinism". *Journal of Economic Issues*, Vol. XLII, No.2, June 2008, 399–405.
- Jackson, William A., *Markets. Perspectives from Economic and Social Theory*. Routledge, London 2019.
- Jakonen, Mikko, "Kaaoksen ja järjestyksen filosofi, Thomas Hobbes", teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Vastapaino, Tampere 2012, s. 203–241.
- Kanniainen, Vesa, "Taloustieteessä ei laadita suhdanne-ennusteita". *Tieteessä tapahtuu* Vol 27, Nro 3, 2009, 54–56.
- Kinsella, Stephen, "Is Ireland Really the Role Model for Austerity?". *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 36, No. 1, January 2012, 223–235.
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy. An Introduction*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford 2001.
- Laurila, Hannu ja Koskinen, Hannu, *Työ, raha ja talouspolitiikka globaalitaloudessa*. Vastapaino, Tampere 2023.

- Locke, John, *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta* (*Second Treatise of Government: An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government*, 1689). Käänt. Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki 1995.
- Marx, Karl, "On the Jewish Question". *Marx/Engels Collected Works*, Vol 3, Lawrence & Wishart, London 1975, 146–174.
- Mazzucato, Mariana, *The Entrepreneurial State. Debunking Public vs. Private Sector Myths. Revised Edition*. Anthem Press, London 2014.
- Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*. Blackwell, Malden, MA 2001 (1974).
- Nussbaum, Martha C., *Talouskasvua tärkeämpää. Miksi demokratia tarvitsee humanistista sivistystä?* (*Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, 2010). Käänt. Timo Soukola. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Offe, Claus, *Contradictions of the Welfare State*. Hutchinson, London 1984.
- Offe, Claus, "Democracy against the Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities". *Political Theory*, Vol. 15, No. 4, November 1987, 501–537.
- Offe, Claus ja Preuss, Ulrich, "Democratic Institutions and Moral Resources". *Political Theory Today*, toim. David Held, Polity, Cambridge 1991.
- O'Flynn, Ian, *Deliberative Democracy*. Polity, Cambridge 2022.
- Ostry, Jonathan D., Berg, Andrew ja Tsangarides, Charalambos G., "Redistribution, Inequality, and Growth". *International Monetary Fund Discussion Note*, February 2014.
- Pateman, Carole, *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge 1970.
- Piketty, Thomas, *Pääoma 2000-luvulla (Le capital au XXI siècle*, 2013). 2. painos. Käänt. Marja Ollila ja Maarit Tillman-Leino. Into Kustannus, Helsinki 2016.
- Piketty, Thomas, *Capital and Ideology (Capital et idéologie*, 2019). Käänt. Arthur Goldhammer. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA 2020.
- Piketty, Thomas, *Time for Socialism. Dispatches from a World on Fire, 2016–2021* (*Vivement le Socialisme! Chroniques*, 2016–2020, 2020). Käänt. Kristin Couper. Yale University Press, New Haven and London 2021.
- Piketty, T., Saez, E. ja Stantcheva, S., "Optimal Taxation of Top Labor Incomes: A Tale of Three Elasticities", *American Economic Journal: Economic Policy*, American Economic Association, vol. 6(1), February 2014, 230–271.
- Quiggin, John, *Zombitalous (Zombie Economics - How Dead Ideas Still Walk Among Us*, 2010). Käänt. Hannu Laurila, Olli Herranen & työryhmä. Vastapaino, Tampere 2014.
- Rauhala, Paula, *Marx in the West and in the East. Reading Capital in the Divided Germany*. Tampere University Dissertations 759, Tampere University, Tampere 2023.
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford 1985 (1971).
- Rawls, John, *Justice as Fairness: A Restatement*, Second Edition. Belknap Press, Cambridge, MA 2001.
- Rodrik, Dani, *Globalisaation paradoksi. Miksi globaalit markkinat, valtiot ja demokratia eivät sovi yhteen?* (*The Globalization Paradox. Democracy and the Future of the World Economy*, 2011). Käänt. Antti Immonen, Jaakko Belt ja Petri Räsänen. niin & näin, Tampere 2016.
- Rodrik, Dani, *Straight Talk on Trade. Ideas for a Sane World Economy*. Princeton University Press, Princeton, NJ 2018.
- Rodrik, Dani, *Economics Rules. Why Economics Works, When It Fails, and How to Tell the Difference*. Oxford University Press, Oxford, UK 2015.
- Roemer, John E., *A Future for Socialism*. Verso, London 1994.
- Roemer, John E., *Equal Shares. Making Market Socialism Work*. Volume 2 of the Real Utopias Project. Verso, London 1996.
- Saastamoinen, Kari, "Yhteiskuntasopimusteoria", teoksessa Korkman, P., Yrjönsuuri M. (toim.) *Filosofian historian kehityslinjoja*. Gaudeamus, Helsinki 1998a, s. 265–288.

- Saastamoinen, Kari, *Eurooppalainen liberalismismi. Etiikka, talous, politiikka*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1998b.
- Saastamoinen, Kari, "Kaksi tutkielmaa hallitusvallasta, John Locke", teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Vastapaino, Tampere 2012, s. 242–267.
- Samuelson, Paul A., *Economics*. McGraw-Hill, New York 1948.
- Samuelson, Paul A., "Foreword". *The Principles of Economics Course: A Handbook for Instructors*. Toim. Phillip Saunders ja William Walstad. McGraw-Hill Publishing, New York 1990.
- Saward, Michael, *Democracy*. Polity, Cambridge 2003.
- Sen, Amartya, *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford 1999.
- Sen, Amartya, *Rationality and Freedom*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA 2002.
- Shaikh, Anwar, *Capitalism. Competition, Conflict, Crises*. Oxford University Press, New York 2016.
- Smith, Tony, *Beyond Liberal Egalitarianism. Marx and Normative Social Theory in the Twenty-First Century*. Haymarket Books, Chicago, IL 2018 (2017).
- Snowdon, Brian ja Vane, Howard, R., *Modern Macroeconomics. Its Origins, Development and Current State*. Edward Elgar, Cheltenham, UK 2005.
- Taylor, Charles, "What's Wrong with Negative Liberty?". *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*. Second Edition. Toim. Robert E. Goodin ja Philip Pettit. Blackwell Publishing, Malden, MA 2006, 387–397.
- Teivainen, Teivo, "Ekonomismi ja demokratian tulevaisuus". Teoksessa *Talous ja moraal*. Gaudeamus, Helsinki 2016, 107–124.
- Tuomala, Matti, *Markkinat, valtio & eriarvoisuus*. Vastapaino, Tampere 2019.
- Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class*. Dover Publications Inc, Mineola, New York 2000 (1899).
- Wood, Ellen Meiksins, *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*. Verso, London 2016 (1995).
- Wright, Erik, Olin, "Reducing Income and Wealth Inequality: Real Utopian Proposals", *Contemporary Sociology*, 29,1, January 2000, 143–156.
- Wright, Erik Olin, *Envisioning Real Utopias*. London, Verso 2010.
- Wright, Erik Olin, Kuinka olla antikapitalisti 2000-luvulla (*How to Be an Anticapitalist in the 21st Century*, 2019). Vastapaino, Tampere 2023.
- Wright, Erik Olin, *Understanding Class*. Verso, London 2015.

Verkkosivut

- Foster, John Bellamy, "The Financialization of Accumulation", *Monthly Review. An Independent Socialist Magazine*. Oct. 01, 2010. Monthly Review | The Financialization of Accumulation
- Haaparanta, Pertti, <http://blog.hse-econ.fi/?p=1086>, 2009.
- Mankiw, Greg, <http://gregmankiw.blogspot.com/2009/02/new-flash-economists-agree.html>. Helmikuu 14, 2009.
- Marx, Karl, <https://www.marxists.org/suomi/marx-engels/1875/gothan-ohjelman-arvostelua.htm>, 1875.
- Syrjämäki, Sami, <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/poliittinen-vapaus>, 2007.
- OPS, <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/perusopetuksen-opetussuunnitelman-perusteet>
- <https://stm.fi/sosiaalivakuutus>
- <https://bios.fi/dasguptan-raportti/>
- <https://talouspolitiikanarviointineuvosto.fi/>

Kiitokset

Tutkimustyö on ajattelun perkaamista yhteisvoimin. Tästä kiitän kaikkia opiskelijoita ja kollegoita vuosien varrelta. Oma joukko oli vahvasti tukena. Kiitos Aapo. Kiitos Irina. Vastapainon väki ja erityisesti Sauli Havu esittivät oivaltavia näkökulmia, jotka saivat selkeyttämään kirjan viestiä. Kahden vertaisarvioitsijan asiantuntevat näkemykset tekivät saman. Kiitokset kustannustoimittajalle kielen huollosta. Tältä pohjalta kirja valmistui.

Tampereella
Syyskuussa 2024
Petri Räsänen